Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü

Editör
Doç.Dr. Halil İbrahim BULUT

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

1. BASKI 2010 SAKARYA

ISBN: 978-975-7988-85-4

Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu

Projenin Başlığı: Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü

Proje Yöneticisi: Doç. Dr. Halil İbrahim BULUT

Proje Yardımcısı: Doç. Dr. Mustafa AKÇAY

Kapak: Mehmet TÜYSÜZ

Sayfa düzeni: Harun ABACI

Bu kitabın yayın hakları Sakarya Üniversitesine aittir.
5846 ve 2936 sayılı fikir ve sanat eserleri yasası hükümleri gereğince "Bu kitap hiçbir yöntemle çoğaltılamaz. Resim, şekil, şema, grafik ve herhangi bir bölümü yayınevinin izni olmadan kopya edilemez."
Her hakkı Sakarya Üniversitesi ve Proje Yöneticisine aittir.

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ozanlar Kampüsü 54040 Adapazarı / SAKARYA
Telefon: 0 (264) 277 40 02 / Fax: 0 (264) 277 98 32 / e-posta: if@sakarya.edu.tr

GELENEKSEL ALEVÎLİKTE İBADET HAYATI, BAZI ÂDÂB VE ERKÂN

Cenksu ÜÇER*

I. Geleneksel Alevîlik

Bu bölüme başlarken öncelikle niçin "Geleneksel Alevîlik" nitelemesinin kullanıldığına değinmek yararlı olacaktır. Günümüz itibariyle kendisini Alevî olarak isimlendirenler arasında epistemolojik kabuller açısından farklılıklar vardır. Bu anlamda kendini Alevî olarak nitelendirenler arasında temel olarak "*ilham* ve *keşfi bilgi kaynağı*" olarak kabul edenler ve etmeyenler şeklinde bir gruplandırma yapmak mümkündür. Aslında geçmişten günümüze Alevî denildiğinde "ilham ve keşfi temel bilgi kaynağı olarak kabul eden" ve bütün telakkilerini bu merkezli şekillendirenlerin anlaşılacağı muhakkaktır. Biz de bu olgu doğrultusunda bölümümüzün başlığını "Geleneksel Alevîlik" olarak koymayı yerinde gördük.

Alevîlik kelimesinin Bektâşîler, Erdebil Sûfiyan Süreği Tâlibleri (Kızılbaşlar), Tahtacılar, Hubyarlılar, Dede Garkınlılar, Ağu İçenler, Baba Mansurlular, Keçeci Babalılar, Kureyşanlılar, Sinemililer vb. topluluklardan oluşan grupları ifade etmek üzere bir üst kimlik ya da şemsiye kavram olarak Anadolu coğrafyasında XIX. yy.ın ikinci yarısından itibaren kullanıldığı görülmektedir.[1] Bektâşîliğin Babağân kolu hariç söz konusu bu grupların en temel ortak özelliği "soya dayalı sosyal bir yapı ve bu sosyal yapıya uyarlanmış bir tasavvuf anlayışı (yolu)" sürdürmeleridir.[2]

Alevîliğin esası olarak kabul edilen ve orijinal olarak "Üçler" şeklinde isimlendirilen "Hakk, Muhammed, Ali" kalıbının, İslâm tasavvuf ekollerinin temel kabullerinden biri olan "Ulûhiyyet, Nübüvvet, Velâyet"

---

* Dr., DİYK Uzmanı, e-mail: hcenksuucer@hotmail.com

1 İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin, Cem Yay., İst., 1994, s. 53; Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslâmiyât*, c. VI, S. 3, Ank., 2003, s. 124.

2 Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara Okulu Yay., Ank., 2005, s. 64-65.

prensibinin ifade şekli olması[3], Tanrı-Evren/İnsan ilişkisinde daha çok "Vahdet-i Vücûd" anlayışının hakim olması[4], çoğunlukla ibadet hayatının temeline oturtulan içinde "tevhid" kısımlarının da bulunduğu cemlerin birer zikir toplantısı olması, Alevîlikteki 'İkrar Verme Cemi'nin aslında bir tarikata giriş, inâbe-biat uygulamasından farklı bir şey olmaması,[5] diğer tarikatlarda olduğu gibi, pîr, şeyh, dede, rehber, tâlip/mürid şeklindeki bir hiyerarşik yapılanmanın bulunması, ocakların; bazısı Zeyne'l-Abidin, bazısı İmam Cafer Sadık, bazısı Musa Kazım ve bazısı da İmam Rıza aracılığı ile silsilelerini Hz. Ali'ye ulaştırmaları ve "***silsiletü'z-zeheb***" denilen bu silsile olgusunun "***el ele el Hakk'a***" olarak isimlendirilmesi,[6] Alevîlerin kendilerince metbu ocak[7] denilen ana ocak/baş ocakların tekkeleri durumundaki merkezler etrafında bir yapılanma sergilemeleri ve her bir grubun müstakil olarak varlığını sürdürmesi, Alevîlik şemsiyesi altında toplanan bütün grupların dini ve sosyal hayatlarını tarikat hayatı kalıplarında şekillendirdiklerini ve bunların her birinin birer tarikat olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İslâm coğrafyasının pek çok bölgesinde varlıklarını devam ettiren ve çok farklı isimler altında faaliyet gösteren tarikatlar fiilî, insanî, fikrî ve maddî birtakım ortak unsurları[8] dikkate alarak ve bir şeyin tarikat olarak nitelendirilebilmesi için gerekli; zikir, seyr-u sulûk vb. fiilî; pîr, şeyh, halife, derviş, inâbe-biat, silsile vb. insanî ve tekke gibi maddî unsurları göz önünde bulundurarak bir

---

3 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 229-248; İlyas Üzüm, *Günümüz Alevîliği*, İSAM Yay., İst., 1997, s. 77, 127;. Ayrıca bkz.: Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, Yön Yayıncılık, İst., 1998, s. 38-39; Haydar Kaya, *Alevi Bektaşi Erkânı, Evrâd'ı ve Edebiyatı*, Engin Yayıncılık, İst., 1996, s. 70-72.

4 Üzüm, *Günümüz Alevîliği*, s. 73-74. Ayrıca bkz.: Mehmet Yaman, *Alevîlik İnanç-Edeb-Erkân*, İst., 2001, s. 349-355; Baki Öz, *Alevilik Nedir?*, Der Yay., İst., 1996, s. 134-141; a. yzr.; *Aleviliğe İftiralara Cevaplar*, Can Yay., İst., 1997, s. 109.

5 İlhan Cem Erseven, *Alevilerde Semah*, Ant Yay., İst., 1996, s. 206; Metin Bozkuş, *Tarihten Günümüze Sivas Yöresinde Alevilik*, Sivas, 2000, s. 208; Esat Korkmaz, *Anadolu Aleviliği*, Berfin Yay., İst., 2000, s. 373; Harun Yıldız, *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Araştırma Yay., Ank., 2004, s. 166.

6 Bu geleneğin bütün Alevî gruplar için de söz konusu olduğu bilinmektedir. Alevî ocakların kendilerini dayandırdıkları İmâmlar da farklılık gösterir. Buna göre ocak ya da tarikat silsilesini bir kısmı Zeyne'l-Abidîn'e, bir kısmı Muhammed Bakır'a, bir kısmı Cafer Sadık'a, bir kısmı Musa Kazım'a bir kısmı da İmâm Rıza'ya dayandırır. Bkz.: Üçer; *Geleneksel Alevîlik*, s. 63-64. Şener, *Benim Kabem İnsandır*, s. 98-99. Nitekim Çankırı bölgesinde bulunan Seyyid Hacı Ali Türabî Ocağının silsilesini Muhammed Bakır yoluyla Hz. Ali'ye dayandırdığı hakkında bkz: Yalçın- Yılmaz, "Bir Ocağın Tarihi: Seyyid Hacı Ali Türâbî Ocağı'na Ait Yeni Bilgiler ", HBVAD, S.,26, Ank., 2003, ss. 83-120, s. 85. Bu gruplar için söz konusu durumun tarihsel süreçte nasıl gerçekleştiğiyle ilgili olarak bkz.: "Türkiye'de Alevî Zümreleri: Tekke Alevîliği-İctimâi Alevîlik", ***Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri***, haz.:İsmail Görkem, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2000, s. 119.

7 Nejat Birdoğan, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, Berfin Yay., İst., 1995, s. 206.

8 Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay.,İst., 1990, s. 200-271; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İst., 1995, s. 107-169.

değerlendirme yapıldığında, Alevîliğin tarikat olduğu şeklinde bir gerçek ile karşılaşılmaktadır.

Nitekim, cem esnasında coşkuyu sağlamak için okunan deyiş ve nefeslerin, diğer tarikatlardaki ilahîler,[9] kullanılan saz ve keman gibi enstrümanların, kudüm, def veya ney ile aynı mahiyette olması[10] temel ahlâkî prensiplerin, diğer tasavvuf ekollerinin de benimseyip "***Edeb Yâ Hû***" kalıbında formüle ettikleri **eline-diline-beline sahip olmak** kabulü çerçevesinde şekillendirilmesi, "mûtû kable en temûtû/ölmeden önce ölmek", "hâsibû kable en tuhâsebû/heseba çekilmeden önce hesaba çekilmek" gibi anlayışların **görgü**nün gerekçesi olarak kabul edilmesi, Menâkıbnâmeler ya da Velâyetnâmeler'in bir velinin yaşadığı çevre ve kerâmetlerini ele alan eserler olması, Makâlât, Buyruklar ve Erkânnâmeler gibi eserlerin ise daha çok tasavvuf hayatında yürütülmesi gereken âdâb-erkânı ele alan eserler olması ve Alevîlerin gerek temel kaynak olarak kabul edilen bu eserleri ve benzerlerinde, gerek ozanların deyişlerinde ve gerekse Alevîlerce kaleme alınan kitaplarda kullanılan ***Dört Kapı-Kırk Makam, Üç Sünnet-Yedi Farz***, **velâyet, evliyâ, ermek, ermişlik, kutb, ilhâm, küntü kenz** vb. örnekleri çoğaltılabilecek kavramların ana iskeleti oluşturduğu terminoloji göz önüne alındığında, Alevîliğin tarikat olarak değerlendirilmesi isabetli görünmektedir.

Günümüzde Alevî kelimesiyle nitelendirilen gruplar, -yine Bektaşîliğin Babağân kolu hariç- her bir grupta Dedeliğin babadan oğla geçmesi, her grubun kendine özgü bazı uygulamalarının olması, yine tarikatlarının işleyişini kendi içlerinde yürütmeleri ve diğer gruplardan olanların tarikatlarına alınmaması (şehirleşmeyle beraber bu olguda bir değişim olduğu ifade edilmelidir), "soy sürme"nin esas olması vb. özel bazı hususlar dolayısıyla ***"soya (ocaklara) dayalı tarikatlar"*** şeklinde nitelendirilmelidir.[11] Nitekim varlıklarını *"soya dayalı"* olarak sürdürseler de söz konusu gruplarda hakim olan en belirgin özellik, tarikatların ortak unsurlarının hepsini bir şekilde barındırıyor olmasıdır. Bu da söz konusu bu yapılanmaların[12] ***"soya dayalı tarikatlar"*** şeklinde tanımlanmasını

---

9 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay., Ank., 1966, s. 301-302. Bu konuda ayrıca bkz.: İrene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, çev.: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İst., 1999, s. 24-25.

10 Şehirlerde icra edilen Bektâşî ayinlerinde saz veya kopuzun yanında kudüm, tambur, çalpala gibi aletler de kullanılır. Abdülkadir Sezgin, *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşilik*,Yeni Türkiye Yay., Ank., 2002, s. 89.

11 Alevîliğin soya dayalı tarikatlar olarak isimlendirilmesini anlamlandıracak bazı veriler için bkz.: Recep Cengiz, ***Çamiçi Beldesinde Dini Hayat; Alevilik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma***, Yayımlanmamış Doktora Tezi, FÜSBE, Elazığ, 2000, s. 149-153; Yahya Mustafa Keskin, *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Alevîliği Elazığ Sünköy Örneği*, İlâhiyât Yay., Ank., 2004, s. 254.

12 Günümüzde Tokat'taki yapılanma ile ilgili olarak bkz.: Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 181-201.

mümkün kılmakta ve günümüzde Anadolu'da yaşayan Alevîliğin ***soya (ocaklara) dayalı tarikatlardan oluşan gruplar(topluluklar) bütünü için bir üst kimlik veya bir şemsiye kavram*** olduğunu göstermektedir.

II. İbadet Telakkîleri

Alevîlerin ibadet telakkîlerini ele almaya başlarken, öncelikle kendilerinin ibadet hayatlarını büyük oranda tasavvuf ve tarikat hayatı kalıpları içerisinde şekillendirdikleri ifade edilmelidir. Alevîler, "*imanı ikrâr olarak görmek*" suretiyle inanç konusunda sergiledikleri tavrı[13] ibadet hayatlarında da temel hareket noktası olarak kabul etmişlerdir. Nitekim bütün dînî telakkîlerini tarikat hayatı bağlamında değerlendirerek ibadet hayatları için de söz konusu yaklaşımı esas alan Alevîlerin, bir zikir ayini olan 'cem'i temel ibadet olarak kabul etmeleri, bunun açık göstergesidir.

Türkler, birkaç asır süren İslâmlaşma sürecinde, yaşamış oldukları coğrafya ve sosyal yapı farklılıklarına bağlı olarak farklı İslâm anlayışlarına sahip olmuşlardır. Bu süreç içerisinde aynı zamanda değişik mezhep ve tasavvuf ekollerinin etkilerine muhatap kalmaları sonucu Türkler arasında bütün bu etkenlerin şekillendirdiği bir din anlayışı farklılığı ortaya çıkmıştır. İlk dönemden itibaren bazı tasavvuf hareketleri ile karşılaşan Türkler, bu tasavvuf hareketlerini de yine sosyal yapılarına göre değişik şekillerde kabul etmişler, bu anlamda özellikle yarı göçebe ve göçebe hayatı yaşayan ve ana özelliği "kabile/aşiret birlikteliği" olan bazı gruplar, tasavvufu da bu yapılarına uyarlayarak sosyal bünyelerine uydurmuşlardır. Anadolu'ya göçten önce Orta Asya'da, yerleşikler arasında Sünnî-Hanefî bir yapılanma söz konusu iken; yarı göçebe ve göçebeler arasında daha ziyade mistik ağırlıklı ve başta Hanefî-Maturîdî gelenek de dahil olmak üzere değişik mezhebî unsurların yer alabildiği, bunun yanı sıra eski inançlarını da nispeten sürdüren bir yapı var olmuştur.[14]

Alevîlikte bütün telakkîlerin tasavvuf hayatı kalıplarında şekillendirildiği olgusunun anlamlandırılması çerçevesinde burada öncelikle Alevîliğin tarihsel arka planı hakkında bir genel çerçeve çizmek yerinde olacaktır: X. yy.dan itibaren Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeye başlamalarıyla beraber göçebe ya da yarı göçebe bir hayat yaşayan çeşitli aşiret veya oymaklar, daha önce mensup oldukları farklı dînî anlayışlarını yeni din ile mezcetmişlerdir. İslâmiyet'i kabul eden bu gruplar başlangıçta Yesevîlik başta olmak üzere Vefâîlik, Kalenderîlik gibi sûfî kalıplar içinde

---

13 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 239-240.

14 Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yay., İst., 1996, s. 45; M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu Alevîliğinin Tarihî Arka Planı (XI-XIII. Yüzyıl)*, Ötüken Yay., İst., 2003, s. 103; Üzüm, *Günümüz Alevîliği*, s. 70.

şekillenmiş, aynı zamanda farklı mezhebî etkilere de maruz kalmışlardır. Yine bu gruplar, m. X-XIV. yy.larda Anadolu'ya göç ettiklerinde burada bazı eski kültürlerden etkilenmişler, Anadolu'da Hurûfîlik ve Bâtınîlik gibi akımların etkilerine maruz kalmışlar, Safevî hareketinin ortaya çıkmasıyla da yüzeysel bir biçimde Oniki İmâm Şîîliği ile karşılaşıp ondan da bazı telakkiler alarak, karma bir yapıya sahip olmuşlardır. XVI. yy. Osmanlı-Safevî ilişkileri ve daha sonra da Osmanlı'nın Bektâşî Tekkesiyle ilişkileri çerçevesinde önce Osmanlılar döneminde Bektâşî Tekkelerinin kapatılması, Cumhuriyet döneminde de Tekke ve Zaviyelerin hepsinin kapatılması nedeniyle içe kapanık topluluklar haline gelen ve ana karakter olarak tasavvuf anlayışının hakim olduğu Alevîlerin büyük çoğunluğu, günümüze kadar, sosyal hayata uyarlanmış bir tasavvuf hayatına dayalı bu yapılarını muhafaza etmişlerdir.[15]

İslâmlaşma sürecinde ilk dönemlerden itibaren karşılaşarak benimsedikleri ve sosyal bünyelerine uyarlayarak aldıkları sûfî karakterli İslâm anlayışı, geçmişten günümüze Alevîlerin dînî hayatını o derece şekillendirmiştir ki, her şeyi bu alana hasreden Alevîler, ibadet hayatını da yine tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında şekillendirmiştir. Vakıa; sosyal yapılarına uyarlayarak aldıkları tasavvuf kabulleri doğrultusunda çoğu Alevî grubun ibadet hayatını sadece tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırması neticesinde temel İslâmî ibadetler olarak kabul edilen ibadetlerle ilgili, kendilerinin kabul edip benimsedikleri kaynaklarında kuvvetli vurgular olmasına rağmen, bazı farklı tavırların sergilenmesi de söz konusu olmuştur. Bilindiği gibi, "Fütüvvetnâmeler ve XVI. yy. Alevî kaynakları incelediğinde karşılaşılan zihniyet, Türk tasavvuf geleneğinde Ahmet Yesevî ile başlayan, Hacı Bektaş Velî, Yunus Emre ve Cebbâr Kulu'yla devam eden, *Dört Kapı-Kırk Makam* etrafında şekillenen dinamik din anlayışıdır. Kaynaklardaki bu din anlayışı, temel inanç esaslarını ve ibadetlerini Hanefî-Maturidî geleneğinde muhafaza ve kabul eder. Ancak, muhtemelen taşradaki dînî hayatın şekillenmesi ve bazı çevrelerde hakim olan bâtınî tavır, bunlarda temel İslâmî ibadetlere farklı yorumlar getirerek onların ifasında "olumsuz bir tutum" sergilemelerine neden olmuştur. Bu "olumsuz tutum" zamanla tarikat geleneği içindeki merasimlerin, ibadetlerin yerine kâim aslî unsurlar haline dönüşmesine yol açmıştır."[16] Bu durum, her şeyi tasavvuf kalıpları içerisinde anlamlandıran Alevîlerin,

---

[15] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, 81-179; Üzüm, *Günümüz Alevîliği*, s. 13-66.

[16] M. Saffet Sarıkaya, "Alevilik ve Bektaşiliğin Ahîlikle İlişkisi –Fütüvvetnamelere Göre-", *İslâmiyât*, c. VI, S. 3, Ank., 2003, s. 110. Fütüvvetnâmeler'deki bu din anlayışı hakkında ayrıca bkz.: Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1998, s. 255-236, 325-377. Alevîlikte ibadetlerle ilgili olarak bkz.: Ethem Ruhi Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, Selçuk Yay., İst., 1990, s. 286-291; İlyas Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, Horasan Yay., İst., 2002, s. 122-126.

neden ibadetleri de çoğunlukla bu çerçevede anladıklarını net olarak açıklamaktadır. Hatta, genel olarak Alevîlerdeki bu tavır o noktaya varmıştır ki, temel İslâmî ibadetlerin, bazısı *halkacık namazı*nda olduğu gibi 'ismiyle', bazısı oruçtaki gibi 'şekliyle', bazısı ise hacdaki gibi 'benzeriyle' tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırdığı görülmektedir. Bu durum ibadet psikolojisi ile bağlantılı görülmelidir. Zira gerek sosyal yapıları, gerek tasavvuf anlayışları, gerekse teberrâ anlayışı gereği temel İslâmî ibadetler hakkında -istisnalarını dikkate almakla beraber- "olumsuz tutum sergileyen" Alevîlerin, ibadetlerin dînî hayatın ayrılmaz bir parçası olması[17] dolayısıyla, ihtiyaca binâen, sosyal yapıları ve temel telakkîleri çerçevesinde bir ibadet hayatı oluşturma durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır.

Alevîlerin ibadet hayatını genel olarak tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında şekillendirip temel İslâmî ibadetler bakımından -sosyolojik anlamda- olumsuz bir tavır sergilemeleriyle ilgili birkaç sebebe işaret edilebilir. Bunlardan ilki, tarihsel süreçte çoğunlukla göçebe ya da yarı göçebe bir hayat yaşayan zümrelerin, yaşamış oldukları sosyal hayat gereği, içinde bulundukları şartların elverişsizliği nedeniyle, temel İslâmî ibadetleri yerine getirmelerindeki güçlüğün, zamanla, bu ibadetlere alışamama sonucunu doğurmuş olmasıdır.[18]

Bu noktada zikredilecek ikinci husus, İslâmlaşma sürecinden itibaren karşılaşmış oldukları grupların etkisidir. Bu etkinin iki boyutu bulunmaktadır:. Bunlardan ilki, İslâmlaşma sürecinde yeni müslüman olanlara etki eden gruplardan; sözgelimi Mürcie ve Kerrâmiyye gibi bazılarının, iman ile ameli birbirinden ayırmalarının, yeni müslüman olanlar üzerinde amel konusunda bir umursamazlığa neden olması ihtimalidir. Bu noktadaki ikinci boyut ise ibadetler hakkında getirilen bâtınî yorumla ilgilidir. İbadetler hakkındaki olumsuz tutumun Alevîlerin daha çok, yine ilk dönemden itibaren karşılaştıkları ve tarihsel süreçte uzak kalmadıkları bâtınî karakterli hareketlerden de kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim, Alevîlerin ibadet anlayışlarını şekillendiren unsurlardan birinin de, ilk dönem Şîî-Bâtınî hareketlerden İsmâîlilik'e;

---

17 Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İst., 1968, s. 189-193; Antoine Vergote, *Din, İnanç ve İnaçsızlık*; çev.: Veysel Uysal, MÜİFV Yay., İst., 1999, s. 177; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İst., 2003, s. 116-123.

18 Fığlalı, *Alevîlik Bektâşîlik*, s. 288. Fığlalı bu konuda şunlara işaret etmektedir: "Ayrıca apaçık bilinen bir husus, bu zümrelerin, nazarî olarak bu ibadetleri kabul edip inanmalarına rağmen, özellikle göçebe Türkmenler'in İslâm'ı kabul edişlerinden itibaren devam eden beş vakit abdest almanın ve namaz kılmanın güçlüğünden dolayı bu ibadete alışamamış olmanın getirdiği bir yanlış alışkanlıkla, çoğunluğunun bu ibadeti yerine getirmedikleri veya az bir kısmını yapabildikleri bilinmektedir." Ayrıca bkz.: Fazlı Arabacı, *Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları*, Etüt, Samsun, 2000, s. 94-95.

Melâmetîlik'ten Hurûfîlik'e çok geniş bir yelpazede müteessir oldukları bâtınî hareketler olduğu söylenebilir.

Bir kısım Alevîlerin söz konusu ibadetler noktasında olumsuz tutum sergilemelerinde, zamanla yukarıda anılan geleneklerin etkisiyle oluşmuş tasavvuf telakkilerinin başrol oynadığı ifade edilmelidir. Tasavvuf sistemini, diğer tasavvuf ekollerinde olduğu gibi *Dört Kapı-Kırk Makam* prensibi üzerine kuran Alevîler, çoğunlukla temel İslâmî ibadetleri Dört Kapının ilki olan "Şeriat Kapısı"nın gereği olarak görmekte, bu ibadetlerle ilgili teklifin "*Şeriat Makamı*"ndaki kişiler için geçerli olduğunu" kabul etmektedir. Kendilerini "*Tarikat Makamı*"nın müntesipleri olarak gören Alevîler, *Şeriat Makamı*nın ibadetleriyle mükellef olmadıklarını düşünebilmektedir. Nitekim bu türlü yaklaşımların cezbeci tasavvuf ekolleri tarafından dile getirilebildiği bilinmektedir.[19] Günümüzde Alevîler arasında ibadetlerle ilgili yaklaşımların çoğunlukla bu noktadan hareketle açıklandığı özellikle vurgulanmalıdır.

Tokat bölgesinde yürüttüğümüz alan araştırmaları esnasında dikkat çeken bazı uygulamalar ve tespit edilen yaklaşımlar, temel İslâmî ibadetler hakkında olumsuz tutum sergilenmesi konusunda göz ardı edilmemesi gereken diğer bir hususun, Alevîlikteki **teberrâ anlayışı** olduğunu ortaya koymuştur. Alevîler arasında bugünkü anlamında Safevî etkiyle benimsendiği bilinen teberrâ anlayışı,[20] "Ali'yi sevmeyeni sevmemek" şeklinde genel bir anlam içerse de, özel anlamda Sünnîlerden "uzak durmayı" ve "onlara benzememeyi" ifade etmektedir. Bu noktada bölgedeki Alevîlerin, Müslümanlığı Sünnîlik ile ilişkilendirip, kendilerini Müslüman şeklinde isimlendirmek yerine İslâm olarak isimlendirmeyi daha çok tercih etmeleri, teberrâ anlayışının boyutlarını göstermesi açısından burada zikredilebilir.[21] "Öteki" olarak gördüklerinin ismiyle anılmaktan kaçınan Alevîlerin, "ötekilerinki" olarak gördükleri bazı ibadetlerle ilgili olumsuz bir tutum sergilemeleri şaşırtıcı değildir. Nitekim, oruç tutan Alevîlerin, oruçlarını açarken, akşam ezanından biraz önce ya da sonra açmaları ve bunu Sünnîlere benzememek adına yapmaları, konuyla ilgili tespitleri desteklemektedir. Akşam ezanıyla beraber oruç

---

[19] Bu anlayışa göre, "mutlak marifete vasıl olup cezbeye tutulanlara Allah tarafından iç halleri gösterilir ve sonra bunlar nefis ve maldan uzaklaştırılırlar. Bu kimseler ilahi bir lütufla Allah'a cezp edilmiş ve tam bir müşahade alemine dalmak suretiyle bütün dünyevî alakaları bir yana atmışlardır. Onlar başkalarının çalışarak kazanmaya uğraştıkları bütün makamları ilahi bir ihsanla aşmışlardır. İşte mutasavvıflar bu durumda bulunanların, çoğu defa dînî vazifeleri ihmal edebileceklerini söylerler." Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karanî ve Üveysîlik*, Dergah Yay. İst., 1982, s. 84.

[20] Melikoff, *Uyur İdik*, s. 133-134; Ahmet Yaşar Ocak; "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", *Belleten*, c. LXIV, S. 239, Ank., 2000, s. 148-149.

[21] Üçer, *Geleneksel Alevîlik.*, s. 48.

açmanın bir ***Muâviye adeti*** olarak görülmesi, teberrâ anlayışının, temel İslâmî ibadetler noktasında sergilenen olumsuz tutumda göz ardı edilmeyecek kuvvetli bir psikolojik etken olduğunu göstermektedir.[22]

1. Alevîlikte İbadet Hayatı

*Şeriat Makamı*nın gereği olarak kabul edilen ve ülkemizdeki bazı Alevî grup ya da kişilerce ifa edildikleri araştırmalarda değinilen ibadetler istisna tutulmak kaydıyla, Alevîler arasında genel karakteristikleri çerçevesinde ibadet hayatının unsurları denildiğinde, genel hatlarıyla bunların; bir zikir ayini olan 'cem' ile birlikte, farklı zamanlarda tutulan oruçlar, gerek tekke ziyareti ve gerekse Hacı Bektaş ziyareti etrafında şekillendirilen ziyaretler, bazı mali ibadetler ve kurbandan müteşekkil olduğunun dile getirildiği ve bunların da *Tarikat Makamı*nın gerekleri şeklinde ifade edildiği vurgulanmalıdır. Biz, bu kısımda Alevîlik ve ibadet hayatı hakkında dile getirdiğimiz ana fikri destekleyecek olmasından dolayı öncelikle "cem" ve özellikle çoğu "içeri kurbanları" adıyla bir tarikat erkânı haline taşınmaları dolayısıyla kurbanlar üzerinde durup; daha sonra namaz, oruç, hac ve mali ibadetlerle ilgili uygulamaları da ele alacağız.

Bu noktadan itibaren konunun ele alınışı hakkında birkaç hususa değinmek yerinde olacaktır. Burada, Alevîliğin temel İslâmî ibadetleri tarikat hayatı kalıplarına uydurarak kendilerince yorumlamak suretiyle kazandırdıkları şeklin, daha iyi anlaşılması için bazı somut örnekler verilecek, ancak bunu ele alırken, öncelikle zikredeceğimiz örnek ibadetlerle ilgili Alevîliğin temel kaynakları olarak kabul edilen eserlerde, söz konusu ibadetlerin ele alınışına da temas edilerek bir kıyaslama imkanı sağlanmaya çalışılacaktır.

1.a. Cem Ayini

Makalemizin ana teması olarak sıkça vurguladığımız "Genelde Alevîlerin ibadet anlayışlarını tarikat hayatı kalıpları içerisinde şekillendirip, sadece bu alana hasrettikleri"ni en somut şekilde ortaya koyan husus, bir tarikat erkânı ya da **zikir âyini**[23] olan cemi, genel olarak ibadet hayatlarının merkezine yerleştirmiş olmalarıdır.

---

[22] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 305-310. Günümüzde sergilenen bir örneği burada zikretmek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bilindiği gibi çoğunlukla Alevîlikte "tevhid"ler cemlerin en önemli erkânlarından biridir. İstanbul'da yaşayan Hubyarlılar'dan bazılarının "son dönemlerde basın yayında ön plana çıkarılan bazı Sünnî gruplara benzememek adına gelenekte köklü bir şekilde yer alan ve coşkuyla icra edilen 'tevhid çekmeyi' terk ettikleri yönündeki bazı bilgiler bu durumu çok güzel açıklamaktadır.

[23] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s, 355. Bu husus Tokat yöresinde Çamiçi bölgesinde yapılan başka bir çalışmanın verilerinde de dile getirilmektedir. Bkz.: Cengiz, *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat*, s. 174.

Cem törenleri, eski Türk gelenek, görenekleri ve dînî törenlerinde yer alan "*baksı*, kayın gibi kutsal kabul edilen *alaca değnek*, törenlerde okunan *baksı duası*, kımız törenlerindeki *pervaneci*" gibi unsurların, dede/baba, tarik ya da erkân değneği vb. isimlerle İslâmîleştirilmesinden ibaret olarak görülür. Nitekim, bazı gruplarda görülen ama diğer bazılarında da yer almayan "cemde içki içmek" gibi İslâmiyet'in temel ilkelerine ters düşen alışkanlıkların ***sekâhum sırrı***[24] gibi bir takım te'villerle Kur'an'a dayandırılmaya ve İslâmiyet'e uygun hale getirilmeye çalışılması, durumun anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.[25] Bu ise, "Alevîlerin İslâmlaşma sürecinde karşılaşmış oldukları tasavvuf akımlarını kendi dînî ve sosyal yapılarına uyarlayarak aldıkları"nı somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim cem ayini, İslâm tasavvufunun ve tarikat hayatının önemli bir unsuru olan zikir âyininin, İslâmlaşma öncesi sahip olunan bazı âdetlerle şekillendirilerek icrâ edilmesinden ibaret görülmektedir.[26] Sonuçta cem bir zikir âyinidir ya da bir bütün olarak tarikat toplantısıdır.[27]

Cem, Alevî dînî hayatı için o kadar önemlidir ki, Alevîlerin dînî zihniyetini oluşturan bütün simge ve semboller burada ifadesini bulmaktadır. Sözgelimi, meleklerin Adem'e secdesi, Hz. Peygamber'in miraca çıkarak, *Ali'nin sırrına mahzar olması*, Kırklar Bezmi gibi Alevîliğe ana karakterini veren bütün "*mitolojik inançlar*[28]" cem âyini esnasında canlandırılmaktadır. Ayrıca cemlerde toplumdaki bazı problemlerin halledilmesi, küskünlerin barıştırılması, alacak-verecek olaylarının halledilmesi gibi sosyal hayatın parçası olan konuların görüşülmesinin yanı sıra, tarikatta görülen hizmetlerin Dede tarafından bazı ahlâkî hususlara hamledilerek açıklanması, Alevîlikte ahlak anlayışının da şekillenmesinde cemlerin büyük öneminin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ise bir zikir ayini olan 'cem'in Alevî dînî hayatı için ne kadar önemli olduğunu göstermekle kalmayıp, konumuzun ana fikri olarak ele aldığımız "ibadet hayatının tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırıldığı" hususunu desteklemekle beraber, aslında Geleneksel Alevîlikte sosyal hayatla beraber

---

24 Bu İnsan ya da Dehr sûresinin 21. ayetinde geçen "...**ve sekâhum Rabbuhum şerâben tahûrâ**" ifadesinden telmihtir. Cennet ehlinin hallerinden bahseden bu ayetin meâli şu şekildedir: "*Üzerlerinde yeşil ipekten ince ve kalın elbiseler vardır; gümüş bilezikler takınmışlardır. Rableri onlara* ***tertemiz bir içki içirir.***" Burada kullanılan **şarap** kelimesinin günümüzde anlaşılan alkollü içki ya da şarap olmadığı şüphesizdir. Çünkü bunların Arapçadaki karşılıkları genel olarak **hamr**dır.

25 Mehmet Eröz, ***Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik***, Otağ Mat., İst., 1977, s. 304-330.

26 Mahmut Riyat Bakır, *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem' ve Bektaşîlik'teki Yorumu*, Alternatif Yay., Ank., 2003, s. 107-108.

27 Fığlalı, *Alevîlik Bektâşîlik*, s. 371; Kaya, *Erkân, Evrâd ve Edebiyat*, s. 246-247; Aşık Durmuş Günel, *El Ele El Hakk'a*, Can Yay., İst., 2000, s. 107. *Buyruk* nüshalarında tâliblerden dâima Hakk'ı zikretmeleri istenir. Bunun ise cemlerde pratiğe döküldüğü görülmektedir. ***Erdebilli Şeyh Safî ve Buyruğu***, (bundan sonra **Şeyh Safî Buyruğu** şeklinde kullanılacaktır), haz.: Mehmet Yaman, İst., 1994, s. 57, 141.

28 Bkz.: Melikoff, *Uyur İdik*, s. 65, 82.

ahlakî ilkelerin de tarikat hayatı kalıplarında şekillendirilmiş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.[29] Bu kitap içinde Cem icrası ayrı bir başlık olarak işleneceği için detaylarını ilgili bölüme bırakıyoruz.

1.b. Kurban

Alevîler arasında en yaygın olarak yerine getirilen ibadetlerden biri şüphesiz kurbandır. **Canlı kurbanlar-cansız kurbanlar, içeri kurbanlar-dışarı kurbanlar** şeklinde farklı isimler ve içerikle yerine getirilen, "***tercüman***" ve "***lokma***" olarak da isimlendirilen kurbanlar, Alevîlerin dînî hayatlarının önemli bir unsurudur. Canlı kurban-cansız kurban isimlendirmesi, tarikatta yerine getirilen bir uygulamadan ötürüdür. Bilindiği gibi, Canlar cemlere gelirken elleri boş gelmez. Evlerinde pişirdikleri yiyecekler veya meyve ya da çerez türü şeyleri ceme getirirler ve burada getirilen her şey Dede tarafından dualanarak, kesilen/tığlanan kurbanla beraber cem sonunda sofralara konulmak üzere ilgililere (*sofracı, lokmacı, kurbancı*) teslim edilir. Cemlere kayıtlanarak getirilen bütün bu yiyecek-içecek türü şeyler genelde ***lokma*** olarak isimlendirilmekle beraber bunların diğer adı **kurban**dır. Dolayısıyla bunlar '**cansız kurban**' olarak nitelendirilir.[30] **Canlı kurban** nitelemesi ise, aşağıda sıralanacak erkânlarda kesilecek/tığlanacak olan hayvanlar için kullanılır.

Alevîler arasında kurbanla ilgili yapılan diğer ayırım ise ***içeri kurbanları*** ve ***dışarı kurbanları*** şeklindedir. Bunlar, söz konusu isimleri, âyin-erkân içinde kesilip- kesilmemesine göre alırlar. Ayinlerde kesilen/tığlanan kurbanlar **içeri kurbanı**, âyin-erkân dışında kesilenler ise **dışarı kurbanıdır**. Alevîlerin kestikleri/tığladıkları ***içeri kurbanları*** şu şekilde sıralanabilir: Yola giren bir Alevînin giriş töreninde kestiği **İkrâr Kurbanı,** her yıl düzenlenen Görgü Cemleri'nde "*görülecek*" olan şahısların kestikleri **Görgü (Yıl) Kurbanı,** Bektâşîler'in bir kısmı hariç bütün Alevîler için önemli bir unsur olan musâhiplik erkânında kesilen **Musâhiplik Kurbanı,** düşkünlüğü kaldırılacak kişinin kestiği **Düşkünlük Kaldırma Kurbanı,** ölen/*Hakk'a yürüyen* bir Alevînin varsa musahibi ve yakınları tarafından, onun adına borçlarını ödemek ve kalanlarla helalleştirmek için Dedenin öncülüğünde düzenledikleri Dardan İndirme erkânında kesilen **Dardan İndirme Kurbanı,** tohumlar ekilmeden önce ekilişlerin bereketli olması veya kaza ve belalardan korunmak için kesilen **Abdal Musa (Birlik) Kurbanı** ya da ***Bereket Kurbanı,*** Muharrem orucu sonrasında yapılan

---

[29] Cem ayini, Alevî dînî hayatı için önemi, muhtevası, çeşitleri, cemdeki hizmetler ve cemlerin icrası hakkında bkz.: Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 355-367.

[30] Bozkuş, *Sivas Yöresinde Alevilik*, s. 190-191; Ali Kenanoğlu-İsmail Onarlı, *Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Türkmenleri*, Hubyar Kültür Derneği Yay., İst., 2003, s. 206.

cemde kesilen **Muharrem Kurbanı** ve Hızır orucu sonrasında yapılan **Hızır ceminde** kesilen **Hızır Kurbanı.**

Görüldüğü üzere, Alevîler arasında kurban telakkîleri Alevîlerin "her şeyi tarikat hayatı kalıplarında şekillendirdikleri" tespitimizi açıkça teyit etmektedir. Özellikle cem'e gelirken **lokma** ismiyle evlerinde pişirerek getirdikleri yiyecekler ve meyve ya da çerez türü şeylerin aynı zamanda kurban (cansız kurban) ismiyle anılması ve 'içeri kurbanları'nın birer tarikat erkânı haline taşınması, üzerinde durduğumuz hususun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Nitekim, cemdeki on iki hizmetten birisi, *Sofracı, Lokmacı* isimleriyle de anılan *Kurbancı* hizmetidir. Kurbancının görevi ise, cemdeki kurban ve yemek işlerine bakmak, cem yürütülen mekana getirilen yiyecekleri kurban etiyle beraber eşit şekilde dağıtmaktır.[31]

Hizmetlerin birer tarikat erkânı haline dönüştürülmesi ise konumuzun ana fikrini açıkça desteklemektedir. Bilindiği gibi, cemler oniki hizmet üzerinden yürütülür. Oniki hizmetin bir kısmı, yukarıda ifade edildiği gibi, eski gelenek ve göreneklerden kaynaklanmakla birlikte, bunlar insanların bir araya gelmeleriyle oluşan bir ortamda onların oturma, yeme-içme gibi doğal ihtiyaçlarından doğan bazı zorunluluklar sonucu ortaya çıkmıştır. Diğer bazı tarikatlarda da benzer görevlere rastlanması,[32] aynı muhtevadaki toplantılarda, katılan insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik benzer görevlerin ortaya konulmasının son derece doğal olduğunu göstermektedir. Alevîlikte de bir zikir toplantısı mahiyetinde olan cemlerde, bir araya gelen insanların toplantılarını düzenleyen kuralların bulunduğu görülmektedir ki, bunlar Oniki İmam'a nispetle on iki olarak tespit edilmişlerdir. Her bir görev, cemde yerine getirilmesi kutsal bir görev olarak addedilmiş ve bu oniki görevin öncesi ve sonrasına dualar eklenerek, tarikatta yürütülen tabiî hizmetler birer tarikat erkânı haline getirilmiştir. Bu anlamda yeni görevler icad etme potansiyeli de bulunmaktadır. Konuyla ilgili bir misal, yeni kutsal görevler icad etme potansiyelini açıkça ortaya koymaktadır. Söz gelimi Çubuk bölgesi Alevîleri üzerinde yürütülen bir çalışma bunu açıkça göstermektedir. Buna göre, oniki hizmet dışında 17 erkân vardır ve bunların sahiplerinden birisi "*çaycı ve kahvecidir.*" Bu hizmetin pîri Veysel Karanî'dir.[33] Bu durum cem ayinlerinde ihtiyaca binaen yeni bir görev ihdas edildiğini göstermektedir.[34]

---

[31] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s, 359.

[32] Bakır, *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem'*, s. 133.

[33] İbrahim Arslanoğlu "Çubuk Yöresi Alevîliğinde Dâr Kurbanı", *HBVAD*, S. 6, Ank., 1998, s. 15.

[34] Bakır, *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem'*, s. 133.

Dışarı Kurbanlarına gelince; bunları da şu şekilde sıralamamız mümkündür: Kurban bayramlarında kesilen **Kurban Bayramı Kurbanı,**[35] kuraklığın olduğu zamanlarda yağmur duasına çıkıldığında kesilen **Yağmur Duası Kurbanı,** bir isteğin yerine gelmesi için adanan ve o isteğe nail olduktan sonra kesilen **Adak Kurbanları,**[36] tekke ve türbe ziyaretlerinde ya da Hacı Bektâş ziyaretinde kesilen **Ziyaret Kurbanları,**[37] herhangi bir adak olmaksızın, bir nimete kavuşan ya da şükrü gerektirecek bir durumla karşılaşanlar tarafında kesilen **Şükür Kurbanı,** 6 Mayıs **Hıdırellez Bayramı** münasebetiyle kesilen kurbanlarla, Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilmekle beraber baharın gelişi dolayısıyla kutlanan **Nevruz Bayramında** kesilen kurbanlar.

Bu kurbanların erkân içerisinde kesimi ya da Alevîlerin isimlendirmeleriyle ***tığlanması*** ise şu şekildedir: Kurban edilecek hayvana önce tuz ve su verilir. Daha sonra hayvana abdest aldırılır.[38] Bunun üzerine Dede **besmele** çekip "***Allâhu ekber Allahu ekber (eşhedu en)Lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber, Allâhu ekber ve lillâhi'l-hamd***" şeklinde 3 defa tekbir getirip[39] Kur'an'dan kurbanla ilgili ayetleri[40] okuyup (genellikle Peygamber'e de salavat verdikten) sonra kurban duası yapar. Kurban duası Dededen Dedeye değişmekle beraber genelde " Lâ fetâ illâ Ali ve lâ seyfe illâ Zülfikâr" denilerek şu dua yapılır: "***Fermân-ı Celîl, kurban-ı Halîl,***

---

35 Alevîler'de yaygın olmamakla birlikte, Kurban bayramında da kurban kesilmektedir"[35] şeklinde bilgiler zikredilse de (Piri Er, *Geleneksel Anadolu Aleviliği*, Evrak Yay, Ank., 1998., s. 60.), Tokat bölgesinde bizzat gözlemlediğimiz üzere, Alevîlerden gücü yeten hemen hemen herkes bu kurbanı kesmektedir. Alevîlerde Kurban bayramı kurbanı ile ilgili telakkîlerin deyişlerde de işlendiği görülmektedir:

Kurbanı gönderdi delil Ağlar iken gülüştüler Hatayi'm bayramda kurban
Cebrail önünce gelür Göz yaşların siliştiler Ola dertlilere derman
Men senden cömerdim Halil Hep döşendi peygamberler Sıratı geçmeye insan
Kaldır İsmail'i dedi Koç etini bölüştüler Korkmasın kullarım dedi

Hatâyî'ye ait bu deyişin tamamı için bkz.: Nejat Birdoğan, *Şah İsmail Hatai, Yaşamı ve Yapıtları*, Kaynak Yay., İst., 2001, s. 140-141.

36 Bu kurban canlı ve cansız olabilmektedir. Adak kurbanlarında büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla beraber tavuk ve horoz da kesilebilir. Bu kurbanlar da pişirilerek toplu halde yenir ya da yine pişirilerek dağıtılır.

37 Bunlar aslında Adak Kurbanları olarak da değerlendirilebilir. Hacı Bektâş Veli'yi Anma Törenlerindeki Adak Kurbanları uygulaması hakkında bkz.: Gürbüz Erginer, *Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, Yapı Kredi Yay., İst., 1997, s. 203-208.

38 Bu abdest, elin ıslatılarak hayvanın ayaklarını dizlerinden aşağıya sıvazlamak ve kuyruğunu kaldırarak su serpmek şeklindedir. Bkz.: Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 334-335; Er, *Anadolu Aleviliği*, s. 60.

39 *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, haz.: Adil Ali Atalay, Can Yay., İst., 1998 (bundan sonra *Cafer Sadık Buyruğu* şeklinde kullanılacaktır), s. 65, 185.

40 Kurbanla ilgili genellikle En'am sûresinin 79, 162-163 ayetleri okunmakla beraber; ayrıca Saffât sûresinin 103, -İsrâ sûresinin 111. ayeti, Hacc sûresinin 27, 34-37 ayetleri ile Kevser sûresi de okunabilmektedir. Bkz.: Emrullah Eraslan, *Cem Kırklar Cemi (Alevilikte Cem ve Dar Duası)*, Tokat, 2000, s. 19; Ali Ağa Varlık, *Allah Hedef Can Nokta Alevi-Bektaşilikte Tasavvuf*, Can Yay., İst., 1997.; Günel, *El Ele El Hakk'a*, s. 147-148.

itaat-ı (can-ı) İsmâîl, delîl-i Cebrâîl, şefaat-ı Nebî, kerem-i (Ali)velî, himmet-i pîr ola. (İtikad bütünlüğüne cem birliğine diyelim Allah Allah) *Kurbanımız kabul ola, dergâh-ı Hakk'a yazılmış ola, hayır niyetlerimiz kabul ola, muratlar hasıl ola, dünyada kurban, ahirette Burak ola, dil bizden, nefes pîrden ola, kurban sahipleri kurbanlarından şefaat bula, münkir münafık mat ola, muhibbân-ı Ehl-i Beyt şâd ola, kurbanımız kazaları, belâları, afetleri defetmiş ola ...*" Dedenin bu duasından sonra, (zâkirler kurban için üç düvaz ya da deyiş okurlar). Hayvan sağ ön ayağı serbest kalacak şekilde kıbleye doğru yatırılır. Daha önce abdest almış olan Kurbancı tarafından kurban (başı kıbleye çevrili bir şekilde) tekbirler eşliğinde **tığlanır** (kesilir).[41]

Kurbanla ilgili bazı kurallar söz konusudur. Öncelikle kesilecek hayvan (erkek olması tercih edilir) sağlıklı olmalıdır, sakat olmamalıdır. Koç bir yaşını, sığır iki yaşını doldurmuş olmalıdır. Hayvan kesilirken incitilmemesine azamî dikkat gösterilmeli, mutlaka tekbirlenmeli,[42] kanı açılacak bir kuyuya gömülmeli, kemikleri kırılmamalı, pişirilmeden önce etten herhangi bir parça alınmamalı, pişen et, Dedenin izni olmadan yenmeye başlamamalı,[43] dağıtım yapılırken elden geldiğince herkese eşit pay vermeye dikkat edilmeli, orada bulunamayan hasta ve yaşlılara payları gönderilmeli, yendikten sonra kemikleri toplanıp **tercüman kuyusu**na gömülmelidir.

Kesilen kurbanı herkes yiyemez, herkesin kestiği kurban da yenilmez. Meselâ düşkünler kesilen kurbanlardan yiyemeyecekleri gibi, düşkünler tarafından -düşkünlük kaldırma töreni hariç- kesilen kurbanlar da başkalarınca yenmez.

---

41 Dışarı Kurbanlarında ise Besmele, Tekbir, ilgili ayetlerin okunması ve Salavat'tan sonra tığlanır. Kesilen kurbanların yenilmesinden sonra ise Dede genelde şu şekilde dua eder: "*Bism-i Şah (Bismillâh), Allah, Allah. Elhamdülillâh, nûr-u Hüdâ Muhammed Mustafa Aliyyel Murtezâ yüzü gözü hürmetine, Hakk bereketin vere, nimet-i Celîl bereket-i Halîl ola, lokma sahiplerinin lokmaları kabul ola, yiyenlerimize helal, yedirenlerimize delil ola, bu gitti, yenisi gele. Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin. El-Hakk kabul eylesin (gerçeğin demine Hû)*".

42 Tokat bölgesinde bu konuya aşırı bir vurgu yapıldığı gözlemlenmiştir. Bunda, Alevîlerin tekbirsiz-besmelesiz kurban kestikleri yönündeki bazı yanlış kanaatlerin kendileri üzerinde etkisini görmek mümkündür. Nitekim bu çerçevede katıldığımız bütün uygulamalarda kurbanların tekbirlendiği bizzat müşahede edilmiştir. Alevîler kurban tığlarken/keserken tekbir getirip besmele çekmenin şart olduğunu dile getirmektedirler. Çünkü, besmelesiz ve tekbirsiz kesilen hayvan yenmez. Besmele ve tekbirle beraber **salavât** da getirildiğini ifade edenlerde vardır ki, salavât ise yukarıda takip edilen yolda tekbirle duanın arasında getirilir. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 335.

43 Kurban ya da lokma Dede destûr vermeden yenmeye başlanmaz. Dede "destûr şâh" deyip bir lokma aldıktan sonra yemeye başlanır. Er, *Anadolu Aleviliği*, s. 63. Ayrıca Dedenin kendisi başladıktan sonra **lokma sahiplerine** de birer parça pay vererek yemek için destûr verdiği, bölgede katıldığımız cemlerde bizzat gözlemlenmiştir.

Cem ve kurbanlarda yerine getirilen uygulamalar, Alevî dînî hayatının yoğun bir şekilde tarikat hayatı kalıplarında şekillendirildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Aynı anlayışın namaz, oruç, hac vb. ibadetler için de hakim kılındığı görülmektedir ki, aşağıda bu husus üzerinde durulacaktır.

2. Temel İslamî İbadetler, Kaynaklarda Ele Alınışı ve Bunların Tarikat Hayatı Kalıplarında İfadelendirilmesi:

Temel İslâmî ibadetlerin de tarikat hayatı kalıplarında anlamlandırılabildiğine geçmeden önce Alevîlerin temel kaynaklarında hakim olan itikadî-amelî çizginin, her ne kadar tarihsel süreçte Safevî etkiyle beraber yüzeysel bazı Oniki İmam Şiîliği(Caferîlik)yle alakalı motifler yer etmiş olsa da, aslında İslâmlaşma sürecinin ilk döneminden günümüze kadar daha çok Hanefî-Maturidî çevrelerle aynı ortamı paylaşmaları ve ana damarın Yesevî geleneğe dayanmasından kaynaklı Hanefî-Maturidî çizgide olduğu vurgulanmalıdır.

Nitekim *Erkânnâmeler* ve *Makâlât* türü eserlerde ve günümüz Alevilerinin dile getirdiklerinde de Amentü'nün esas kabul edilmesi,[44] bu çerçevede genelde "hayır ve şerrin Allah'tan olduğu"nun kabul edilmesi,[45] imanın 'kalp ile tasdik ve dil ile ikrâr' şeklinde tanımı, Allah'ın sıfatları arasında Tekvin'in sıralanması; 'ümitle korku arasında bir tutum içerisinde olmanın' esas kabul edilmesi, Allah'ın görüleceğinin (dîdâr görmek) kabul edilmesi itikâdî alanda ele alınan temel hususlarda Alevîlikte Hanefî-Matürîdî çizginin yansımaları olarak dikkat çekmektedir.[46]

Amelî konularda da, yukarıda itikâdî konularda çizilen çerçevenin geçerli olduğu görülmektedir. Erkânnâmelerde Edille-i Şer'iyyenin 'Kur'an, Sünnet, İcma ve Kıyas' şeklinde sıralanması, Sünnî fıkıh mezheplerinin imâmlarına atıfta bulunulması, Ebû Hanife ve İmâm Maturidî'nin mezhep imâmı olarak benimsenmesi;[47] abdestin farzlarının dört olarak kabul edilip Hanefî usulde anlatılması ve abdestte başın dörtte bir oranında meshedileceği hükmü; namaz vakitleri ve rekatlarının ele alınışı –ki, buna göre günlük namazlar toplam kırk rekattır: Bunların on yedisi farz; üçü vacip (vitir), on ikisi sünnet-i müekkede, sekizi de sünnet-i gayr-i

---

[44] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 228; Ömer Faruk Teber, *Bektâşî Erkânnâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Aktif Yay., Ankara, 2008, s. 126.

[45] Beypazarı Alevîlerindeki telakkîler için bkz.: Özcan Güngör, *Ârâf'taki Kimlik: Alevîlik/Bektâşilik*, Akasya Kitap, Ankara, 2007, s. 200. Farklı telakkîler için bkz. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 291-292.

[46] Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları, Aleviliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2008., s. 39-46; Teber, *Erkânnâmeler*, s. 126-129.

[47] Şeyh Bedreddin'in aynı zamanda bir Hanefî fakihi olduğu da dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, TVY Yay., İst., 1998, s. 143-196.

müekkededir-,[48] aynı şekilde Cuma, Bayram, Teravih ve Cenaze namazlarının da Hanefî çerçevede ele alınması –sözgelimi, Cuma İmâmının bizzat padişah tarafından görevlendirilmesi, İmâmdan başka en az üç kişinin bulunması ve cumanın; dördü ilk sünnet, ikisi farz, dördü son sünnet, dördü zuhr-i ahîr, ikisi vakit sünneti ve ikisi de şerh üzerine kılınan kaza ve mukabelesi olmak üzere yer alması-; bayram namazlarının vacip namaz olarak kabul edilmesi, cenaze namazı kılınışında da '*ve celle senâük*' ile beraber Sübhâneke'nin okunmasının esas olarak kabul edilmesi, Alevîliğin kaynakları olarak görülen eserlerde Hanefî uygulamaları ve kabulü göstermesi açısından zikredilebilecek hususlardır.[49] Ayrıca, abdestte ayakları yıkama, namazda elleri bağlama, secdede mühür kullanmama, iftar ve sahur vakitlerini ayarlama vb. örnekleri çoğaltılabilecek pek çok konuda Alevîler, Hanefî içtihadlara göre amel etmekte, bu bağlamda Caferî fıkhı ile bir ilgileri bulunmamaktadır.[50] Nitekim Tokat bölgesinde kendileriyle mülâkat yapılan Dedelerin de uygulamalar ile ilgili anlattıkları hususları Hanefî fıkhına uygun olarak dile getirdikleri tespit edilmiştir.[51]

Deyişlerde durumun nasıl olduğunu görmemize katkı sağlayacak bir kaç misali buraya taşımak konumuzun çerçevesini daha da netleştirecektir. Misallerde Kaygusuz Abdal'ın 32 Farzı anlatan deyişi ile Salât-nâmesi'ni zikretmek konumuzun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır:

İslâmın şartını sual edersen
İcmalinde şartı beştir efendi
Muradın ger iman öğrenmek ise,
Anın da adedi şeştir efendi

(2)Savm ile salat, zekat ile hac
Malın var ise, Hak yoluna saç
Biri şehadettir, lisanını aç
Bu sana acaib iştir efendi

Peygamberleri sev, anlara inan
İnanmayanlardır ol nare yanan
Melek, kitap, ahret olmaz mı ahsen
Var ise imanın hoştur efendi

(4)Din Muhammed dini, cümleden asıl
Gayri dinleri bilmezem nasıl
Ziyade değildir, üç farzdır gusül
Mazmaza, istinşak, beden yaştır efendi,

---

48 Bazı Erkânnâme nüshalarında iki rekatlı namazların kılınışında rükü ve secdelerde getirilecek tesbihatlara "ve bihamdihî" ifadesinin eklenmesi, ya da kunut duaları hakkında Caferî mezhebindeki uygulamalara bazı benzerlikler görülse de, bunların süreç içerisinde daha sonra metinlere eklendiği hakkında bkz: Teber, *Erkânnâmeler*, s. 159.

49 Teber, *Bektâşî Erkânnâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Aktif Yay., Ankara, 2008, s. 125-134.

50 İlyas Üzüm, "Alevilerin Caferi Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevilik-Caferilik İlişkisi veya İlişkisizliği", *İslâmiyât*, c.VI, S.3, Ank., 2003, s. 149; Sezgin, *Alevîlik-Bektaşilik*, s. 44, 116-117. Sezgin alan araştırmasında ve de sonrası yaptığı çalışmalarda abdest, namaz, bayram namazı gibi konularda, bu ibadetleri yapanların Hanefî mezhebi kurallarına göre yaptıklarını bizzat müşahede ettiğini söylemektedir. Ankara Beypazarı Alevîleri üzerine yapılan bir çalışmada kendisini "Müslüman Hanefî-Bektâşî/Alevî olarak nitelendirenlerin sayısının "Müslüman Caferî" olarak nitelendirenlerden çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bkz.: Güngör, *Âr'âf'taki Kimlik*, s. 153. Bu da daha sağlıklı sonuçlar için alan araştırmalarının önemini ortaya koymaktadır.

51 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 310-325.

Biz dört biliriz abdestin farzın
Gel, öğrenmeğe var ise kastın
Dirseklerin mail, yumalı destin
Vech ile ricleyn yaştır efendi

Hadesten, necasetten eyle taharet
Ört avret yerini, etme kerahet
İstikbali kıble, vakitle niyet
Bu altı saydığın dıştır efendi

(6) On iki şartı vardır salatın
Kılıp ânı menziline iletin
Aynel yakîn var ise bir illetin
Anın da adedi şeştir efendi

(8)Tekbir al, ellerin başına götür
Kıyam, kıraat, rüku, sücuddur
Ka'de-i ahirede, bir miktar otur
Kılarsan ne güzel iştir efendi

Kaygusuz Abdal'ın bildiği böyle
Noksanı var ise, doğrusun söyle.
Su bulunmaz ise, teyemmüm eyle
İki darp, bir niyet; üçtür efendi[52]

Salât-nâme:

Ey emir efendi bana
Dahı namaz sorar mısın
Dur haber vireyim sana
Dahı namaz sorar mısın

(2)Yanar yüreğüm od'dur
Bilmeyene müşkil dertdür
Sabah namazı dörtdür
Dahı namaz sorar mısın

Gah ağlaram gah gülerem
Tanrımdan hacet dilerem
Öğleyi hem on kılaram
Dahı namaz sorar mısın

(4)Namaz sorucusun bildüm
Teftiş itdüm ben de buldum
İkindiyi sekiz kıldum
Dahı namaz sorar mısın

Akşam namazı hod beşdür
Anı kılmak-bize hoşdur
Yatsı namazı on üçdür
Dahı namaz sorar mısın

(6) Gündüzle gice kırk rek'at
On yidi farz yiğirmi sünnet
Vitir vacib üç rik'at
Dahı namaz sorar mısın[53]

---

52 İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, I-V, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1998, c. I, s. 241-242.

53 Adumı sorarsan fakıdur (8) Efendi sarığun değirmi Zatumdan hayran oluram
Mektebde çocuk okıdur İşit kulağun sağır mı Farzu sünneti kıluram
Cum'a hem bayram ikidür Teravih namazı yiğirmi Bir yıllık namazı bilürem
Dahı namaz' sorar mısın Dahı namaz sorar mısın Dahı namaz sorar mısın
(10) Camilerde olan İmâm Kimine vacibdür zekat (12) Pirimüzden olsun himmet
Bunu bilmez çoğı tamam Kimine vacibdür salat Yaradan Allah 'a minnet
Dört bin altı yüz seksen selam Yidi bin biş yüz altmış tahiyyat Yidi bin iki yüz sünnet
Dahı namaz sorar mısın Dahı namaz sorar mısın Dahı namaz sorar mısın
Tamam oldı çünki namaz (14) Kamillerde olır irfan Bir namaz vardur cenaze
Kimini okı kimini yaz Göster hoca bende noksan O da gelür bir gün bize

Bu genel çerçeve çizildikten sonra, Alevîler arasında ibadetlerin tasavvufî-bâtınî kabullerle de anlamlandırıldığını gösterecek diğer kabulleri de zikredilebilir:

2.a. Gusül ve Abdest

Alevîler arasında 2 tür abdestten söz edilir: Şeriat abdesti, tarikat abdesti. Alevîliğin temel kaynakları olarak görülen eserlerde "şeriat abdesti" olarak isimlendirdikleri abdestin alınmasının gerekliliği açıkça yer almaktadır. Buyruk nüshalarında tâlibe önce abdest gerektiği belirtilmekte,[54] "yol ehli olanların" her sabah temizce yıkanıp abdest almaları tavsiye edilmektedir.[55] *Vilâyetnâme*'de Hacı Bektâş Velî'nin abdest aldığı hakkındaki ifadeler ve Kadıncık Ana menkıbesinin abdest üzerine kurgulanması, gelenekte abdestle ilgili kabulleri ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.[56]

Günümüzde Alevîler, kahir ekseriyetle cinsel ilişkiden sonra,[57] *görgü*ye girerken, kurban keserken, bayram namazlarından önce, musahiblik erkânı vb. cem ayinlerinde gusül ve abdest alırlar.[58]

Bununla birlikte Alevîlerin, temel kaynaklarında da görülen gusül ve abdestin[59] tasavvufî/batınî yorumuna vurgu yaptıkları da görülmektedir. Nitekim her Dört Kapının kendine has cünüplüğü vardır. Buna göre *Şeriat Makamı*nın cünüplüğü ihtilâm olmak ya da cimâ etmek; Tarikatın cünüplüğü, pirsiz yola çıkmak; Marifetin cünüplüğü, nefsini bilmemek; Hakikatın cünüplüğü ise kendi ayıbını örtüp, başkasınınkini âşikâr

---

Altı bin yüz yiğirmi farz, Vitir vacib bin seksen Kaygusuz gibi akılsuza
Dahı namaz sorar mısın Dahı namaz sorar mısın Dahi namaz sorar mısın
Bkz: Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1999, s. 141-142.

54 *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 129.

55 *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 49.

56 Abdülbâki Gölpınarlı, *Vilâyet-nâme, Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, İnkılâp Kitabevi, İst., ty., s. 27, 33, 51. Ayrıca Besmele Tefsirin'de gusül ile alakalı kayıt için bkz: Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, haz.: Hamiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. (Alevî-Bektâşî Klasikleri Dizisi-I), Ankara, 2007, s. 78.

57 Eskiden bazı Alevîlerin gusül ve abdest konusunda, cinsel ilişkiden sonra guslü gerek görmeyerek; bunun yerine "sepetteki elmalardan yere düşenlerinin yıkanması gerektiğini" ileri sürerek kısmî bir temizliği yeterli gören yaklaşımlara sahip oldukları dile getirilmektedir. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 310. Ancak bu hususun yarı göçebe ya da göçebe sosyal hayat şartlarının zorlukları nedeniyle dile getirilen bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır. Gerek kaynaklarda gerekse Dedelerin dile getirdiklerinde anlatılanlarla kısmî yıkanma ile temizliğin yeterli olacağı algısının örtüşmediği aşikardır.

58 Bkz.: Seyit Derviş Tur, ***Erkânname Aleviliğin İslam'da Yeri ve Alevi Erkânları***, Can Yay., İst., 2002, s. 367. Kadınların özel hallerinden sonra da gusül almaları gerektiği ifade edilmektedir. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 310.

59 Bkz.: *Hızırnâme (Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim)*, haz.: Baki Yaşa Altınok, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. (Alevî-Bektâşî Klasikleri Dizisi-8), Ankara, 2007, s. 619.

etmektir.[60] Nitekim cimadan sonra yıkanılır, ama bu, temizlik amaçlıdır. Alevîlikte cünüplük, daha çok, '*görgüde verilen sözün bozulması*, yani ***tarikat zinâsı*** yapmak' şeklinde anlamlandırılmıştır. Bu da yıkanmakla temizlenmez. Bu noktada asıl taharetin tarikat meydanında halk nazarında temizlenmek olduğu temel anlayış olarak kabul edilmiştir.[61]

Aynı kabul abdest için de söz konusudur. Ehl-i Beyt Vakfı'nın görüşlerine yakın olanlar[62] hariç, abdesti Hanefî usûle göre alan Alevîler[63]- ki bu husus yukarıda verdiğimiz deyiş örneğinde de görülmektedir- arasında "**gönül abdesti**" ya da "**ruh abdesti**" de denilen "**tarikat abdesti**"nin asıl olduğu yönünde bir vurgunun yapıldığı da müşahede edilmektedir. Buna göre, **tarikat abdesti**, ***cemde görgü sırasında toplum huzurunda kimseye elinden, dilinden ve belinden bir zarar gelmeyeceğine dair söz vermektir*** ki, işte ***abdesti alınmış ve namazı kılınmış olmak*** da bu demektir.[64] Alevîler arasında tarikat hayatı kalıplarında dile getirilen bu yaklaşımın temel kaynaklarda da aynı çerçevede ele alındığı görülmektedir. Nitekim Buyruk nüshalarında abdest hakkında Dört Kapıyla ilgili anlamlar yüklenerek bir kabulün dile getirildiği göze çarpmaktadır: "Amma şeriat abdesti su ile olur. Tarikat abdesti, Pîr elinden biat etmektir. Marifet abdesti, nefsini bilip Rabbi'ni bilmektir (Men arafe sırrı). Hakikat abdesti, öz kendi ayıplarını görüp, başkalarının ayıbını örtmektir."[65]

Alevîlerin **şeriat abdesti** olarak isimlendirdikleri abdesti almakla beraber, toplumsal hayatta daha çok ***tarikat abdesti***[66] dedikleri ve cemlerde sembolik olarak yerine getirdikleri abdeste daha çok vurgu yaptıkları ifade edilmelidir. Bu da konumuzun ana fikri olan "Alevîlerin bütün dînî

---

60 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 311. Aynı yaklaşımın kaynaklarda da aşırı bir vurguyla dile getirildiği görülmektedir. Bkz.: Esad Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî Makâlât*, Seha Neşriyat, Ank., ty., s. 8; *Cafer Sadık Buyruğu*, s. 106. Ayrıca bkz.: Yaman, *Alevîlik*, s. 345.

61 Bazı gruplarda abdestin, ruh ve özü yıkamak olduğunu, yılda bir defa cemaatin önünde sorgu sualden geçerek, temizlenip arınmanın abdest ve gusül sayıldığının ifade edilmesi hakkında bkz: Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 311.

62 Ehl-i Beyt Vakfı çevresinde bazı uygulamaların Caferî fıkhı çerçevesinde yerine getirildiği bilinmektedir.

63 Örnekler için bkz: Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 311.

64 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 312.

65 *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 50. Ayrıca bkz.: *İmam Cafer Buyruğu*, s. 167, 184; *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 108, 129. Aynı hususun günümüzde kaleme alınan eserlerde de dile getirildiği görülmektedir. Buna göre, "tâlibin tarikat abdesti şu anlama gelmektedir: 1. Her zaman taharetli olmak, 2. Derviş yanına eli boş varmamak, 3. Elden geldiğince emr-i ma'rûf olmak, 4. Nehy-i münker eylemek, 5. İkrârından dönmemek. İkrârından dönerse abdesti bozulur." Bkz.: Günel, *El Ele El Hakk'a*, s. 96.

66 Bütün cemlerde tarikat abdesti denilen bir abdest alınır. Buna göre, iki görevli, biri leğen ve ibrik, biri de havlu ile bu görevi ifa ederler. Görevlilerden biri, leğen ve ibrikle öncelikle cem halkasına katılanlardan başlayarak, ceme katılanların ellerine az miktarda su döker, diğer görevli de havlu ile onların ellerini kurular. Böylece çoğunlukla şeriat abdesti alarak ceme katılan kişilere, tarikat abdesti de aldırılır.

telakkîlerini tarikat hayatı kalıplarında şekillendirdikleri" görüşünü açıkça desteklemektedir.

2. b. Namaz

Alevîliğin temel kaynaklarında namazla ilgili kuvvetli vurgular vardır. Sözgelimi, Makâlat'ta, susuz abdest, abdestsiz namaz olmayacağı gibi namazsız da Allah'a *yaranma*'nın olmayacağına açıkça işaret edilmekte,[67] namazla ilgili bazı benzetmelerin de yapıldığı görülmektedir. Mesela, çocukluk (oğlanlık) çağı **sabah (irte) namazına**, ergenlik (buluğıyyat) çağı **öğle namazına**, delikanlılık (yiğitlik) çağı **ikindi namazına**, olgunluk (kıgıllık) çağı **akşam namazına**, ihtiyarlık (kocalık) çağı ise **yatsı namazına** benzetilir.[68] Hacı Bektaş Velî'nin kerametlerinden birisinin **darı çeçinin üstünde iki rekat namaz kılmak** olduğunun işlendiği Vilâyetnâme'de,[69] ayrıca sabah namazı,[70] akşam namazı,[71] Cuma namazı[72] ve Ka'be'de namaz konularının gerek ifa edilen bir görev, gerekse kerâmet olarak dile getirildiği görülmektedir.

Namaz konusu Buyruk nüshalarında da farklı bağlamlarda yer almaktadır. Buna göre, Hz. Peygamber'in iki rekat namaz kılması,[73] evliyanın dostu olmak için namaz ve niyazın gerekli olması,[74] *Şeriat Makamı*nda cemaatle namaz kılmak nasıl sevap ise tarikatta da mürşid huzurunda cem olup, sohbet halkasında oturup günahlara özür dilemenin aynı şekilde sevap olması[75] gibi bağlamlarda ele alınmaktadır. Buyruk

---

67 Coşan, *Makâlât.*, s. 8. Buradaki orijinal ifade şu şekildedir: "Pes imdi adam gerek kim suya yaraya ve su gerek kim abdeste yaraya ve abdest gerek kim namaza yaraya ve namaz gerek kim Çalap Te'alâ'ya yaraya."

68 Coşan, *Makâlât*, s. 77. Ayrıca bkz.: Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Velî ve Makâlât*, Akçağ Yay., Ank., 2002, s. 239. Makâlât'ta namazın ele alınışı ile ilgili ayrıca bkz.: Güzel, *Makâlât*, s. 82-85. Namazın Besmele Tefsirin'de "kulu Hak Teâlâ'ya yaklaştıran amellerden" biri olarak zikredilmesi hakkında bkz: Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, s. 142. Ayrıca bkz.: *Hızırnâme*, s. 615, 619, 620, 623.

69 Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, s. 16. Bu kabulün nefes ve deyişlere de taşındığı görülmektedir. Fedayî Baba'nın bu konuyu dile getiren bazı dörtlükleri şu şekildedir:

Kamu Evliyalar Pir'i buldular — O anda darı çeç meydana geldi
Bir araya gelip danışık kıldılar — Hünkar destur dedi seccade saldı
Darı çeçde kim namaz kıla dediler — Üzerinde iki rekat namaz kıldı
İsmi Seyyid Bâlî Ergonaş Sultan — İsmi Seyyid Bâlî Ergonaş Sultan

Bkz.: Abdullah Çelebi, *Amasyalı Fedayî Baba Divanı*, Can Yay., İst., 1991, s. 158-159.

70 Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, s. 15, 27.

71 Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, s. 33, 56.

72 Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, s. 67. Vilâyetnâme'nin 11, 12, 71 ve 88. sayfalarında Hacı Bektâş Velî'nin namaz kıldığı anlatılırken, sayfa 8'deki tasvir oldukça ilgi çekicidir: "...Bir ibadet yurdunda karar etti. İbadete koyuldu. Riyazattan öyle bir hale geldi ki namazda, rukû ettiği zaman, başında, mübarek beyni hareket eder, rükûdan kalkınca gene yerine gelirdi."

73 *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 82.

74 *Şeyh Safî Buyruğu*, s.57.

75 *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 51. Namazla ilgili olarak ayrıca bkz.: Hasan Yüksel-Saim Savaş, *Üveysilikten Bektaşiliğe Kitab-ı Cebbâr Kulu*, Sivas, 1997, s. 22.

nüshalarında, Kur'an'daki "**Ülâike ke'l-en'âmi bel hum edall**"[76] ayetinin kimler için olduğu sayılırken, **salât ve zekât ehlinden olmayanların** da bu kapsamda zikredilmesi,[77] konunun, temel kaynaklardaki ele alınışını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Alevî kaynaklarda talibin gönlünün temiz olması için "namaz kılıp niyaz etmesi" gerektiğinin dile getirilmesi; "Biz emaneti yere ve göğer arz etmiştik" (Ahzâb, 33/72) şeklindeki Kur'an ayetinde geçen 'emanet' kelimesden muradın "beş vakit namaz ve taliblerin birbirini sevip ziyaret etmesi..." olarak açıklanması; beş vakit namazda mutlaka Muhammed Mustafa, Ali el-Mürteza, Hz. Hatice, Hz. Fatıma, On iki İmam ve On dört Masum'la beraber meşayıhın ruhlarına da dua etmenin bir erkândan olduğunun ifade edilmesi[78] namazın Alevî kaynaklarda ele alınışı ve keyfiyetini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Fütüvvetnâmeler'de de, şeddin dürülmesi te'vil edilirken, şeddin beşe katlanması "İslâm'ın beş şartına ve beş vakit namaza yorulmuş, İslâm'ın beş temel üzerine yükseldiği ve bunlardan birinin namaz olduğu işlenmiş, *Dört Kapı-Kırk Makam* ele alınırken *Şeriat Makamı*nın ilk sıralarında namaz sıralanmış, namazın kazaya konmaması salık verilerek, bunun fetâlığın şartlarından birisi olduğu söylenmiş ve namazın ihlasla kılınması gereği "iftitah tekbirinin, güneş ışınları misâli vücudun her zerresine işlemesi gerektiği" gibi çeşitli benzetmelerle anlatılmıştır.[79]

Namazın nefes ve deyişlerde de Alevîliğin temel kaynaklarındaki gibi ele alındığı görülmektedir:

Beş vakit farzdır sünneti de kaç
Özünü tanış da müşkilini seç
Hakikat tarlasına marifet saç
Ek nazar eyle de hemen arif ol[80]

Kanı bizden evvel gelen
Beş vaktini tamam kılan
On parmağı pınar olan
El Muhammed Ali'nindir[81]

---

76 Kur'an, A'râf (7): 179. Ayetin meâli şu şekildedir: "Andolsun biz cinler ve insanların birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl ğâfiller onlardır."

77 Buna göre ayet, şunlar için gelmiştir: "...Hak'ı bâtıldan ayırmazlar ve Adem'e secde eylemezler, salât ve zekât ehlinden değillerdir. Hakk Te'âlâ'nın sırlarını düşünmezler. Hayvan gibi yeme-içme ve şehavâttan başka birşey bilmezler. Bunlar dünyaya tapar, ahireti unuturlar." *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 49.

78 *Erkânnâme I*, haz: Doğan Kaplan, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. (Alevî-Bektâşî Klasikleri Dizisi-5), Ankara, 2007, s. 29, 45, 49, 69, 121, 133, 137, 202, 248, 259.

79 M. Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2002, s. 116-120.

80 Birdoğan, *Şah İsmail*, s. 76. Hatâyî, *age.*'in 78 ve 101. sayfalarında namazla ilgili farklı konuları şu şekilde dile getirmektedir:

Mü'minler bulurlar oddan necâtı
Budur mü'minlerin elde beratı
Mi'ractan indirdi savm ü salatı
Hakk bilir hazret-i Sultan'dan aldım

Şah Hatayı'm eydür sırrını deme
Kılagör namazın kazaya koma
Şu yalan dünyada hiç sağım deme
Tenin teneşirde sinin saldadır

Pir Sultan Abdal'ım ölürüm deme
Kıl beş vakit namaz kazaya koma
Sakın bu dünyada kalırım deme
Tenim teneşirde, özüm sağdadır[82]

Burada *Şeriat Makamının* gerekleri olarak görülen ibadetlerin ifasının Alevîler arasında da Hanefî usule göre icra edildiği şeklinde yukarıda zikrettiğimiz hususu da desteklemesi açısından Erdebil Sûfiyân Süreğine mensup (Kızılbaş) olan Kul Himmet'in namaz hakkındaki deyişlerinden misaller zikretmek yerinde olacaktır:

Arap hocasına vardım oturdum
Kâtibine dahi küstüm kakıdım
Sabah dörttür Sübhaneke okudum
Pir İmâmlık etti kıldık namazı

Dev Ali'ye hamle etti gürzünen
Ali'm Zülfikar'ı çaldı hırsınan
Öğlen ondur sünnet ile farzınan
Pir İmâmlık etti kıldık namazı

Namazı sorarsan ağız tadıdır
Şeriatın edebidir ududur
İkindi sekiz akşam yedidir
Pir İmâmlık etti kıldık namazı

Âşık olan bu doludan içüptür
Huri kızlar ile konup göçüptür
Yatsı ondört üçü vitir vaciptir
Pir İmâmlık etti kıldık namazı

Gözünü sevdiğim güzel Muhammed
Sana hizmet etsin Sefil Kul Himmet
On yedi farz ilen yiğirmi sünnet[83]
Pir İmâmlık etti kıldık namazı[84]

---

81 Pir Sultan'ın bu deyişinin tamamı için bkz.: Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, Özgür Yay., İst., 1989, s. 111.

82 Öztelli, *Pir Sultan*, s. 329. Pir Sultan geleneğinde beş vakit namazın edası hakkında söylenen bir diğer deyiş *age.*, s. 401'de şu şekildedir:
Gelin zikredelim Gânî Hudâ'yı
Mü'minler kılar beş vaktin edâsı
İkrâr işitmiş dürür İblis sadası
Onu Hakk'a doğru döndüremezsin
Namaz hakkında Kul Himmet'in de deyişleri bulunmaktadır. Namazın beş vakit olduğu, bunların 17'si farz 23'ü sünnet toplam 40 rekat olduğu gibi konuları işlediği ve biraz da kendilerine yönelik ithamlara cevap niteliğinde yazdığı anlaşılan deyişleri için bkz.: Cahit Öztelli, *Pir Sultan'ın Dostları*, Özgür Yay., İst., 1984, s. 163-165, 201. Bu konuda başka bir deyiş için ayrıca bkz.: *Fedayî Baba Divanı*, s. 159.

83 Beş vakit namazın toplam farz ve sünnetleri burada doğru verilmesine rağmen, akşam namazı (akşam yedidir) ve yatsı (yatsı on dört) ile ilgili ifadelerin uyuşmazlığına dikkat çekmek gerekmektedir.

84 İbrahim Arslanoğlu, *Kul Himmet*, Ekin Yay., İst., 1997, s. 62. Kul Himmet'in namaz hakkındaki diğer bir deyişi aynı eserin 64. sayfasında şu şekilde kayıtlıdır:
Din babında bana sual edersen
Söyle kelâmını bildir efendi
Beyan eyle izhar olsun sualin
Bilemem bu nice haldir efendi

(2)Dinleyip öğüdün almayan kişi
Dinin **tarikatın** bilmeyen kişi
Dört mezhep nedendir girmeyen kişi
Harap olur nice kuldur efendi

Sabah on öğlen on bana beyandır
İkindi sekiz gerisi ziyandır
Akşam beş yatsı on üç bil ayandır

Bir günün farzını on yedi bildim
Yiğirmi sünneti üç vitir kıldım
Sualine cevap vermeye geldim

Kaynaklardaki bu kabul ve vurguya rağmen, beş vakit namazın kılınması hususunda Alevîler arasında bölgeden bölgeye, ocaktan ocağa bazı farklı kabul ve uygulamaların olduğu ifade edilmelidir. Bu çerçevede özellikle alan araştırması yürüttüğümüz Tokat bölgesinde, her ne kadar gelenekte namazın kılındığı ile ilgili şeyler anlatılsa, namaz kılmalarının gerektiği yönünde görüşler beyan edilse ve çoğunlukla bayram namazları ve cenaze namazı kılınsa ve Cuma namazını kılanlar bulunsa da,[85] istisnasi olmakla beraber,[86] kimi Hz. Ali'nin camide öldürülmesinden dolayı camiye gitmediklerini ve namazı terk ettiklerini, kimi bu namazın beş vakit olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Hz. Ömer ve özellikle Emevîler ile Abbâsîler döneminde düzenlenmiş olduğunu, kimi de kendilerinin tarikat ehli olmaları sebebiyle *Şeriat Makamının* gereği olan namazdan sorumlu olmadıklarını söyleyerek Alevîlerin çoğunluğunun birtakım gerekçelerle beş vakit namaz kılmadıkları müşahede edilmiştir.[87]

Ancak ülkemizde değişik bölgelerde Alevîler arasında namaz kılma hususunda olumlu tutum sergileyenlerin varlığı da araştırmalarla ortaya konulmuş bir husustur. Sözgelimi Ankara Beypazarı Karaşar Alevîleri üzerine yapılan bir araştırmada bu husus açıkça görülmektedir. Bu çalışmadaki tespitlere göre Karaşar Alevîlerinin %90'ını 'namazın Allah'ın emrettiği bir ibadet olduğunu' dile getirerek %23'ü her zaman, % 21'i çoğu

---

Bunları böylece bildir efendi — Varsa senden kaçan kördür efendi

Kul Himmet'in beş vakit namazla ilgili diğer bir deyişi aynı eserin 98-99. sayfalarında şu şekilde kayıtlıdır:

Külli günahlarım yere döküldü
Hak için abdesti aldığım zaman
Sağ yanıma iki melek dikildi
Sabah namazını kıldığım zaman

Gökten yere saf döküldü melekler
Ana intac idi çarkı felekler
Hak katında kabul olsun dilekler
İkindi namazını kıldığım zaman

Sofunun iyisi beş vaktin kılar
Anın için dışı nur ile dolar
Hak Muhammed Ali yardımcı kılar
Yatsı namazını kıldığım zaman

(2)Gökten yere indirdiler Burağı
Hû deyince yakın eyler ırağı
Dünyadan ahrete yanar çırağı
Öğlen namazın kıldığım zaman

Sofunun iyisi seraser gezer
Kirâmen kâtibi hayrını yazar
Cennet-i âlâyı Hak kendi düzer
Akşam namazını kıldığım zaman

Kul Himmet çağırır ey Hızır İlyas
Silinsin kalbinden kara ile yas
Yedi Yasin ile üç dahi İhlas
Allah nasip etsin öldüğüm zaman

85 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 316.

86 Az da olsa Alevîler arasında namaz kılanların olduğu dile getirilmektedir. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 316. Nitekim kaleme alınan eserlerde namazın maddî ve manevî değerinden bahsederek, namazın beş vakit farz kılındığı ve bu ibadet esnasında yapılan hareketlerin, sözgelimi, tekbir alırken elleri kulağa götürmenin, dünya meşgalelerini arkaya atıp, tertemiz bir kalp ile yalnız Allah'ın huzurunda olmayı düşünmek için yapıldığı gibi anlamlara geldiği hakkında yorumlar yapıldığı da görülmektedir. Bkz.: Mehmet Dişkıran, *İnançta Devrim (Evrensel Çağrı)*, Can Yay., İst., 1996, s. 205-210.

87 Günel, *El Ele El Hakk'a*, s. 33. Halil Öztoprak, *Kur'an'da Hikmet Tarih'te Hakikat*, Can Yay., İst., 1990, s. 12; Cemal Şener, *Alevilik Nedir Şaha Doğru Giden Kervan*, Ant Yay., İst., 2000, s. 98. Kaya, *Erkân, Evrâd ve Edebiyat*, s. 120-123; Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 316.

zaman, %38'i de ara sıra beş vakit namaz kıldıklarını belirtmişlerdir.[88] Kütahya'daki Alevî köyleri hakkında yapılan alan araştırmalarında da Alevîlerin dedesiyle talibiyle namaz kıldıkları şeklinde aynı paralelde bilgilere yer verilmektedir.[89]

Bütün bunlarla birlikte dini hayatlarını daha çok tasavvuf hayatı kalıplarında şekillendiren Alevîler arasında tarikat erkânı esnasında icra edilen bazı uygulamaların **namaz** nitelemesinin de kullanılarak adlandırıldığı ve Alevîler arasında hakim olan bu ana karakter doğrultusunda tarikat erkânı olarak icrâ edilen bu uygulamaya bazı Alevîlerce daha fazla vurgu yapıldığı görülmektedir. Buyruk nüshalarında namaz konusunun bâtınî/tasavvufî yorumlarla da verildiği görülmekle birlikte[90] günümüzde bazı Alevî gruplar arasında namaz denilince daha çok "**halkacık namazı**" ya da "**halka namazı**" denilen ***tarikat namazı***nın anlaşıldığı ifade edilmelidir. Şeriat namazı olarak gördükleri beş vakit namazı kılmayan bu grup Alevîler, genellikle, bunun yerine konu girişinde işaret edilen hususlar doğrultusunda şeklen ve muhteva olarak tarikat erkânı içerisinde yerine getirdikleri uygulamaları ön plana çıkarmaktadır. "Namaz" adını kullanarak yerine getirdikleri bu uygulamayı ise ibadet hayatlarının önemli bir yerine oturtmuşlardır. Nitekim bu kısım Alevîler arasında asıl olan **tarikat namazıdır.**[91]

Halka(cık) namazı ya da tarikat namazı ise şu şekilde kılınır: Halka namazına *canlar* abdestli gelir. Ancak yine cem'in bir parçası olan tarikat abdesti de alınır. Halka namazından önce rehber "***Rabbenâ zalemnâ enfusenâ ve inlem teğfir lenâ...***" ayetini[92] okur ve sonra "canı dilden bel bağladık evliyâ erkânına..."[93] sözleriyle Canlar helalleştirilir. Bu

---

88 Güngör, *Âraf'taki Kimlik*, s. 203-216.

89 Gülağ Öz, "Aleviliğin Yokedilişi Ve Direnenler Kütahya Örneği", http://www.erenlerforum.org/erenler/showthread.php?t=4427; Ali Aksüt, "Kütahya Alevilerinden İki Köy Derneği", http://www.aleviforum.com/showthread.php?t=16478. Bu konuda farklı bölgelerdeki farklı yaklaşımlar, olumlu-olumsuz tutumlar için bkz.: Keskin; *Kırsal Kesim Alevîliği*, s. S. 178-183; Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 138-144; A. Faruk Sinanaoğlu, ***Türk Kültüründe Alevi-Bektaşi Olgusu***, IQ Kültür Sanat Yay., İst., 2008, s. 188-192.

90 Şeyh Safi'nin dilinden **beynamazın** kim olduğu şu şekilde anlatılmaktadır: "Beynamaz şunlardır ki; Hakk sevgisini, Peygamber mihrini ve erenlerin muhabbetini gönülden çıkara ve bunların yerine dünya tamahı, kin, kibir, kıskançlık ve kötü düşünceler doldura ve gönlünde büyüklük taslaya, Hakk'a baş eğmeye ve Hakk sözüne karşı gelip, baş indirmeye." *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 48. Bu konuda başka bir misal için bkz.: *İmam Cafer Buyruğu*, s. 28, 119.

91 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 314; Er, *Anadolu Aleviliği*, s. 11.

92 Kur'an, A'râf,(7):23. Ayetin meâli şu şekildedir: "*Adem ile eşi dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*"

93 Bu ifadeler şöylece tamamlanır. "...hamdenlillâh yine durduk pîrimiz meydanına, elimiz erde, özümüz dârda, yüzümüz yerde, kırklar meydanında, pîr huzurunda, Mansur gibi asılacağız, Nesimi gibi yüzüleceğiz, Virani gibi doğranacağız, hakkı olan

helalleşmeden sonra Canlar *secdeye inerler*,[94] Canlar secdede iken Dede "Gel beru bu demde olma ğâfilûn"[95] deyişi gibi deyişlerin de içinde bulunduğu bir dua okur. Sonra Dede "Ey Canlar, ne gördünüz, nereye geldiniz?" der. Canlar da "hak gördük, pîr divanına geldik" derler. Canlar secdedeyken Dede "Baş kaldır, nişan göster, *dal*[96] gel, doğru söyle" der ve Canlar secdeden doğrulur. Dede Canlar secdeden kalkınca yolun bazı hususlarını Canlara hatırlatır.[97] Yukarıda abdesti alınmış, namazı kılınmış olmak konusu açıklanırken zikredilen hususları da içeren nasihatlerden sonra Dede, Canların başına "***yedullah***" (Fetih sûresinin 10. ayeti) duasını okur. Sonra üç defa *Pençe-i Âl-i Abâ* (bazılarında ise *erkân değneği*) sürülür ve Dede bu esnada "**lâ fetâ illâ Ali, ve lâ seyfe illâ zülfikâr**" der. Bundan sonra ise Âşık düvaz okur ve böylece ***halkacık/halka*** namazı kılınmış olur.[98] Bölgeden bölgeye farklı uygulamalar görülebilse de halka namazı, tarikat erkânı esnasında cem'in başlangıcında, tarikat abdesti, tevbe istiğfar, rızalık alma, dua ve düvaz imam okumaktan ibaret bir tarikata giriş bölümüdür.

Bu tarikat namazı sadece tarikatlarda kılınmaz, caminin bulunmadığı köylerde şer'î şekliyle bayram namazı kılınmadığı zaman, bunun yerine de halka namazı kılınır. Hatta kimi yerlerde şer'î bayram namazından sonra ek olarak halka namazının da kılındığı bilinmektedir.[99] Bu namazın Perşembe akşamları edâ edilmesiyle Cuma namazının da kılınmış olduğu

---

can kardeşler hakkını talep etsin, ne hakkımızdan geçeriz, ne kimsenin hakkına el süreriz." Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 314.

94 Alevîlerin cemde yapılan secdenin meleklerin Adem'e secdesi ile ilgili gördükleri ve Kur'an'daki asıl ibadetin de bu olduğuna inandıkları hakkında bkz.: Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s . 265- 268. Bu noktadaki kabullere bir örnek için bkz.: Eröz, *Alevîlik Bektâşîlik*, s. 153-154; Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, s. 159.

95 Bu deyiş Kur'an ayetlerinin orijinal lafızlarıyla deyişlerde kullanılması hakkında güzel bir örnektir. Bkz: Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 276.

96 Bu, Arapçadaki **dal** harfine bir telmihtir. Burada Makâlât'da **dal** harfinin namazın unsurlarına benzetilerek ele alınması hakkında bir örnek vermek yerinde olacaktır. Buna göre, namaz emri Ahmed isminin harfleri, yani Arapça **elif**, **ha**, **mim**, ve **dal** üzerine olmuştur. Buradaki **elif** kıyama, **ha** rukûya, **mim** secdeye ve **dal** tahiyyât'a benzer. Bkz.: Coşan, ***Makâlât***, s. 77.

97 Bu bağlamda şunları söyler: "Bu yol doğruluk yoludur, eğri sığmaz, âşikâr olan hatalarımızı biz düzelteceğiz, dizinizin altına alıp oturduklarınızın vebâli sizindir. Gelme gelme, dönme dönme, gelenin malı, dönenin canıdır bu yolda. Bizim yolumuz kıldan ince, kılıçtan keskin, ateşten gömlek, demirden leblebidir. Öl ikrâr veme, öl ikrârından dönme. Ey Can, eğer bir Can incittiysen, o Canı razı etmeye mecbursun. Eğer o Canı razı etmediysen ikrârın bozulmuştur..." Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 315.

98 Farklı bölgelerde halka namazı ile ilgili kabuller burada yapılan uygulamaların değerlendirilmesi için bkz.: Er, *Anadolu Aleviliği*, s. 11-21.

99 Tokat bölgesindeki bir uygulamaya göre bayramlarda kılınan halka namazı 2'si **temennâ ve tecellâ** (temennâ ve tecellâ, orada bulunan insanların meydan ve posta niyazları ve rızalık almak için birbirleriyle niyazlaşmalarıdır) ve 3'ü **düvaz imam sürmek** üzere 5 rekat olarak tanzim edilmiştir. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 314.

kabulü,[100] hem zihniyet dünyalarında, "*Şeriat Makamının* gereği olarak terk ettikleri" ibadetlerle ilgili kabullerin bir şekilde varlığını, hem de bunları tarikat erkânı içerisindeki uygulamaları ile anlamlandırmaya çalıştıkları ile ilgili dile getirdiğimiz hususların doğruluğunu açıkça göstermektedir.

2.c. Oruç

Oruçla ilgili temel kaynaklardaki kayıtların daha çok Ramazan orucu ile ilgili olduğu görülmektedir **Makâlât**'ta Şeriat kapısının 3. makamı ele alınırken " *Üçüncü makam namaz kılmakdur ve zekat virmekdür ve oruç dutmakdur...*"[101], Fuat Bozkurt tarafından hazırlanan Buyruk'ta da yine Şeriat kapısının üçüncü makamında "*Üçüncü makam ibadet etmektir. Bu, namaz kılmak, oruç tutmak ve zekat vermekle yapılır...*"[102] ifadelerine yer verilirken, bu oruçtan kastedilenin Ramazan orucu olduğu Bisâtî Buyruğunda şöylece kaydedilmiştir: "*Kâle Allâhu Teâlâ,* ***Ve sûmû (5) şehrekum*** *("Ayınızda oruç tutunuz") buyurmışdır kim Ya'ni bir ay oruc tutun dimek olur. İmdi oruc tutan kimsenin cemi'-i a'zası oruc tuta...*"[103].

Aslında gelenekte yola bağlı olanlarca tutulan ve dedenin talib ikrar verirken hak olduğu yönünde talibden ikrar istediği 48 Perşembe orucu da bu hususa zımnen işaret etmektedir. Zira gelenekte 48 Perşembe'de yer almayan dört Perşembenin Muharrem'le ilintili olarak değerlendirilip dile getirilebildiği görülmekle birlikte, Perşembelerin sayısının 52 değil de 48 olarak ifade edilmesi ve bunun yine kaynaklarda 48 Perşembe şeklinde yer alması, yine kaynaklardaki Ramazan kayıtlarıyla beraber değerlendirildiğinde kalan bu 4 Perşembenin aslında Ramazan ayı içerisinde yer alan Perşembeler olarak anlaşılmasının daha yerinde olacağını ortaya koymaktadır. Buna paralel olarak Alevîler tarafından kaleme alınan eserlerde de 30 gün Ramazan orucunun İslâm'ın şartlarından birisi olduğu ve Kur'an'da emredildiği ile ilgili kabuller dile getirilmekle birlikte[104] Alevîler arasında oruç hakkında ocaklara, bölgelere ve kişilere göre farklı uygulamaların olduğu görülmektedir. Kaynaklarda

---

[100] "Kırksekiz Perşembe mü'minlerin bayramı" deyişinin bunun delili olduğunu dile getirilmektedir. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 314.

[101] Coşan, *Makâlât*, s. 19. Makâlat'ta Şeriat kapısının üçüncü makamda bulunan unsurların Kur'an'dan delillendirilmesi çerçevesinde "***sûmû şehra ramazân/ Ramazan ayında oruç tutunuz***" ifadesinin kullanılarak Bakara suresinin 183-185. ayetlerine işaret edildiği görülmektedir.

[102] *Buyruk* (Bozkurt), s. 126.

[103] Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu (Menâkıbu'l-Esrâr Behcetü'l-Ahrâr)*, haz.: Ahmet Taşğın, Rheda-Wiedenbrück Çevresi Alevi Kültür Derneği Yay., Ank., 2003, s. 18. Bu konuda ayrıca bkz: *Erkânnâme 1*, s. 121, 137, 202.

[104] Hasan Gülşan, *Anadolu Alevi Müslümanlığı (Paylaşımcı Yargılayıcı Ahlakçı)*, Can Yay., İst., 2001, .s. 97; Dişkıran, *İnançta Devrim*, s. 212; Varlık, *Alevi-Bektaşilikte Tasavvuf*, s. 126-127.

Ramazan orucuna yoğun atıflar olmasına ve fiilen Ramazan orucu tutan Alevîler bulunmasına rağmen Alevîlerin çoğunlukla üzerinde daha çok durup vurguladıkları ve tuttukları orucun 12 günlük **Muharrem Orucu** olduğu söylenebilir.[105] Farklı uygulamalarla beraber Alevîler arasında tutulan oruçlar, **Muharrem, Hızır, 48 Perşembe, Medet-Mürüvvet, adak oruçları** ve farklı sayılarda tutulan **Ramazan orucu** şeklinde sıralanabilir.

i. **Muharrem Orucu:** Tutulması gerektiği noktasında bütün Alevîlerin ittifak ettikleri ve çoğunlukla tuttukları başlıca oruç Muharrem orucudur. Bu orucun Muharrem ayının onuncu gününde bitirilecek şekilde hesaplanarak başlanması gerektiği yönünde görüşler beyan edilse de, genellikle Muharrem ayının 1'inde başlayıp 12'sine kadar 12 gün tutulduğu görülmektedir.[106]

Bu orucun niçin tutulduğu hakkında farklı kabuller bulunmaktadır. Buna göre, Muharrem orucu Kur'an'daki asıl oruçtur. Diğer bir kabule göre, bu oruç peygamberlerin orucudur. Zira, Hz. Adem cennetten atıldığında suçu Muharrem'de affolunmuş ve O da buna karşılık 3 gün oruç tutmuştur; Hz. Nuh tufandan bu ayda kurtulmuş ve şükür için 3 gün oruç tutmuştur; Hz. İbrahim ateşten bu ayda kurtulmuş, O da 3 gün bu ayda oruç tutmuştur; Hz. Peygamber de Hz. Hasan ve Hüseyin hastalanıp, hastalıklarından kurtulduklarında yine bu ayda üç gün oruç tutmuştur. İşte peygamberlerin tuttukları bu orucun toplamı oniki yapmaktadır ki, Alevîler bundan dolayı 12 Muharrem'i tutmaktadırlar. Yaygın kabule göre ise bu oruç, matem orucudur, Hz. Hüseyin'le beraber Ehl-i Beyt'in

---

[105] Elazığ Sünköy örneği üzerine yapılan araştırmada Ramazan orucu hakkında deneklerden % 6,6 'sı (kadınlar % 8,3; erkekler %5,5) devamlı, %15,6'sı (kadınlar %23,8; erkekler %10,2) ara sıra tuttuklarını; %77,8 ise (kadınlar %67,9; erkekler %84,4) hiç tutmadıklarını dile getirmişlerdir. Muharrem orucu hakkında deneklerin %37,7'si (kadınlar %48,8; erkekler %30,5) devamlı, % 25,9'u (kadınlar %29,8; erkekler %23,4) ara sıra tuttuklarını; %36,3'ü ise (kadınlar %21,4; erkekler %46,1) hiç tutmadıklarını beyan ederken; Hızır orucu hakkında deneklerin %36,3'ü (kadınlar %51,2; erkekler %26,6) devamlı; %28,8'i (kadınlar %29,8; erkekler %28,1) ara sıra tuttuklarını; %34,9'u (kadınlar %19; erkekler %45,3) hiç tutmadıklarını belirtmişlerdir. Oruc ibadetine yönelik tutumlar hakkında yaş ve eğitim düzeylerine göre rakamsal değerlerde de farklılıklar görülmektedir. Keskin, *Kırsal Kesim Alevîliği*, s. 183- 190. Sinanoğlu tarafından Malatya örneğinde kaydedilen rakamlar ise şu şekildedir: Ramazan orucu hakkında deneklerin %9,7'si devamlı; %24,3'ü ara sıra tuttuklarını, %66'sı ise hiç tutmadıklarını; Muharrem orucu hakkında %42,9'u devamlı, %33,3'ü ara sıra tuttuklarını; %23,8'i hiç tutmadıklarını; Hızır orucu hakkında %33,2'si devamlı, % 27,4'ü ara sıra tuttuklarını; %39,5'i ise hiç tutmadıklarını beyan etmişlerdir. Sinanoğlu, *Alevi-Bektaşi Olgusu*, s. 194-198. Güngör'ün Beypazarı Karaşar bölgesinde yürüttüğü araştırmada ise deneklerin %97,4'ü Ramazan orucunun Allah'ın emrettiği bir ibadet olduğunu kabul ederek bunların % 49,5'inin her zaman, %23,3'nün çoğu zaman, %8,4'ünün ara sıra, %16,2'sinin çok nazir olarak Ramazan orucu tuttukları; %1,9'unun ise hiçbir zaman tutmadıkları tespit edilmiştir. Güngör *Âraf'taki Kimlik*, s. 210-211.

[106] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 319. Bu orucu, Muharrem'in onunda açacak şekilde tutan uygulamalar için bkz.: Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 146.

Kerbelâ'da şehid edilmelerinin anısına ve Oniki İmam adına tutulur. [107] Muharrem orucunun deyişlerde dile getirildiği görülmektedir:

Aşure ayında mâtem orucu
Onları tutana sevap yazılır
Kerbelâ'da yatan Hasan, Hüseyin
Onları görenin benzi bozulur

Pir Sultan Abdal'ım onunda zahmet
On birini tutana indi rahmet
Oniki tutana nasiptir cennet
Engür olmuş, Hakk ceminde erenler[108]

Muharrem orucu bir matem orucudur ki, bu oruç tutulurken matem gereği zevk ve eğlenceden kaçınmak üzere birtakım hususlara dikkat edilir: Muharrem orucu tutulan günlerde, hiçbir şekilde su içilmez, et ve elma[109] yenmez; soğan kesilmez, aynaya bakılmaz, saç taranmaz, banyo yapılmaz, tıraş olunmaz, hayvan kesilmez, yaş odun kesilmez, içki içilmez, eğlence yapılmaz, düğün, nişan yapılmaz, cinsel ilişkide bulunulmaz ve cem yapılmaz.[110] Ancak son zamanlarda şehirlerde Muharrem orucuyla ilgili taranmama, tıraş olmama, banyo yapmama gibi bazı yasakların kalktığı da ifade edilmelidir.

Muharrem günleri boyunca iftar edilip oruçlar açıldıktan sonra su yerine, ayran, hoşaf ve çay gibi sulandırılmış içecekler alınır, burada önemli olan Kerbelâ'da Yezid'in askerleri tarafından susuz bırakılan Hz. ***Hüseyin'in susuzluğu***na yas tutmaktır.[111] Nitekim eskiden ayran ya da hoşaf yapacak malzeme bulamayanların suya **kül** katarak **küllü su** içtikleri hakkında anlatılanlar,[112] Alevîlerin Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in susuzluğu konusunda tuttukları yasın boyutunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Günümüzde, içilen ayran ya da hoşaf türü içeceklerin, bardağın ağza götürülmesiyle değil de kaşıklarla veya kana kana değil de "içme ile içmeme arasında" bir tarzda azar azar içilmesi, Tokat bölgesinde yürüttüğümüz çalışmalar esnasında bizzat gözlemlediğimiz ve kaydedilmesi gereken önemli hususlardır. Bu günler

---

[107] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, 319-320; Gülşan, *Anadolu Alevi Müslümanlığı.*, s. 96-97; Tur, *Erkânname*, s. 190.

[108] Deyişin tamamı için bkz.: Öztelli, *Pir Sultan*, s. 416.

[109] Elmanın cennet meyvesi olduğunu, dolayısıyla matem günlerinde cennet meyvesi yemenin bu orucun ruhuna aykırı olduğu ifade edilmektedir. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 320. Nitekim elmanın bal ve sütle beraber Miraç'ta da ikrâm edildiği kabulü ile ilgili olarak bkz.: *İmam Cafer Buyruğu*, s. 13.

[110] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 320-321..

[111] Bu husus Muharrem orucu için yapılması istenen niyette de açıkça görülmektedir. Bir Muharrem orucu niyeti şu şekildedir: "Bismi Şâh, Allah, Allah. Er Hakk-Muhammed-Ali aşkına, İmam Hüseyin Efendimiz'in susuzluk orucu niyetine, Kerbelâ'da şehid olanların temiz ruhlarına, Fâtıma Anamız'ın şefaatına, Oniki İmamlar aşkına oruç tutmaya niyet ettim." Ali Ağa Varlık, *Alevi-Baktaşiliğin Dayanakları*, Can Yay., İst., 1997, s. 111; Tur, *Erkânname*, s. 193.

[112] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 320.

boyunca bir şey kesmeme uygulaması, bıçağın kullanılmaması için yapılan bir uygulamadır.[113]

Alevîlerin Muharrem'de su içmemeleri ya da et yememeleri hususlarında aşırı titizlik göstermeleri ve konuyla ilgili bu hassasiyetlere özellikle vurgu yapmalarının, "Alevîlerin bu oruçta sadece su içmeyip et yemedikleri, diğer şeyleri yiyip içebildikleri" yönünde bir algıya neden olduğu görülmektedir. Bu algının doğru olmadığı ifade edilmelidir. Alevîler de oruçlarını gün ağarmasından bir buçuk-iki saat öncesinden akşam gün batımına kadar yeme-içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak suretiyle tutarlar. Nitekim oruçlar akşam gün batımıyla beraber açılır. Ancak burada, daha önce Sünnîlere benzememek için akşam ezanından birkaç dakika önce ya da sonra oruçların açıldığı hakkında verilen bilgiye ek olarak bir hususa daha işaret etmekte fayda vardır. Alevîler oruca başlarken veya açarken hepsi aynı saatte başlamazlar ya da açmazlar. Bu herkesin kendisine göre değişir. Araştırmamız esnasında, köylerde Alevîlerin akşama doğru Dede'ye orucu açma zamanlarının gelip-gelmediğini sordukları bizzat müşahede edilmiştir. Bazı radyolarda bütün Alevîlerin takvimlerde beyan edilen sahur ve iftar saatlerine dikkat ederek oruçlarını tutmaları yönünde yapılan yoğun çağrılar –ki son zamanlarda bu çağrıların etkili olduğu ifade edilmelidir- bu tespitimizin diğer bölgeler için de geçerli olduğuna işaret etmektedir. Bu ise daha önce işaret edilen, "Alevîlerin dînî uygulamaları sosyal hayatlarının gereklerine göre şekillendirdikleri hususunu" izah etmektedir. Zira, tarihte yarı göçebe ve göçebe kültürün gereği olarak kazandıkları bazı alışkanlıkları, yerleşik hayata geçmiş olmalarına rağmen devam ettirmeleri sonucu bu tür uygulamalar varlıklarını sürdürebilmektedir.[114]

Muharrem orucu akşamlarında cem de yapılmaz. Bu akşamlar başta **Kumrunâme** ve **Hadîkatü's-Süedâ** olmak üzere Kerbelâ olayının anlatıldığı eserler okunur, mersiyeler söylenir ve Kur'an okunur.[115]

Muharrem orucunun bitiminde ise aşureler hazırlanır. Genelde Oniki İmam'a nispetle oniki maddenin katılmasıyla[116] yapılan aşureler hazırlanınca, takriben öğleden sonra, o günkü yani onikinci günün orucu,

---

[113] Nitekim, yine bölgede gözlemlediğimiz kadarıyla, bıçak kullanmaktan kaçınmak için kesilmesi gereken şeyler genelde el ile parçalanır. Sözgelimi, soğan vurularak parçalanır, ekmek ise elle bölünür. Bıçak kullanmanın zorunlu olduğu şeyler ise, Muharrem'den önce kesilerek, 12 günlük kullanım için hazır hale getirilir.

[114] Göçebe ya da kırsal kesimde yaşamış olmalarından dolayı cemleri iş bitiminde kış aylarında icrâ eden Alevîlerin, yerleşik hayata geçmelerine veya şehirlerde yaşamalarına ve şehirlerde imkan olduğu halde, eskiden kalan bir alışkanlıkla, cemleri (özellikle de görgü cemlerini) yine kış aylarında icrâ etmeleri bu bağlamda dikkate değerdir.

[115] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 322.

[116] Gülşan, *Anadolu Alevi Müslümanlığı* , s. 97.

bu aşureler ile açılır.[117] Sonra Muharrem cemi yapılır. Burada kurban kesilir. Muharrem ceminde kesilen kurban, Kerbelâ olayından sağ kurtularak Oniki İmam neslinin devamını sağlayan İmam Zeyne'l - Abidin'in bu kurtuluşu için bir şükür kurbanıdır.[118]

ii. **Hızır Orucu:** Alevîlerin tuttukları bir diğer oruç **Hızır orucu**dur. Bu oruç da kimilerince 3, kimilerince de 7 gün tutulur. Oruca başlanma tarihleri de farklıdır. 3 gün tutulmasını kabul edenlerce genelde 1-3 Şubat'ta, 7 gün tutulmasını kabul edenlerce ise 14-21 Şubat'ta tutulur.[119] Bu orucun ne zaman tutulacağı Dedeler tarafından ayarlanır.[120] Hızır orucunun bütün gruplar tarafından tutulmadığı da burada belirtilmelidir.[121]

Hızır oruçlarında genelde Muharrem'le ilgili yasaklar yoktur.[122] Akşamları da cem yapılır. Hızır orucunun bitiminde ise kurban kesilerek Hızır Bayramı Cemi yapılmaktadır. O gün Alevîler tarafından bayram olarak kabul edilir.[123]

iii. **48 Perşembe Orucu:** Alevîler arasında tutulan oruçlardan bir diğeri **48 Perşembe** orucudur. Hz. Peygamber'in Perşembe gecesi miraca çıktığı inancından hareketle sünnet olarak tutulduğu ifade edilen Perşembe oruçları bütün Alevîlerce tutulmaz. Genelde yaşlı ve yola bağlı kişiler

---

[117] Bu uygulamanın yanlış olduğu görüşleri de dile getirilmektedir. Çünkü oruç, sahur ile iftar arasında bir şey yemek ve içmekten ve cinsel ilişkiden uzak durmak demektir. Dolayısıyla son gün tutulan oruç, oruç olmaktan çıkmaktadır. Buna göre, o gün de oruçlar akşama kadar tutulmalı ve Muharrem cemi de akşam yapılmalıdır. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 322. Benzer bir yaklaşım için bkz.: Tur, *Erkânname*, s. 190.

[118] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 322. Günel, *El Ele El Hakk'a*, s. 49. Muharrem orucu hakkında ayrıca bkz.: Günel, *El Ele El Hakk'a.*, s. 43-47, 54; Varlık, *Dayanaklar*, s. 111-117; Tur, *Erkânname*, s. 184-196.

[119] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 323. Sözgelimi Hubyarlılar'ın bu orucu, genelde Şubat'ın ikinci haftasından başlayarak bu ayın sonuna kadarki zaman diliminde bir hafta süreyle tuttukları görülmektedir.

[120] Hubyarlılar'ın, sözgelimi, Zile ve çevresinde yaşayanları Hızır orucunu 14-21 tarihleri arasında tutarken; yine Hubyarlılar'ın Turhal'da yaşayanları 21-28 şubatta tutabilmektedir. Çünkü Hızır orucunun tutulduğu günlerin akşamlarında aynı zamanda Hızır cemleri yapılır ve dedeler, kendilerinin katılımıyla düzenlenecek olan cemlere bağlı olarak bir ayarlama yaparlar.

[121] "Bütün Alevîler'ce tutulduğu kaydı" Tokat bölgesinde doğrulanmasa da Melikoff bu oruçla ilgili şunları söylemektedir: "Bütün Alevîler'ce tutulan önemli bir oruç da Şubat ayı içerisinde tutulan Hızır orucudur. Bu oruç da yine eski Türk geleneklerinden kaynaklanan Hızır Bayramı kutlamalarının günümüzdeki şekli olarak değerlendirilebilir. Bu bayram, onikili takvime göre Şubat ayına rastlayan, eski Türk yeni yılını karşılamaktadır." Melikoff, *Uyur İdik*, s. 37,126,127.

[122] Bu konuda Tahtacılar'ın istisna teşkil ettikleri görülmektedir. Buna göre Tahtacılar Hızır orucunu tuttukları günlerde et, yumurta ve süt gibi hayvansal gıdaları tüketmemektedir. Ali Selçuk, *Tahtacılar*, Yeditepe Yay., İst., 2004, s. 133.

[123] Tokat bölgesindeki alan araştırmamızda Hızır Bayramında Alevîlerin diğer bayramlarda olduğu gibi birbirleriyle bayramlaştıkları bizzat gözlemlenmiştir.

tarafından tutulduğu görülen 48 Perşembe orucundan sonra ise bir şükür ifadesi olarak kurban kesilir.[124]

iv. **Medet-Mürüvvet Orucu:** Alevîler tarafından kimi Muharrem'den önce kimi sonra; kiminin 3 gün kiminin 2 gün tuttukları bir oruç vardır. Bu oruca **medet-mürüvvet** orucu denir. Bu oruç Muharrem'le bağlantılı tutulsa da, bunda Muharrem yasaklarının olmadığı dile getirilmelidir.[125]

v. **Adak Orucu:** Alevîler tarafından **adak orucu** da tutulmaktadır. Bir ihtiyacının giderilmesine ya da arzulanan bir şeyin elde edilmesine bağlı olarak adanan oruçlar, birer şükür ifadesi olarak görülür. Alevîlerin bazıları **Kurban Bayramı arefesinde** de **oruç** tutarlar. Bu oruç, Hz. İsmail'in yası içindir. Nitekim Arefe günü oruç tutanlar, ertesi gün bayram yapmanın Hz. İsmail'in kurban olmaktan kurtulmasından dolayı olduğunu düşünmektedirler.[126]

vi. **Ramazan Orucu:** Konunun girişinde işaret edildiği üzere, Alevîliğin temel kaynakları olarak görülen eserlerde *Dört Kapı-Kırk Makam* başlıklarında Şeriat kapısında dile getirilen orucun Ramazan orucu olduğunda şüphe yoksa da[127] Alevîler arasında **Ramazan orucu** hakkında farklı tutumların sergilendiği gözlenmektedir. Bu ayda Hz. Ali şehid edildiği,[128] otuz gün orucu Yezid'in tutturduğu[129] gibi gerekçeler öne sürerek çoğunlukla 30 gün Ramazan orucunu tutmayan Alevîler bulunmakla birlikte, 30 gün olarak tutanlar da bulunmaktadır. Ayrıca Alevîler arasında Ramazan orucunu Kadir gecesinden sonra 3 gün tutanlar olduğu gibi, Hz. Ali'nin şehid edilmesine yas olarak Ramazanın 19-21'inde yine 3 gün; Ramazanın 21'inden sonra yine Hz. Ali'nin şehid edilmesine yas olarak 9 gün tutanlar vardır.

Oruçla ilgili başlığımız birkaç noktaya işaretle bitirilebilir. Bunlardan ilki, farklı görüşler ileri sürülse de kadınların özel hallerinde oruç tutmayacakları genel olarak ifade edilmektedir. İkincisi, söz konusu oruçları tutmayanların onları kaza etmesi gibi bir uygulama yoktur.[130]

Bir diğer önemli husus ise Alevîlerin oruç ibadeti konusunda sergiledikleri tutumların, bölümümüzün başında işaret ettiğimiz "Alevîlerin bütün telakkîlerini tasavvuf hayatı kalıplarında

---

[124] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 323.

[125] 3 Medet-Mürüvvet tutup Muharrem'i 15'e tamamlayanların kurban kesmeleri gerektiği ile ilgili bazı kabuller dile getirilmektedir. 2 günün de Ondört Masum-u Pâk adına tamamlandığını dile getirenler bulunmaktadır. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 323.

[126] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 324.

[127] Meselâ bkz.: Yüksel-Savaş, *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, s. 22.

[128] Yaman, *Alevîlik*, s. 282.

[129] Buna göre Yezid, İbn Ziyad gibi komutanlarına kızarak, bu kızgınlığından dolayı onlara 30 gün oruç tutturmuştur. Bu konuda ayrıca bkz.: Varlık, *Alevi-Bektaşilikte Tasavvuf*, s. 127.

[130] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 324-325.

anlamlandırdıkları" tespitimizi teyit etmesidir. Buna göre Alevîlerin, -özellikle sûfî meşrep- diğer Müslümanlar tarafından müstehab olarak tutulan 10 günlük Muharrem orucunu[131] -ki, Muharremde üç gün sünnet olarak telakkî edilerek oruç tutanların varlığı da bilinmektedir-,[132] Oniki İmam merkezli anlayışları çerçevesinde on ikiye tamamlayarak tuttukları ve bunu daha çok vurguladıkları görülmektedir. Hatta günümüzde kaleme alınan bazı Erkânnâmelerde Muharrem orucunun 10 ya da 12 tutulduğu ile ilgi kayıtlar bu tespitimizi daha anlamlı kılmaktadır.[133]

Perşembe oruçlarının, tarikata giriş törenlerinde Dede'nin talipten "hak olduğu" yönünde ikrâr istediği konulardan biri olması,[134] diğer Müslümanlar tarafından da Pazartesi-Perşembe oruçları olarak ve sünnet şeklinde değerlendirilerek tutulduğu bilinen orucun Alevîler tarafından kendi telakkîleri çerçevesinde anlamlandırılarak ve bir tarikat erkânı haline getirilerek tutulduğunu ortaya koymaktadır. Alevîlerin ibadetleri sadece tarikat hayatı çerçevesinde anlamlandırdıkları konusunda oruçla ilgili olarak verilecek son bir örnek ise, fıkıh kitaplarında mekruh olarak nitelendirilse de[135] diğer Müslümanlar tarafından birkaç gün hiçbir şey yiyip içmemek şeklinde tutulan **visal orucu**nun Alevîler tarafından da tutuluyor olmasıdır. Nitekim bu orucu Tahtacıların **Oğundurma** ismiyle tutmaya devam etmesi de[136] bu tespitimizi desteklemektedir.

2.d. Hac

Alevîlerin temel kaynaklarında Hac konusunun hem **Ka'be haccı**, hem tasavvufî anlam yüklenerek **gönül haccı**, hem de bâtınî karakterin ağır basmasıyla tarikat hayatında yapılan **ziyaretlerin hac gibi görülmesi** şeklinde yer aldığı müşahede edilmektedir. Nitekim *Dört Kapı-Kırk Makam*ın Şeriat kapısındaki maddelerinden birisi olarak yer bulan Ka'be haccı,[137] **Vilâyetnâme**'de hem Hacı Bektâş Velî'nin Ka'be'ye gidip tavaf etmesi,[138] hem de bazı kerâmetleri bağlamında zikredilmektedir.[139]

Kaynaklarda hacla ilgili olarak Ka'be haccıyla beraber tasavvuf geleneğinde varolan anlayış paralelinde gönül haccının da önemine işaret

---

131 Ebû Hafs Şihabeddin Ömer es-Sühreverdî, **Tasavvufun** *Esasları -Avârifu'l-Meârif Tercümesi-*, haz: H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, Erkam Yay., İst., 1989, s. 416; İmam Gazalî, *İhyâu 'Ulümi'd-Din*, ter. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İst., 1975, c. I, s. 669.

132 Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, İst., 1957, s. 356.

133 Bkz.: Tur, *Erkânname*, s. 184.

134 *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 141.

135 Bilmen, *İslâm İlmihali*, s. 356.

136 Selçuk, *Tahtacılar*, s. 135.

137 Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 18; Yüksel-Savaş, *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, s. 22.

138 Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, s. 65. Erkânnâme'de de Haccın Müslümanlığın şartlarından biri olarak zikredildiği hakkında bkz.: *Erkânnâme*, s. 110, 121, 137.

139 Hacı Bektâş Velî'nin kerâmetleri arasında Ka'be'de namaz kılması da zikredilir. Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, s. 7, 11.

eden pasajlar görmek mümkündür. Nitekim **Makâlât**'ta, Ka'be'ye gidene kılavuz gerektiği, *gönlün* kılavuzunun ise Allah olduğu dile getirilerek başlanan cümlelerde; hakkı batıldan ayırmak ihram giymeye, yoldan bir taş kaldırmak hacdaki şeytan taşlamaya, nefsin hevâ ve hevesini *tepelemek* kurban kesmeye, geçmiş ömür Safâ'ya, gelecek ömür Merve'ye, geçmiş ömür için pişmanlık duyup tevbe etmek ve kalan ömrü Allah'ın kulluğunda geçirmek Safâ ile Merve arasında yürümeye, devamlı tevbe istiğfar halinde olmak Ka'be'yi tavaf etmeye benzetilmektedir.[140]

Alevî kaynaklarda yukarıda ortaya konulduğu şekliyle genel olarak tasavvufî düşüncede görülebilecek yaklaşımların yanında, tarikat hayatıyla ilgili uygulamaların bâtınî yorumlarla hac mesabesinde değerlendirildiği hususu da göze çarpmaktadır. Buna göre, tâlibler, pîrlerinin ve mürşidlerinin evini ziyaret etmekle, "*bin bir kere hacı ve gâzî olup, bütün günahlardan kurtulup masûm pâk olurlar.*"[141]

Günümüzde, Alevîlerin hac telakkîlerinin bu son noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Her ne kadar temel Alevî kaynaklarında temel İslâmî ibadetlerden birisi olarak kaydedilen hac, özgün şekliyle kabul edilse de, pîrin evini ya da makamını ziyaret etmek gibi tarikat hayatındaki uygulamaların, bâtınî bir yorumla hac ibadeti gibi görüldüğü müşahede edilmektedir.

Bununla birlikte Alevîler arasında **gönül haccı** esas olduğu vurgusunun ön plana çıktığı görülmektedir. Burada, "*Allah'ın mü'minin kalbinde olduğu*" şeklindeki tasavvufî kabulün, Alevîlerin hac konusundaki tutumlarını şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Tasavvuftaki söz konusu kabulü kendi telakkîleri çerçevesinde şekillendiren Alevîler, kalbin Allah'ın evi olduğundan hareketle, "*insanlarla görüşüp, onlarla iyi geçinmenin,*

---

[140] Coşan, *Makâlât*, s. 74-75. *Buyruk* nüshalarında da bu hususun işlendiği görülmektedir. "**Mü'minin gönlü Allah'ın evidir.**" sözünün açıklandığı pasajda şunlar söylenmektedir: "Mü'minlerin gönlü, Hakk'ın nazârgâhıdır. Hâlis gönül'e günde yetmiş kez bakar, inâyet, merhamet ve şefkatiyle nazar eder. Her kimin gönlünde Hakk korkusu yahut sevgisi var ise, o bakışın eseri görünür. Ve eğer yok ise, sınık dildir (kalbi temiz değil, bozuktur), o kimse taş gönüllüdür. Taşa su etki etmez, ona da söz etki etmez." *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 52.

[141] *İmam Cafer Buyruğu*, s. 118, 125, 183. Bu hususun Şeyh Safî Buyruğu'nda da aynı çerçevede işlendiği görülmektedir: "Tarikat içinde Hacc'a gitmek mürebbînin gönlüne girmektir. Zahiren Ka'be'ye giden, ayağı ile yürür gider. Amma, Gönül Ka'besi'ne yüzü üzerine yürür gider. Dünya padişahları da Ka'be'ye karşı başlarını koyup, yüzlerini toprağa sürerler, yani namaz kılarlar. Hakk'a niyaz ederler. Ammâ ârif olan kişi Hakk'ı bilir, kendisine secde kılar. Hakk'ı bilmeyen sonuna dek müşkil içinde kalır. Hemen cehdedip bir gönül ele getirmeye gayret et ki **Ka'be'ye varasın, Hakk'ı kendi evinde göresin.**"
Hatâyi hal çağında
Hakk gönül alçağında
Yüzbin Ka'be yapmaktır
Bir gönül al-çağında."
Bkz.: *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 53.

onları kırmamanın, onların gönüllerini hoş tutmanın bir hac olacağı" şeklinde bir düşünceye sahip olmuşlardır. Cemlerde yapılan ve **cemal cemale** gerçekleştirilen ibadetlerde bu maksadın gerçekleştirildiğini düşünen bazı Alevîler, bu yöndeki düşüncelerinden hareketle **Kabe'yi ziyaret etmeyi hac için bir şart olarak görmeyebilmektedirler.**[142] Nitekim, haccın varlığı kabul edilse de, istisnaları olmakla beraber[143] günümüzde Alevîler çoğunlukla hac niyetiyle Mekke'ye gitmedikleri de bir vakıadır.[144] Bu noktada hac konusu gündeme geldiğinde bütün Alevîlerin Hünkâr Hacı Bektaş Velî Hazretlerine atfen konuyla ilgili dile getirdikleri, ancak aslında kişinin kendi özüne dönmesi ve nefis muhasebesini ifade eden ve tasavvuf geleneğinde benzeri pek çok kabul ve ifadenin bulunduğu bir dörtlüğü zikretmek yerinde olacaktır:

"Hararet nardadır, sacda değildir
Kerâmet baştadır, taçta değildir
Her ne ararsan kendinde ara
Mekke'de Kudüs'te Hac'ta değildir"

Alevîler getirdikleri bâtınî yorumlarla temel İslâmî ibadetlerden birisi olan haccı çoğunlukla yerine getirmeseler de, Kabe'deki haccın unsurlarını Hacı Bektâş'a taşımak suretiyle (söz gelimi, Hacı Bektaş'ta bulunan Çilehâne, Arafat; burada bulunan bir çeşme 'zemzem'; Beştaşlar ziyareti 'şeytan taşlama' olarak adlandırılmaktadır) **ziyaret geleneğini *bir hac ibadeti*** gibi anlamlandırmışlardır. Buna göre **Hacı Bektâş ziyareti** Alevîler arasında önemli bir yere sahiptir.[145]

---

142 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 325-326.

143 Keskin'in yürüttüğü alan araştırmasında deneklerden 8'i erkek, 6'sı kadın orta yaş ve yaşlı gruba dahil 14 kişinin hacca gittiği tespit edilmiştir. Keskin, *Kırsal Kesim Alevîliği*, s. 196. Sinanoğlu'nun Malatya'da yürüttüğü alan araştırmasında ise 14 erkek 2 kadın toplam 16 kişinin (%4,3) hacca gittikleri kaydedilmiştir. Sinanoğlu, *Alevi-Bektaşi Olgusu*, s. 194. Güngör'ün Karaşar Alevîleri üzerine yürttüğü çalışmada ise deneklerin % 88'i "haccın gücü yeten müslümanlar için gerekli bir ibadet olduğunu" dile getirmektedir. Güngör, Ârâf'taki Kimlik, s. 221. Tokat Bölgesinde yürüttüğümüz alan araştırması esnasında haccın varlığının Alevîler arasında kabul edildiği ile ilgili dile getirilen şu husus kayda değerdir. Alevîler dualarında, yaptıkları bu duaların "**Hacc'da kesilen kurbanlar ve dualar hürmetine**" kabul edilmesi yönünde bir talepte bulunurlar. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 326.

144 Bu husus yapılan araştırmalardaki verilerle de teyit edilmektedir. Tokat bölgesinde pek çok dede ve talib bu hususu bizzat ifade etmişlerdir. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 326. Ayrıca Sinanoğlu'nun rakamsal verilerine göre deneklerin %91'i hacca gitmek gibi bir niyet taşımadıklarını beyan etmektedir. Sinanoğlu, *Alevi-Bektaşi Olgusu*, s. 194.

145 Hacı Bektâş ziyareti şu şekilde yapılır: Öncelikle, türbe açıksa ziyaret edilir. Bu ziyaret türbenin etrafını *tavaf* etmek suretiyle gerçekleştirilir. Türbe ziyaretinden sonra, **Beştaşlara** gidilir. (Menkıbeye göre, beş taşlar Hacı Bektaş ile hasmı Sarı İsmail mahkemelik olunca, hakimin bu davaya şâhit istemesi üzerine kayadan koparak gelmişler ve Hacı Bektâş lehine şehadette bulunmuşlardır.) Beştaşlara gidilince bunların karşısında bulunan Sarı İsmail'i temsil eden kaya *taşlanır*. Buradaki ziyaretler tamamlanınca, bazılarınca *Arafat* olarak isimlendirilen **Delikli** Taşın bulunduğu **Çilehane** tepesi ziyaret edilir. Buradaki ziyarette ise, önce **Delikli** Taş'tan geçilerek

Alevîler arasında evliyâ kültüne bağlı olarak evliyâ ziyaretleri de önemli bir yer tutar. Burada Anadolu'da halk arasında varolan "imkanı elvermeyip hacca gidemeyenler, bazı tekke, türbe veya evliyâ makamını ziyaret ederlerse hac sevabı gibi sevap kazanırlar" ya da "bir makam şu kadar ziyaret edilirse, ziyaret eden kişi hacı gibi olur" vb. yaygın anlayışların Alevî tekke ziyaretinde de hakim olduğu ve Alevî tekke ziyaretlerinin aynı şekilde hacla bağlantılı olarak anlamlandırıldığı görülmektedir. Bu ziyaret, Hacı Bektâş Tekkesi'nin diğer tekkelere hakimiyet kurması doğrultusunda, daha çok Hacı Bektâş Tekkesi ziyareti etrafında sistemleşmiştir. Tokat bölgesinde bulunan iki ana ocağın mensuplarının, Hacı Bektâş ziyaretine ek olarak **Hubyar** ve **Keçeci Baba** ziyaretlerinin de hac yerine geçeceği hususundaki kabulleri,[146] işaret ettiğimiz "tekke ziyaretlerinin hacc gibi anlamlandırılması" ve dolayısıyla bütün ibadetlerin tarikat hayatı kalıplarında şekillendirilmesi hususuna ışık tutmaktadır.

2.e. Malî İbadetler

Alevîler'in temel kaynaklarında, İslâm'ın temel ibadetlerinden zekat hakkında "Allahu Teâlâ'nın verdüği malın yüz akçede iki buçuk akçe Hakkullâhı vardır. Sene be sene vermek gerektir. Zîrâ sonra hisâbı ve azâbı vardır"[147] şeklinde yer alan ifadelere rağmen, çoğunlukla Alevîler fiilen zekat vermemektedir. Alevîler'in mali ibadetler konusunda göstermiş oldukları tavır, "Şeriat Makamının ibadetleri olarak gördükleri temel İslâmî ibadetleri Bâtınî yorumlar getirerek tarikat hayatının kalıpları içerisinde anlamlandırdıklarını ve uygulamalarını bu çerçevede yerine

---

günahlardan arınılır (Delikli taştan geçemeyenler, günahlarının çok olduğu düşüncesinden hareketle kurban adarlar), sonra orada bulunan ağaca sarılarak bu arınma teyit edilir, ayrıca yine burada bulunan diğer bir kayanın üzerinden kaymak suretiyle günahlardan temizlenilir. Bu tepede ayrıca dilek taşları toplanarak dileklerde bulunulur. Bu işlemler bittikten sonra tepenin hemen eteğinde bulunan *zemzem kuyusu*'ndan yani **Aslanlı Çeşme**'den *zemzem içilir* (Yakın zamanda Hakk'a yürüyen Mahzuni Şerif'in bu tepedeki mezarı da ziyaret edilmektedir). Arafat'taki bu ziyaretlerden başka ayrıca Kadıncık Ana'nın Evi ile beraber oradaki diğer kutsal kabul edilen mekânlar ziyaret edilir. Ziyaretlerden sonra kurbanlar kesilir, kurban etleri pişerken bir taraftan da cemler devam eder. Kurban etlerinin pişmesiyle yemekler yenilir. Burada ayrıca Hacı Bektâş Evlatları'nın evleri de ziyaret edilir. Böylece Hacı Bektâş ziyareti tamamlanmış olur.

146 Tokat bölgesindeki "Hubyar'a yapılan ziyaret de hac yerine geçer", "Keçeci Baba'nın yedi defa ziyaret edilmesiyle hac sevabına erişileceği" türünden bazı kabullerin dile getirilmesi bu hususu teyit etmektedir. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 326.

147 Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 18; Yüksel-Savaş, *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, s. 22. Ayrıca bkz.: Mehmet Yaman, ***Hacı Bektaş Veli** Makalât ve Müslümanlık*, Ayyıldız Yay., Ank., 1998, s. 27. Erkânnâme'de de zekat "Evvel sdalav'at-ı şerife. İkinci salât. Üçüncü savm. Dördüncü zekât ve gücü yeterse hac. Beşinci kâfire gazâ ile tamam ola. Andan Müslümanlık sâbit olur" yani (*Müslümanlığın şartı beştir: Salavât getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, **zekat vermek** ve gücü yeterse hacca gitmek, kâfire karşı gaza (cihat) yapmak. Bunlarla Müslümanlık gerçekleşmiş olur)* ifadeleriyle yer almaktadır. *Erkânnâme*, s. 121, 137.

getirdiklerini" en güzel şekilde ortaya koyar. Alevîler, diğer tasavvuf ekollerinde de görülebileceği üzere, gelen gidenin yeme-içme ve konaklama ihtiyaçlarını karşılamak ya da bu işi yürüten insanların yaptıklarına maddî katkı sağlamak türünden tarikat hayatının ekonomik/mali yönüyle ilgili uygulamaları **malî ibadet** olarak görmüşlerdir. Bütün telakkîlerini tarikat hayatı bağlamında oluşturan Alevîlik, malî ibadetleri de bu çerçevede şekillendirmiştir.

Konu hakkında yazılanlar Bektâşîlik esas alınarak yazıldığı için, kaynaklarda genelde ***Hakkullah*** başlığında; Karakazan Hakkı, Mürşid Hakkı ve Çerağ Hakkı şeklinde[148] unsurlarıyla işlenen mali ibadetler bütün gruplar dikkate alınarak şu şekilde tasnif edilebilir:

i. Tekke ya da Dergahlara Yapılan Yardımlar: Bu uygulama genel olarak Hacı Bektâş Tekkesi merkez alınarak **Karakazan Hakkı** olarak isimlendirilse de, sözgelimi Tokat bölgesinde **Hubyar** bağlılarının bu bağlamdaki yardımlarını Hubyar Tekkesi'ne vermeyi esas kabul etmelerinden dolayı konunun "***Tekke ya da Dergâhlara Yapılan Yardım***" başlığında incelenmesi daha uygundur. Çünkü her grubun ***karakazanı*** bağlı olduğu Ocak'ın tekkesinde kaynamaktadır.

Canların bağlı oldukları tekkelere verdikleri yardımlarından toplanan gelirlerin, tekkedeki yeme, içme, misafir ağırlama masraflarını; ziyaretçi giderlerini, su ve elektrik giderlerini vb. karşılamak için kullanılması esastır.[149]

ii. Hakkullah: Bu ifadenin Bektâşîlik'teki Mürşid Hakkı'na tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda yapılan yardımlar, Dedelere, yürütmüş oldukları hizmetler karşılığında verilir.[150]

iii. Diğerleri: Bu kısımda yapılan yardımlar Bektâşîlikteki Çerağ Hakkı'nı da içermesi nedeniyle özel bir kullanım tercih edilmemiştir. Kaya'nın anlattığı şekliyle "Çerağ Hakkı'ndan toplanan gelirler dergâhın bakımı, onarımı, aydınlatılmasının yanı sıra evlenecek olanlara, ev yapacak olanlara, hastalara, yetimlere, fakirlere, yani Bektâşîler'in ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik kullanılabilmektedir.[151]

Ayrıca tekke ve dedelere verilen paylar dışında, tekke ve türbelerde görev yapanlara, fakirlere yardım etmek vb. uygulamalar da vardır. Birlik, Muharrem ve Hızır Cemleri'nde kesilecek kurbanlar, cemlerin

---

148 Kaya, *Erkân, Evrâd ve Edebiyat*, s. 333-334; Fığlalı, *Alevîlik Bektâşîlik*, s. 290; Üzüm, *Günümüz Alevîliği*, s. 100-101; Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 153-154.

149 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 330. Ayrıca bkz.: Kaya, *Erkân, Evrâd ve Edebiyat*, s. 333.

150 Bu konuda Tokat bölgesinde Sırrıcılar arasında Karakazan ve Dede Hakkı'nın olmadığı; bunun yerine fakirlere yardımın esas kabul edildiği ifade edilmelidir.

151 Kaya, *Erkân, Evrâd ve Edebiyat*, s. 334.

yürütüldüğü mekanların giderlerinin karşılanması vb. şeyler için de para toplanması bu bağlamda zikredilmesi gereken hususlardır.

Yapılan yardımların belli bir maddeden ya da para cinsinden olması gibi bir şart olmadığı gibi, verilecek şeylerin miktarı hakkında da belli bir ölçü yoktur. Dolayısıyla yardımlar aynî olarak arpa, buğday, mısır, nohut, canlı hayvan[152] vb. şeylerle mümkün olmakla beraber nakdî olarak parayla da yapılabilir. Bu yardımların çeşidi ve miktarı herkesin gönlü ve kudretine göre değişir.

Malî ibadetlerini tarikat hayatındaki uygulamalara hasreden Alevîlerin, "devlete verilen vergilerin zekat olacağı" şeklinde bazı değerlendirmeleri de vardır.[153] Alevîlerin mali ibadetler konusunda göstermiş oldukları bu tavır da, "*Şeriat Makamı*nın ibadetleri olarak gördükleri temel İslâmî ibadetleri bâtınî yorumlar getirerek tarikat hayatının kalıpları içerisinde anlamlandırdıkları ve uygulamalarını bu çerçeveye hasrederek yerine getirdikleri" tespitimizi en güzel şekilde ortaya koymaktadır.

İbadetlerle ilgili bölümümüz bitirilirken şehirleşme ve buna paralel olarak değişen şartlarla beraber Alevîler arasında da ibadetlere yönelik tutumlarda değişiklik olduğu ifade edilmelidir.[154]

III. ADÂB VE ERKÂN

Alevîlik, Mezhepler Tarihinde Bâtınîliğe hasredilen bazı görüşleri bünyesinde barındırmakla beraber, onda hakim olan ana karakterin özelde tasavvuf düşüncesi olduğu görülmektedir. "**Soya dayalı tarikatlar**"dan oluşan Alevî gruplar, İslâmlaşma sürecinde tasavvuf hareketleriyle karşılaşmışlar, daha önce anılan tasavvuf hareketlerini, içinde bulundukları sosyal yapılarına uyarlayarak kabul etmişlerdir. Yaşamış oldukları kabile ya da aşiret sistemi doğrultusunda tasavvuf telakkîlerini de soya dayalı olarak şekillendiren bu gruplar, sonuçta bütün dînî hayatlarını söz konusu

---

152 Bu hususta da herkesin kendi gücü esastır. Buna göre canlı hayvan olarak inek, koyun, keçi verilebildiği gibi tavuk ve horoz da verilebilmektedir.

153 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 331.

154 Bu olguyu daha yakından görmek için alan araştırmalarıyla elde edilen bazı verilerin burada zikredilmesinde yarar vardır. Alevîler arasında, cinsiyete, dedenin olup-olmamasına, mesleklere, yaş durumuna, eğitim durumuna, medeni duruma, yerleşim yerlerine, ocaklara mensubiyet ve bağlılığa göre ibadetlere yönelik tutumlar farklılık göstermektedir. Taşğın'ın Diyarbakır'da Türkmen Alevîler üzerine yaptığı araştırmada, cinsiyet durumuna göre ibadetlerin erkekler üzerinden yürütülmesine rağmen ibadetlere yönelik tutum puanları kadınlarda daha olumlu olurken erkeklerde olumsuz olmuştur. Bu araştırmaya göre, Dedenin olup-olmamam durumuna göre, dedesi olanların; yaş durumuna göre yaşlıların; eğitim düzeyine göre eğitim düzeyi daha düşük olanların; yerleşim yerlerine göre köy ve kasabada kendi ocağına bağlı insanların aynı ortamı paylaştığı köylerde yaşayanların, ocaklara bağlı olma durumuna göre de bağlı olanların ibadet tutum puanları daha olumlu olmuştur. Taşğın, *Türkmen Alevîler*, s. 83-103.

çerçevede şekillendirmişlerdir. Alevîlikte soya dayalı olma hususunun, inanç ve kültür dünyalarının önemli unsurlarından birisi olan **evliyâ** ya da **eren kültü** ile ilgili telakkîlerinde de görülmesi kayda değerdir. Evliyâ kültü çerçevesinde inanılan ateşte yanmama, cansız varlıkları harekete geçirme gibi bazı kerâmetleri,[155] her bir grubun kendi kabile ya da aşiret evliyâsı için söz konusu edip benimsemesi, Alevî gruplardaki ortak temel karakteri açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Hacı Bektâş Vilâyetnâmesi, Abdal Musa Vilâyetnâmesi ve Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi gibi eserlerde dile getirilen kerâmetlerin,[156] Tokat bölgesinde Hubyar Sultan ve Keçeci Baba için de hikaye edilmesi, bu grupların "tasavvuf telakkîlerini yaşamış oldukları sosyal yapıya uyarlayarak aldıkları" şeklindeki tespitimizi de destekler mahiyettedir. Sözgelimi, Abdal Musa Vilâyetnâmesi'nde anlatılan "çok az yemekle pek çok kişinin karnının doyurulması" şeklindeki kerâmet,[157] Tokat bölgesinde Hubyar bağlıları tarafından Hubyar Sultan hakkında anlatılmaktadır[158] ki bu kerametin bütün ocaklarda değişik evliyalar hakkında aynı kalıplarla anlatıldığında şüphe yoktur.

Daha önce ortaya konulduğu üzere, imanı bile **ikrâr etmek** anlamına hasreden,[159] cennet-cehennem kabullerini dahi *yola girmek* ya da yine *ikrâr vermek*le bağlantılı olarak şekillendiren, ibadet anlayışlarını da tarikat hayatı kalıpları içerisinde biçimlendiren ve dolayısıyla Tasavvuf düşüncesinin hakim olduğu Alevîlik, bu düşüncesini de yine tasavvuf ekollerinin hepsinde bir şekilde varolan usûl ve âdâb-erkân çerçevesinde sistemleştirmiştir. Buna göre, tasavvuf usûllerini ***Dört Kapı-Kırk Makam*** anlayışıyla oluşturan bütün Alevî gruplar, âdâb-erkân bağlamında ***Üç Sünnet-Yedi Farz*, niyaz, cem** gibi unsurları esas olarak kabul etmişler ve ahlâk anlayışlarını **eline-diline-beline sahip olmak** ilkesini merkez alarak oluşturmuşlardır. Cem'e yukarıda işaret edildiği için burada diğer unsurlara göz atmakta fayda vardır:

---

155 Menâkıbnâmelerde zikredilen ortak evliyâ kerâmetleri hakkında bkz.: Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK Yay., Ank., 1992, s. 70-96.

156 Güzel, *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, s. 64-72.

157 Adil Ali Atalay, *Abdal Musa Sultan ve Velayetnamesi*, Can Yay., İst., 1997, s. 26. "Az yiyecekle çok kişiyi doyurmak" sünnî ve gayr-i sünnî pek çok menâkıbnâmede görülebilen ortak bir motiftir. Bkz.: Ocak, *Menâkıbnâmeler*, s. 94.

158 Eraslan Doğanay, *Anadolu Evliyası Hubyar Sultan*, Anadolu Matbaası, İst., ty., s. 19. Nitekim, az yiyecekle orduyu doyuran Hubyar Sultan'ın bu işi gerçekleştirdiğine inanılan Hubyar Tekkesi'nin yanındaki Sokutaş, Hubyarlılar'ca günümüzde de ziyaret edilmektedir.

159 Bu kabulün *Buyruk*lar'daki ifade şekli için bkz.: Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, s. 157-158.

1. Dört Kapı- Kırk Makam

Makâlât, Erkânnâmeler – bunlar aslında Bektâşî gruplarca takip edilen eserlerdir- ve Buyruklar – bunlar da Erdebil Sûfiyân Süreği Tâlibleri/Kızılbaşlarca takip edilen eserlerdir- gibi Alevîliğin usûl, âdâb ve erkân kitaplarında Alevîliğin esasları olarak zikredilen ***Dört Kapı-Kırk Makam***, bir tâlibin **Hakk'a ulaşması** için katetmesi gereken yolu ifade eder. Buna göre, **dört ulu kapı** ve bu dört kapıya bağlı **kırk makam** vardır. Birinci kapı **Şeriat**, ikinci kapı **Tarikat**, üçüncü kapı **Marifet** ve dördüncü kapı, ana kaynak olan **Hakikat** kapısıdır. Bu dört kapının her birinin on makamı vardır. Tarikat ehli, dört kapıya bağlı kırk makamdan geçerek **Hakk**'a ulaşır. Bu yolculuk esnasında, **Şeriat gemisine** biner, **Tarikat denizine** açılır, **Marifet dalgıcı** olur ve **Hakikat incisini** bulur. Bu nedenle, tarikat ehli **Hakk'a ulaşma amacına** ermek için **Şeriatın** şartlarını yerine getirmek, **Tarikatın** içinde bulunmak, **Marifetten** ayrılmamak ve sürekli **Hakikatı** arar olmak durumundadır. Nitekim bu yolun gereklerini yerine getirerek ***insan-ı kâmil*** olanın *çerağ* gibi durması, *fitil* gibi yanması, *yağ* gibi erimesi ve *nur* gibi ışık vermesi gerekir.[160]

Dört Kapı-Kırk Makam prensibinin deyişlerde işlendiği görülmektedir:

Sen özünü rehberine berk eyle — Hatayi der üç dürlüdür velilik
Ma'rifette üç yüz altmış ağ eyle — Düşmüşlerin elin almak Ali'lik
Kırk makamı dört kapıda fark eyle — Türaba yüz sürmekle olur ululuk
Gel ey tâlib özün kul eyleyi gör — Gel ey tâlib özün kul eyleyi gör[161]

Gaziler, sözümüz rızasız soru
Müminler bu yola koymazlar zoru
Musahip kavline girmeyen körü
Dört kapı, kırk makam bildiremezsin[162]

---

[160] *İmam Cafer Buyruğu*, s. 31; Yüksel-Savaş, *Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, s. 19; Esat Korkmaz, *Dört Kapı Kırk Makam*, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İst., 1995, s. 25; Melikoff, *Uyur İdik*, s. 129; Zelyut, *Alevilik*, s. 34-35.

[161] Birdoğan, *Şah İsmail*, s. 105-106. Hatâyî'nin bir diğer deyişi şu şekildedir.
Şeriat öğrendim bin bir ad için — Şeriatın ince yolları vardır
Hakikat öğrendim ayn-ı zât için — Hakikatın derin gölleri vardır
Ma'rifet öğrendim bu sıfat için — Ma'rifetin gonca gülleri vardır
Tarikate hizmet ettim ezelden — Bülbülüm gülşende öttüm ezelden
Bkz.: Birdoğan, *Şah İsmail*, s. 84. Hatâyî'nin bu konudaki diğer deyişleri için bkz.: *age.*, s. 78, 301.

[162] Pîr Sultan'ın deyişinin tamamı için bkz.: Öztelli, *Pîr Sultan*, s. 401. Aynı eserin 330-332. sayfalarındaki bir diğer deyiş şu şekildedir:
Gönül gel karardan aşma — Şeriattan edep öğren — Eğer bu sırra erersen — Gelin girelim bu bâbı
Gafillen bacadan düşme — Al bu pendi belin bağlan — Tarikat farzın sorarsan — Eğer anlarsan hesabı
Sözüm sana meveddettir — İlimle üstad olur oğlan — Dolan kapıdan girersen — Açılsın aşık kitabı

Burada *Dört Kapı-Kırk Makam* anlayışı Ahmet Yesevî ve Hacı Bektâş Velî'den nakledilen ve Buyruklar'da ele alınan şekliyle ortaya konulacaktır. Buna göre *Dört Kapı-Kırk Makam* Hacı Bektâş Velî'nin Makâlât'ından verilecek, dipnotta ise Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve Buyruklar'daki şekli zikredilerek Alevî gelenekte yer alan farklı kabullerin bir bütün olarak görülmesi sağlanacaktır:

*Dört Kapı-Kırk Makam*ın ilk kapısı **Şeriat** kapısıdır. Bu kapının on makamı şunlardır: 1. İman getirmek: Allah Teâlâ'ya inanmak, buyruğunu tutmak imandandır. Meleklerine inanmak, Allah'ın Kur'an'ına inanmak, ve kitaplarına inanmak, Allah dostlarına ve kıyamete inanmaktır.[163] 2. İlim öğrenmek.[164] 3. Namaz kılmak, zekat vermek, oruç tutmak, gücü yetince hacca gitmek, seferberlik olunca kaçmayıp düşmana gitmek ve cenâbetten temizlenmek.[165] 4. Helal kazanmak, faizi haram bilmek.[166] 5. Nikah kıymak.[167] 6. Hayz ve lohusalıkta cinsî münasebeti haram bilmek.[168] 7. Sünnet ve cemaat ehlinden olmak.[169] 8. Şefkatli olmak.[170] 9. Temiz yemek

---

Evvel kapı şeriattır Kimi farz kimi sünnettir Yedi farz üçü sünnettir
Andan sonra tarikattır
Tarikat bir oddur yakar Tarikatta kâmil olan Hakikat genc-i nihandır
Her aşık bir çakmak çakar Bu yolda mükemmel olan Yedi yüz yetmiş mizandır
Kimi ham, kimi has çıkar İlim ile âmil olan Marifet gevr-i kândır
Çırağın yakan üstaddır Evvel mertebe hizmettir Ötesi ilm-i hikmettir

163 Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'sinde şeriat kapısının ilk makamı, Hakk Teâlâ'nın varlığına, birliğine, zatına ve sıfatlarına inanmak, iman etmektir. Bisâtî'nin Buyruğu'nda, şeriatın Hz. Peygamber'e uymak anlamına geldiği ifade edilmişken; birinci makamı zikredilmemektedir. Bozkurt neşrinde ise, inanıp iman getirmektir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, Şeyh Sâfî Buyruğu, s. 15-17; *Buyruk*, (Bozkurt) s. 125.

164 Şeriatın ikinci makamı Fakr-nâme ve Bisâtî Buyruğu'nda namaz kılmaktır. Bozkurt neşrinde ise, ilim öğrenmektir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 17; *Buyruk*, s. 125.

165 Üçüncü makam, Fakr-nâme'de oruç tutmak; Bisâtî Buyruğu'nda zekat vermektir. Bozkurt neşrinde ise, ibadet etmektir. Bu ise, namaz kılmak, oruç tutmak ve zekat vermekle yapılır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 18; *Buyruk*, s. 126.

166 Dördüncü makam, Fakr-nâme'de zekat vermek; Bisâtî Buyruğu'nda oruç tutmaktır. Bozkurt neşrinde ise, kazanç yemek, fahiş faiz yememektir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 18; *Buyruk*, s. 126.

167 Beşinci makam, Fakr-nâme'de hac farizasını yerine getirmek; Bisâtî Buyruğu'nda salih amel işlemektir. Bozkurt neşrinde ise, haramdan sakınmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 18; *Buyruk*, s. 126.

168 Altıncı makam, Fakr-nâme'de yumuşak konuşmak; Bisâtî Buyruğu'nda hac fârizasını yerine getirmektir. Bozkurt neşrinde ise, hayız ve nifas halinde karısına yakın olmamaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 18; *Buyruk*, s. 126.

169 Yedinci makam, Fakr-nâme'de ilim öğrenmek; Bisâtî Buyruğu'nda Allah'ın (yaramaz işleri) nehyinden uzak durmaktır. Bozkurt neşrinde ise, şeriat evine girmektir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 19; *Buyruk*, s. 126. Burada Bisâtî Buyruğu'ndaki şeriat kapısının makamları sona ermektedir.

170 Sekizinci makam, Fakr-nâme'de Hazret-i Rasûl'ün sünnetini yerine getirmek; Bozkurt neşrinde, şefkattir. Güzel, *Makalât*, s. 46; *Buyruk*, s. 126.

ve temiz giyinmek.[171] 10. Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i 'ani'l-münker (iyiliği emredip yaramaz işlerden sakındırmak).[172]

Dört kapının ikincisi **Tarikat kapısıdır**, bu kapının makamları ise şunlardır: 1. Pirden el alıp, tevbe etmek.[173] 2. Mürid olmak.[174] 3. Saç kesmek.[175] 4. Mücahede etmek (nefs savaşında olgunlaşmak, pişmek).[176] 5. Hizmet etmek.[177] 6. Havf (korku).[178] 7. Ümid etmek.[179] 8. Hırka, zenbil, makas, seccade, sübha (yüz taneli tesbih), ibrat (iğne) ve asa.[180] 9. Sahib-i makam, sahib-i cemiyet, sahib-i nasihat ve sahib-i muhabbet olmak.[181] 10. Aşk, şevk, sefâ ve fakirliktir.[182]

Üçüncü kapı **Marifet kapısıdır**, bu kapının makamları ise şunlardır: 1. Edeb.[183] 2. Korku.[184] 3. Perhizkârlık.[185] 4. Sabır ve kanaat.[186] 5. Utanmak.[187]

---

171 Dokuzuncu makam, Fakr-nâme'de emr-i maruftur; Bozkurt neşrinde pak yiyip pak giymektir. Güzel, *Makalât*, s. 46; *Buyruk*, s. 126.

172 Onuncu makam, Fakr-nâme'de nehy-i ani'l-münkerdir; Bozkurt neşrinde iyilik buyurmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; *Buyruk*, s. 126. Hacı Bektâş Velî'de şeriat kapısının makamları için bkz.: Coşan, *Makâlât*, s. 19-22; Güzel, *Makalât*, s. 47.

173 **Tarikatın** birinci makamı, Fakr-nâme'de tevbe etmek; Bisâtî Buyruğu'nda meşâyih emrine uymaktır. Bozkurt neşrinde ise mürşidden el alıp tevbe kılmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, , *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 19-20; *Buyruk*, s. 126.

174 İkinci makam, Fakr-nâme'de pîre el uzatmak; Bisâtî Buyruğu'nda tevbe etmektir. Bozkurt neşrinde, tâlib olmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 20; *Buyruk*, s. 126.

175 Üçüncü makam, Fakr-nâme'de havf (korku); Bisâtî Buyruğu'nda dâima Allah'ı zikretmektir. Bozkurt neşrinde, saçı ve giysilerine önem vermeyip dünya nimetlerine bağlanmamaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 20-21; *Buyruk*, s. 126.

176 Dördüncü makam, Fakr-nâme'de recâ (Allah'ın rahmetinden ümitli olmak); Bisâtî Buyruğu'nda rehber edinmektir. Bozkurt neşrinde, sabırlı olmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 22; *Buyruk*, s. 126.

177 Beşinci makam, Fakr-nâme'de belirli vakitlerde Kur'an'dan sûreler ya da dualar okuyarak, belli başlı ibadetleri yerine getirmek; Bisâtî Buyruğu'nda haya etmektir. Bozkurt neşrinde, hürmettir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 27; *Buyruk*, s. 126-127.

178 Altıncı makam, Fakr-nâme'de pîrin hizmetinde olmak; Bisâtî Buyruğu'nda ikrâr etmektir. Bozkurt neşrinde, korkudur. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 27-28; *Buyruk*, s. 127.

179 Yedinci makam, Fakr-nâme'de pîrin izni ile konuşmak; Bisâtî Buyruğu'nda âlim ve halîm olup, nefs-i emmâreyi terk etmektir. Bozkurt neşrinde, Allah'tan ümid kesmemektir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 29; *Buyruk*, s. 127.

180 Sekizinci makam, Fakr-nâme'de nasihat dinlemektir. Bozkurt neşrinde hidayettir. Güzel, *Makalât*, s. 46; *Buyruk*, s. 127.

181 Dokuzuncu makam, Fakr-nâme'de tecrîd olmaktır. Bozkurt neşrinde toplum içinde uyumlu olmak, sevecen olmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; *Buyruk*, s. 127.

182 Onuncu makam, Fakr-nâme'de tefrîd olmaktır. Bozkurt neşrinde aşk, zevk ve sefâdır. Güzel, *Makalât*, s. 46; *Buyruk*, s. 127. Hacı Bektâş Velî'de tarikat kapısının makamları için bkz.: Coşan, *Makâlât*, s. 23-28.

183 **Marifetin** birinci makamı, Fakr-nâme'de fenâ olmak; Bisâtî Buyruğu'nda güzel ahlak, mürüvvet ve kerem sahibi olmaktır. Bozkurt neşrinde edeptir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, **Şeyh Sâfî Buyruğu**, s. 30; *Buyruk*, s. 127.

184 İkinci makam, Fakr-nâme'de dervişliği kabul etmek; Bisâtî Buyruğu'nda kendini Hakk'a teslim etmek, nefsini Hakk yoluna fedâ eylemektir. Bozkurt neşrinde heybettir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 31; *Buyruk*, s. 127.

6. Cömertlik.[188] 7. İlim.[189] 8. Miskinlik.[190] 9. Marifet.[191] 10. Kendini bilmek.[192]

Dördüncü kapı **Hakikat kapısı** olup, bu kapının makamları ise şunlardır: 1. Toprak gibi verimli ve mütevâzî olmak.[193] 2. Yetmiş iki millete aynı gözle bakıp, hiçbir kimseyi ayıplamamak.[194] 3. Elinden gelen iyiliği kimseden esirgememek.[195] 4. Dünyada yaratılmış bütün nesnelerin kendisinden emin olması.[196] 5. Mülk sahibine yüzünü sürüp, yüz suyunu (Yaratılış sebebi olan Muhammed nurunu) bulmak.[197] 6. Sohbette hakikat sırlarını söylemek.[198] 7. Seyr-i sülûk.[199] 8. Sır saklamak.[200] 9. Münâcât.[201] 10. Hakk Teâlâ'ya (Çalap Tanrı'ya) ulaşmak. Kavuşma bundadır.[202]

---

185 Üçüncü makam, Fakr-nâme'de her işe tahammül etmek; Bisâtî Buyruğu'nda sabırlı olmaktır. Bozkurt neşrinde sabırdır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 32; *Buyruk*, s. 127.

186 Dördüncü makam, Fakr-nâme'de helâl ve güzel istekte bulunmak; Bisâtî Buyruğu'nda dünya muhabbetini terk edip gönlünü Hakk rızasına bağlamaktır. Bozkurt neşrinde kanaattir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 34; *Buyruk*, s. 127.

187 Beşinci makam, Fakr-nâme'de ma'rifet kılmak; Bisâtî Buyruğu'nda musâhib tutmaktır. Bozkurt neşrinde utanmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 35; *Buyruk*, s. 128.

188 Altıncı makam, Fakr-nâme'de şeriat ve tarikatı ayakta tutmak; Bisâtî Buyruğu'nda tercüman sitemine dairdir. (Mübtedi birinin bir büyük günah işlemesi halinde uygulanacak ceza şekli). Bozkurt neşrinde cömertliktir. Güzel, *Makalât*, s. 46; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 40; *Buyruk*, s. 128.

189 Yedinci makam, Fakr-nâme'de dünyayı terk etmektir. Marifet kapısının Bisâtî Buyruğu'ndaki son makamı ise, yine günah işleyenlerin cezalarına ilişkindir. Bozkurt neşrinde ilimdir. Güzel, *Makalât*, s. 47; Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 40-41; *Buyruk*, s. 128.

190 Sekizinci makam, Fakr-nâme'de ahireti seçmektir. Bozkurt neşrinde teslim ve rızada olmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 128.

191 Dokuzuncu makam, Fakr-nâme'de varlık makamını bilmektir. Bozkurt neşrinde marifettir. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 128.

192 Onuncu makam, Fakr-nâme'de hakikat sırlarını bilmektir. Bozkurt neşrinde kendi özünü bilmektir. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 128. Hacı Bektâş Velî'de marifet kapısının makamları için bkz.: Coşan, *Makâlât*, s. 29.

193 **Hakikat**ın birinci makamı, Fakr-nâme'de alçakgönüllülük, herkesin yolunun toprağı olmak. Güzel, *Makalât*, s. 47. Bisâtî nüshası *Buyruk*'ta, konunun akışında hakikat makamları zikredilecek iken, onun yerine *Üç Sünnet-Yedi Farz*la başlayıp, sonraki bablarda ise tarikat âdâbıyla ilgili bazı hususiyetlere değinildiği görülmektedir. Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 41-58. Bozkurt neşrinde türab olmaktır. *Buyruk*, s. 128.

194 Fakr-nâme'de ikinci makam, iyiyi kötüyü tanımaktır; Bozkurt neşrinde iradettir. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 128.

195 Fakr-nâme'de üçüncü makam, bir parça lokmaya el uzatmamaktır; Bozkurt neşrinde eline-diline-beline sahip olmaktır. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 128.

196 Fakr-nâme'de dördüncü makam, kendisini, lokmasını Hakk yoluna sebil etmektir. Bozkurt neşrinde dördüncü makam zikredilmemektedir. Güzel, *Makalât*, s. 47.

197 Fakr-nâme'de beşinci makam, kimseyi incitmemektir; Bozkurt neşrinde tevekküldür. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 129.

198 Fakr-nâme'de altıncı makam, fakirliği inkar etmemektir; Bozkurt neşrinde sohbettir. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 129.

199 Fakr-nâme'de yedinci makam, seyr-i sülûk sahibi olmaktır; Bozkurt neşrinde sırdır. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 129.

Kaynaklarda bir insanın kemâle ermesi için mutlaka bilip uygulaması gerektiğine işaret edilen *Dört Kapı-Kırk Makamın*[203] farklı şekillerde yorumlandığı da görülmektedir. Sözgelimi, İmam Cafer Buyruğu adıyla neşredilen nüshada Şeriat yakın olmak; Tarikat, tâlibin kendi halini ispat etmesi; Marifet, sözün mefhûmunu bilmek ve Hakikat ise, vâsıl olmak şeklinde yorumlanmıştır. Yine aynı kaynakta Şeriat, kulluk etmek; Tarikat, bilmek; marifet, ermek ve Hakikat ise görmek şeklinde ele alınırken; başka bir yerde, Şeriat, ilim; Tarikat, iman; Marifet, din ve Hakikat, amel kılmak olarak kabul edilmiştir. Bir diğer yoruma göre, Şeriat, tendir; Tarikat, ettir; Marifet, iliktir; Hakikat, candır.[204] Şeyh Safî Buyruğu ismiyle neşredilen Buyruk nüshasına göre de Şeriat, peygamberlerin; Tarikat evliyânındır. Marifet, onların yoluna sâlik olup gitmektir. Hakikat ise vuslat makamıdır.[205]

Teorik olarak *Dört Kapı-Kırk Makamı* tarikat anlayışlarının temeli olarak zikreden Alevîlerin hepsinin, zikrettikleri bu makamların gereklerini bütünüyle yerine getirmeye yönelik bir tutum sergilemedikleri görülmektedir. Gerek sosyal hayatta gerekse dini hayatta daha doğru bir ifadeyle de tarikatta soy süren, özellikle Dedelik konusunda Ehl-i Beyt ruhu taşımayı şart koşup, ermişliği buna bağlı olarak gören Alevîlerde, *Dört Kapı-Kırk Makam* hakkındaki telakkîlerin de bu çerçevede

---

200 Fakr-nâme'de sekizinci makam, herkesten sırrını saklamaktır; Bozkurt neşrinde rızadır. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 129.

201 Fakr-nâme'de dokuzuncu makam, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat makamlarını bilmek ve amel kılmak; Bozkurt neşrinde düşüncedir. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 129.

202 Fakr-nâme'de onuncu makam, Hazret-i Rabbü'l-İzzeti bulmaktır; Bozkurt neşrinde Tanrı özlemini yürekten çıkarmamaktır. Güzel, *Makalât*, s. 47; *Buyruk*, s. 129. Hacı Bektâş Velî'de Hakikat Kapısının makamları için bkz.: Coşan, *Makâlât*, s. 30. Dört kapı-Kırk Makamla ilgili olarak bkz.: Kaya, *Erkân, Evrâd ve Edebiyat*, s. 307-310; Gürani Doğan, *Alevilik'te Ön Bilgiler ve Cem, Zakirlik*, Can Yay., İst., 1998, s. 96-116; Günel, *El Ele El Hakk'a*, s. 85-89; Ahmet Uğurlu, *Alevilikde Cem ve Musâhiblik*, Erzincan, 1995, s. 10-12.

203 *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 115. Ayrıca bkz.: Günel, *El Ele El Hakk'a*, s. 86; Gülşan, *Anadolu Alevi Müslümanlığı*, s. 76-79.

204 *İmam Cafer Buyruğu*, s. 30-32.

205 *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 43. Bu benzetmelerin Bozkurt neşri *Buyruk*'ta da zikredildiği görülmektedir. *Buyruk*, (Bozkurt) s. 129-130. **İmam Cafer Buyruğu**'nda makamlarla ilgili bazı hususiyetler zikredilir. Sözgelimi, bu kapıları bağlayan ve açan unsurlar vardır. *Şeriat Makamı* beş nesne ile kapanıp, beş nesne ile açılır: İlki, şeriat, ahmaklık ile bağlanır; itaat ve namaz ile açılır. İkincisi, nefs ile bağlanır, ibadet ile açılır. Üçüncüsü, asilik ve acele ile bağlanır, niyazla açılır. Dördüncüsü, küfür ile bağlanır, iman ile açılır. Beşincisi, şirk ile bağlanır, hayır ve ihsan ile açılır. ***İmam Cafer Buyruğu***, s. 83. *Buyruk*lardaki farklı anlatımlar için bkz. Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, s. 136-138. Alevîler tarafından kaleme alınan eserlerde de bu dört makamın bazı benzetmelerle ele alındığı görülmektedir: Şeriat, ağaç; tarikat, ağacın çiçekleri; marifet, meyveleri; hakikat ise özü ve lezzetidir. Bu konuda ayrıca bkz.: Doğan, *Alevilik'te Ön Bilgiler*, s. 100-104. Dört kapı hakkında; şeriat halife, tarikat pîr, marifet rehber ve hakikat mürşiddir" şeklinde benzetmelerin yapıldığı görülmektedir. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 347.

şekillendiği dikkat çekmektedir. İbadet anlayışlarında ortaya konulduğu üzere, kendilerini *Tarikat Makamının* müntesipleri olarak gören ve *Şeriat Makamındaki* gerekleri yerine getirmekle mükellef olmadıklarını söyleyen Alevîlerin, pratikte dört kapıdan birini yok saydıkları görülmektedir.[206]

Alevîliğin temel kaynaklarında zikredilen dört kapının her biri Tasavvuf düşüncesinde bir sonrakinin şartıdır. Bu çerçevede yukarıda zikredilen kaynaklarda da *Dört Kapı-Kırk Makam* sıralanırken, bir üst kapıya yükselince, önceki kapının gereklerini terk etmeye yönelik bir yaklaşım söz konusu edilmemiştir. Nitekim Buyruk nüshalarında, Şeriatin Hz. Peygamber'e, Tarikatın da Hz. Ali'ye ait olduğu söylenerek Şeriat ile amel edilmesi gerektiği; zira kişinin zahiri Müslüman olmadığı takdirde, batınının sufi olmayacağı ifade edilmiştir.[207] Kaynaklardaki bu yaklaşıma rağmen, bir kısım Alevîlerin sözü edilen kabuller dışında bir tutum sergilemeleri, onların, "tasavvufu kendi sosyal yapı ve anlayışlarına göre yorumladıkları" yönündeki tespitimizi destekler mahiyettedir. Başka bir ifadeyle, soy süren ve bu prensibi kendi tasavvuf telakkîlerinin temeline oturtan Alevîler, küçük-büyük bütün üyelerini *Tarikat Makamında* görmek suretiyle, işaret ettiğimiz tespitimizi pratiğe yansıtmışlardır.

Sonuç olarak, Alevîlerin *Dört Kapı-Kırk Makam* konusundaki tutumları ile temel kaynaklarındaki telakkîlerin genel olarak birbirine uymadığı görülmektedir. *Dört Kapı-Kırk Makam* Alevî dînî düşüncesinin temeli olarak zikredilse de, bunun teoride olduğu; fakat bu hususun tam anlamıyla uygulamaya geçirilmesi hususunda bir takım sıkıntıların bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu sıkıntılar bizzat Alevî büyüklerince de dile getirilmektedir: "*Bugünkü Alevî kesim içerisinde Dört Kapı-Kırk Makamın hakkını veren ve 'kâmil insan' vasfını taşıyan kimseler bir elin parmaklarını geçmez. Halk bir tarafa, dede ve Alevî ileri gelenlerinin de çoğu kendisini rûhî yönden geliştirme ve Hakk'a ulaştırmaya çalışma eğiliminde değildir.*"[208]

2. Üç Sünnet-Yedi Farz

Alevîlikte, özellikle Erdebil Tekkesi bağlılarının tarikat âdâb ve erkânında dikkat etmeleri gereken hususları içeren Buyruklar'da yer alan, ancak daha sonra bütün Alevîlerce temel bir prensip olarak kabul edilen

---

[206] Alevîlerin bu konudaki tutumlarıyla ilgili olarak bkz.: Üzüm, *Günümüz Alevîliği*, s. 93-94; Bozkuş, *Alevilik*, s. 234-238; Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 182-183. Tokat bölgesinde edindiğimiz izlenimlere göre, Alevîler arasında, teorik olarak Şeriat kapısı zikredildiği halde, pratikte bu kapının gereklerini terk edildiği gibi, kimilerince de şeriatın ismen dört kapıdan sayılmadığı dikkate değer bir husustur. Bu ise, *Şeriat Makamına* karşı sergilenen tutumun geldiği noktayı göstermesi açısından oldukça önemlidir. Buna göre dört makam şu şekildedir: Tarikat, marifet, hakikat ve sırr-ı hakikat. Bkz. Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 348.

[207] Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, s. 206.

[208] Üzüm, *Günümüz Alevîliği*, s. 94.

Üç Sünnet-Yedi Farz,[209] "yol"un önemli ilkeleriyle beraber bir tür teşkilat yapısını da ortaya koyarak, Alevîliğin âdâb ve erkânında merkezî bir kavram mahiyetini almıştır.[210] *Üç Sünnet-Yedi Farz* kavramı Buyruk nüshalarında farklı sıralamalar ve ifadelerle yer almaktadır. Kavramın Buyruk nüshalarında konu sıralamasındaki yerleri de farklıdır.[211] Buyruklarda *Üç Sünnet-Yedi Farz* ele alınırken, bunların gereklerini yerine getirmeyenlere uygulanacak cezaların da zikredildiği görülmektedir.[212] Burada *Üç Sünnet-Yedi Farz*, Bisâtî Buyruğu esas alınarak verilecek, dipnotlarda da diğer Buyruklar'daki hali zikredilecektir. Üç sünnet şu şekildedir:

1. Sûfînin dilini kelime-i tevhidden ayırmamasıdır.[213] 2. Sûfînin kalbinden kibri ve tekebbürü gidermesidir.[214] 3. Sûfînin farzları bilmesi ve edâ etmesidir.[215]

Yedi farz ise şu şekildedir:

1. Sûfînin sır saklamasıdır. Nasıl ki, zâhid imanını şeytandan saklarsa, o da sırrını zâhidden saklamalıdır.[216] 2. Kendisine bir "*nefes*" söylendiğinde onu hak bilerek kabul etmesi ve onunla ilgili bir delil istememesidir.[217] 3.

---

[209] Zelyut, *Alevîlik*, s. 314; Yaman, *Alevîlik*, s. 294; Günel, *El Ele El Hakk'a*, s. 100-101; Doğan, *Alevilik'te Ön Bilgiler*, s. 89-91; Uğurlu, *Cem ve Musâhiblik*, s. 13.

[210] Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, s. 122-126; Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, s. 151.

[211] Bazı *Buyruk* nüshalarındaki farklılıklar için bkz.: Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, s. 127-131.

[212] Sözgelimi, Bozkurt nüshasına göre üç sünnetten "düşen"lerin cezaları şu şekildedir: Birinci sünnetten "düşen" ceme katılmak istediğinde, önce küçük bir ceza verilir ve cezası bitince ceme alınır. İkinci sünnetten "düşen"e üç *tarik* vurulur ve üç akçe *tercüman* alınır. Üçüncü sünnetten "düşen"e, beş *tarik* vurulur ve beş akçe *tercüman* alınır. *Buyruk*, s. 132.

[213] Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 41. Bozkurt neşri *Buyruk*'ta ilk sünnet, Tanrı'dır. İnsanların Tanrı adını dillerinden, sevgisini gönüllerinden düşürmemeleri gerekir. İmam Cafer ve Şeyh Safi Buyruğu'nda, sûfi olan kimsenin Allah'ın kelamını dilinden eksik etmemesi, kelime-i tevhidi kalbinden gidermemesidir. *Buyruk*, s. 132; *İmam Cafer Buyruğu*, s. 160; *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 96.

[214] Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 41. Bozkurt neşri *Buyruk*'ta ikinci sünnet, Muhammed'tir. Onun gereği ise kin, büyüklenme ve düşmanlığı yürekten atmak, toplumla uyum içinde olmaktır. İmam Cafer ve Şeyh Safi Buyruğu'nda, kalbinden düşmanlığı gidermesi, kimseye kin ve kibir tutmaması, kıskançlık etmemesi ve hırsına uyup şeytana gönül vermemesidir. *Buyruk*, s. 132; *İmam Cafer Buyruğu*, s. 160; *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 96.

[215] Bisâtî Buyruğu'nda aslında dört sünnet sıralandığı görülmektedir. Dördüncü sünnet, öfkeyi kendinden gidermektir. Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 41. Bozkurt neşri *Buyruk*'ta üçüncü sünnet, Ali'dir. Onun gereği ise Muhammed-Ali'nin yoluna gönül rızası ile teslim olmaktır. İmam Cafer ve Şeyh Safi Buyruğu'nda, sözü Hakk'ın kudreti olması, kimseyle kavga etmemesi, kimseye düşmanlık yapmamasıdır. *Buyruk*, s. 132; *İmam Cafer Buyruğu*, s. 160; *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 96.

[216] Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 41. Bozkurt neşri *Buyruk*'ta ilk farz, musâhib edinmektir. **İmam Cafer ve Şeyh Safi Buyruğu**'nda, sûfînin sır saklamasıdır. *Buyruk*, s. 132; *İmam Cafer Buyruğu*, s. 160; *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 96.

[217] Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 41. Bozkurt neşri *Buyruk*'ta ikinci farz, mürebbîye düşmektir. Mürebbîye düşmek, ama Hakk kazanında pişmektir. **İmam Cafer**

Özrüne niyaz ehli olmasıdır.[218] 4. Mürebbî hakkını hak bilip, hakkına itaat etmesidir.[219] 5. Musâhip hakkını hak bilip, toplumda musâhipliğin gereklerini yerine getirmesidir.[220] 6. Tevbe ehli ve sahib-i irşad olmasıdır.[221] 7. Tâc vurunması, üstadlara itaatkâr olması, ayin-i cem kardeşlerini hak bilmesidir.[222]

Kaynaklarda bu şekilde ele alınan *Üç Sünnet-Yedi Farz* kavramıyla ilgili olarak Alevîler arasında farklı yaklaşımların dile getirildiği görülmektedir. Bunlardan bazısı kaynaklardaki şekliyle dile getirilirken, bazısı da Alevîlik için önemli bazı unsurların bu sisteme göre şekillendirilmesiyle ortaya konulmaktadır. Sözgelimi, *Üç Sünnet-Yedi Farzı*'n Buyruklar'daki şekline uygun olarak sayıldığı bir şekli şu şekildedir: Üç sünnet; 1. Zikr-i Hakk'ı dilden bırakmamak, 2. Adavet varsa kalbinden gidermek, kin kibir tutmamak, 3. Tâlib için yola teslim olmak, benlik getirmemektir. Yedi farz ise; 1. Varlığın kudretini hak bilmek ve sırrını ızhar eylememek, 2. Sırdar olmak, gördüğünü örtmek, 3. Daima özü ile niyaz eylemek, 4. Toplum ile birlik ve dirlik etmek, daima hakkına razı olmak, 5. Cem erenlerinin hakkını yitirmemek, yani bir cemiyette bir kişinin varlığı ile yokluğu bir olmalı, herkes herkesin hakkını gözetmek durumunda olmalıdır, 6. Halifeden el tutmak, tevbesini bilmek, 7. Tâc vurunup biat vermek, kendi

---

Buyruğu'nda desti kudret makamına iletmiş olmak, yani candan geçse de Hakk'tan dönmemek; **Şeyh Safi Buyruğu**'nda ise, tâlib bin bir ise de bir oturup bir dilden konuşmaktır. *Buyruk*, s. 133; *İmam Cafer Buyruğu*, s. 160; *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 96.

218 Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 41. Bozkurt neşri *Buyruk*'ta üçüncü farz, rehber sahibi olmaktır. İmam Cafer ve Şeyh Safi Buyruğu'nda, sûfînin Hakk'ın terazisine itaat etmesi, yaptığı bir günaha bin özür ve niyaz eylemesi, kimsenin gıybetini etmemesi, yalan yere yemin etmemesi ve yalan söylememesidir. *Buyruk*, s. 133; *İmam Cafer Buyruğu*, s. 160; *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 96.

219 Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 41. Bozkurt neşri *Buyruk*'ta dördüncü farz, mürşiddir. Mürşid Hakk yolunun güneşidir. İmam Cafer ve Şeyh Safi Buyruğu'nda, mürebbî hakkına itaat edip, emrine uymaktır. *Buyruk*, s. 133; *İmam Cafer Buyruğu*, s. 160; *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 96.

220 Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 41. Bozkurt neşri *Buyruk*'ta beşinci farz, *aşina* bulmaktır. İmam Cafer Buyruğu'nda musâhip hakkını yerine getirmek; Şeyh Safi Buyruğu'nda ise, kuşak kuşanmak, halifeden el alıp, tevbe etmektir. *Buyruk*, s. 133; *İmam Cafer Buyruğu*, s. 160; *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 97. *Buyruk*lar'da geçen *aşina,peşine ve çiğildaşlık*, musâhiplik kurumundaki derecelerle ilgilidir. Sözgelimi, *aşinalık* iki musahiplinin kurduğu bir dayanışma; *peşinelik* iki aşinanın kurduğu bir dayanışma; *çiğildaşlık* ise iki peşinenin dayanışmasıdır. Bkz.: Esat Korkmaz, *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Kaynak Yay., İst., 2003, s. 64, 105, 353.

221 Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 41. Bozkurt neşri *Buyruk*'ta altıncı farz, *peşine* olmaktır. İmam Cafer Buyruğu'nda halifeden hırka giymek, kuşak kuşanmak ve el alıp, tevbe etmektir; Şeyh Safi Buyruğu'nda ise, musâhibini hakikatte Hakk cemiyetine eriştirmektir. *Buyruk*, s. 133; *İmam Cafer Buyruğu*, s. 160; *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 97.

222 Bisâtî, *Şeyh Sâfî Buyruğu*, s. 41. Bozkurt neşri *Buyruk*'ta yedinci farz, *çiğildaşı* olmaktır. İmam Cafer ve Şeyh Safi Buyruğu'nda, halifeden tâc vurunup, kisvet giymek ve özünü şeyhlere ulaştırmaktır. *Buyruk*, s. 133; *İmam Cafer Buyruğu*, s. 160; *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 97. *Buyruk* nüshalarındaki kabullerin hepsi için bkz: Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, s. 150-154.

kibrini ve kinini terketmek, cem ehl-i olmak ki, böylece tarikat ehli olduğuna gümanı olmamak.[223]

*Üç Sünnet-Yedi Farz*la ilgili diğer yaklaşımlar ise şu şekildedir: Kimileri üç sünneti Hakk-Muhammed-Ali ya da eline-diline-beline sahip olmak şeklinde Alevîliğin öne çıkarılan temel kavramlarıyla açıklamaya çalışsa da, genelde kaynaklardaki şekline uygun yaklaşımların sergilendiği de görülmektedir. Buna göre, üç sünnet; 1. Allah'ın sünneti, Allah'ın emirlerini tutup, nehiylerinden kaçınmaktır. 2. Peygamber'in sünneti, Hz. Peygamber'in emirlerine uymaktır. 3. Ali'nin ya da Evliyâ'nın sünneti, bu ise Allah'ı ve Peygamber'i bilip, insanları bir bilmektir.[224]

Yedi farz konusunda da farklı yaklaşımlar dile getirilmektedir: Bunlar, iki kulak, iki göz, iki burun ve bir ağız olmak üzere yedi uzuvdur, Yedi Ulu Ozan ya da Yediler'dir ya da yedi Hızır orucudur. Yedi farzı ayrıca şu şekilde de açıklanmaktadır: 1. Devletçilik, 2. Yedi kapı komşu hakkı, 3. Hakk hoşnutluğu, 4. Büyüğe saygı, küçüğe sevgi, 5. Alacak vereceği, küskünlüğü halletmek, 6. Karı-koca eşitliği, 7. İnsanı kendisinden sormak (Seni senden sormak).[225]

Yukarıda çizilen tablo Alevîler arasında kavramlarla ilgili bir uzlaşmanın olmadığını göstermektedir. Kaynaklardakinden farklı anlayışların dile getirilmiş olması, Geleneksel Alevîlikte farklı görüşlerin bir arada yaşayabildiği sözlü kültürün hakimiyet sürdüğünü göstermektedir. *Üç Sünnet-Yedi Farz* konusunu, hem geleneksel Alevîliğin temel kavramlarının günümüz eserlerindeki ele alınışını dikkate alan, hem de geleneksel Alevîliğin geleceğiyle ilgili yerinde tespitler yapan Üzüm'ün yorumuyla bitirebiliriz: "Ana kaynakta önemli bir kavram olarak yer alan '*Üç Sünnet-Yedi Farz*', günümüz Alevî yazarlarından sadece sekizinin eserlerinde görülebilmiş, bunların dışında kalanlar kavrama karşı genellikle ilgisiz bir tavır sergilemişlerdir. Kavramı eserlerine taşıyan sekiz yazardan altısının dede yahut dede soyundan gelmesi, bu tür yazarların diğerlerine göre dînî geleneklerine daha yakın durduğunu göstermektedir. Öte yandan, birisinin kısmî tutumu hariç, bu yazarların eserdeki sünnet yahut farzlardan *düşenler*le ilgili belirlenen cezalara hiç temas etmemeleri dikkat çekicidir. Kavrama ilgisiz kalan yazarlar, kısmen musâhiplik konusu hariç, kavramın içindeki hususlara da ilgisiz kalan bir tavır sergilemektedirler.

---

[223] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 351.

[224] Ayrıca Üç Sünnet hakkında "Allah'ın sünneti, bir kulun ayıbını yüzüne vurmamak; Peygamber'in sünneti, Allah'ın buyruklarını tutmak; Ali'nin sünneti ise, kötülük edene iyilik edebilmektir." şeklinde bir yaklaşımın da dile getirildiği görülmektedir. Bkz.: Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 351.

[225] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 352.

Alevî yazarların söz konusu kavrama karşı genellikle ilgisiz kalmasının başlıca sebebi bu kavram içinde yer alan ilke ve erkânın 'kapalı toplum hayatı' şartlarına göre düzenlenmiş esaslar olması, toplumun kent ortamına intikaliyle sosyal vasatını kaybeden bu ilke ve erkânın tabîî olarak devre dışı kalması gerçeğidir. Öyle görünmektedir ki, toplumun ileri gelenleri, Alevî mirasını tarihî ve otantik dokusunu dikkate alarak yeniden inşa etme çabasına girmedikçe, sadece 'üç sünnet- yedi farz' değil, giderek bütün geleneksel yapı ve anlayışlar sembolikleşecek gibi görünmektedir."[226]

3. Niyaz

Kelime olarak, dilekte bulunma, dileme, rica, dua; karşılıklı sevgi gösterisi, saygı ve hürmet anlamlarına gelen niyaz,[227] ıstılah olarak ise, tarikat (yol) ulusuna, büyüğüne ya da tarikatta bir makamı temsil eden şeye, yere ve bunlar aracılığıyla Allah'a yalvarma, yakarma biçiminde bir ibadet ya da erkândır.[228]

Alevîlikte niyaz anlayışının, hem kelime hem de ıstılah anlamları çerçevesinde şekillendirildiği görülmektedir. Buna göre, **niyaz *secde*** manasınadır ve asıl **niyaz *Allah'***adır. Bunun manası ise, Allah'ın üstünlüğünü kabul edip, bunu hem sözlü olarak hem de şekden tasdik etmektir.[229] Nitekim tarikat hayatında yapılan secdeler, Allah'a yapılır.[230]

---

[226] Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, s. 150-151.

[227] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, MEB Yay., İst., 1971, c. II, s. 701; Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 259; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İst., 1995, s. 411; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ank., 1997, s. 558; Korkmaz, *Terimler Sözlüğü*, s. 330.

[228] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, s. 701; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 558; Korkmaz, *Terimler Sözlüğü*, s. 330. Niyazın bir ibadet olarak kabul edilmesi hakkında bkz.: *İmam Cafer Buyruğu*, s. 33, 43.

[229] Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 353. *Buyruk* nüshalarında niyazın bu bağlamda da ele alındığı görülmektedir: "*Tarikat içinde secde kılmak niyaz makamıdır, yani teslim olmaktır. Teslimden kastedilen ise, başımı yolunuza koydum, artık benim değildir... Çünkü er meydanı Hakk meydanıdır. Bu meydana giren kişi, başını top eyleyip, kendi varlığını meydana fedâ edip, baş ve candan geçmektir. Böylece bu kişi, isteği ile kendisini gerçekten erenlere teslim etmektir... Amma edeb ile olmazsa, o kimsenin teslim'i tam olmaz.*" *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 48.

[230] Bedri Noyan, *Bektâşîlik Alevîlik Nedir*, Ankara, 1985, s. 109-110; Bakır, *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem'*, s. 72-73. "Niyaz Hakk'a baş indirip, secde kılmaktır. Bir niyaz kalpten kalbe giden gönül lokmasıdır. Bir niyazdan binbir gül açılır, binbir gülden binbir tohum verir, binbir tohumdan binbir dostluk doğar, binbir dostluktan Hakk'a giden hak uğru için yol açılır. Yani Hakk sendedir manasınadır. Allah Adem'i yaratıp, kalbine girmiştir. Demek ki, Adem'in kalbi Allah'ın evidir. Alevi felsefesine göre, Allah insanda aranır. Bir talip bir niyazı nefsi için yapmaz, niyaz Hakk için yapılır. Sofu, bacı, kardeş birbirine niyaz ederler. Bir pir, mürşit rehberi bunları taliplerine öğretmesi gerekir." Günel, *El Ele El Hakk'a*, s. 113-114. Günel bu anlayışı biri kendisine biri de Aşık Diveni Zülfikar'a ait iki deyişle dile getirmektedir:

Durmuş Aşık muhabbete — Diz çökmüşüz niyazım var uluya
Muhabbetten yok yok öte — İyi kötü hepsi senin kulun ya

Niyazın ikinci anlamı, kişinin tarikata ya da yola bağlı olduğunu, bu bağlamda sözgelimi, meydan, post, dede, deyişler gibi tarikat hayatının ünsurlarını tasdik ettiğini ifade eder. Bu hususu yürüttüğümüz alan araştırmasında kayda aldığımız bir mülakat metnindeki ifadelerde görmek mümkündür: "*Niyaz, secde manasınadır, tarikat usûlünün kabul edildiğine dair bir şiardır. Bir saygı göstergesidir. İtikadın bütün olduğuna dair bir nişanedir. Tarikat ehli tarikat meydanında niyaz verir. Ayrıca bir konu hakkında yemin ettirilirken, yemin yerine niyaz verdirilir. Tekke'de büyüklerin yanına gelince, dedelerin yanına gelince niyaz verilir. Bu bir saygının ve bağlılığın işaretidir. Tarikatın seccâdesine niyaz edilir. Çünkü orası Kırklar Meydanıdır.*"[231]

Bu bağlamdaki niyazın şekli kıyamda **peymançeye durmak**,[232] daha sonra diz üstü çökmek ve sonunda meydana secde etmek şeklinde gerçekleşir. Peymançeye durmanın da bir şekli vardır. Kıyamda iken, sağ ayağın baş parmağı sol baş parmağın üzerine konulmuşken, eller göğüs üzerine, sağ kol üstte olacak şekilde çaprazlama konulur ya da sağ el kalp üzerine getirilip sol el serbest tutulur, baş ve vücut hafifçe öne eğilir. Daha sonra dizler üzerine çökülür ve sonunda "*kara çula*" yani posta ya da meydana secde edilir.[233]

Dedenin elinin, dizinin ya da omzunun öpülmesi de tarikat hayatında bağlılığın bir simgesidir. Ayrıca Dedelerin sözleri, duaları ya da ozanların deyişlerinde -özellikle isimleri geçtiğinde- önce sağ elin göğse götürülüp, sonra yine sağ el işaret parmağının ağza götürülerek hafifçe öpülmesi suretiyle yapılan niyaz da, söylenenlerin gerçek olduğunu "kabul ve tasdik" anlamını taşımaktadır.[234]

Tarikat hayatında üçüncü bir niyaz ise canların birbirleriyle ilişkilerindeki **rızalığı** beyan etmek amacıyla yapılanıdır. Tarikata başlamadan önce canların birbirlerinden rızalık almaları gerekmektedir. Dedenin buna yönelik "razı mısınız?" sorusuna karşılık, orada bulunanlar, gruptan gruba değişmekle beraber, birbirlerinin omuzlarını veya ellerini ya da yanaklarını öpmek suretiyle sembolik olarak birbirlerinden **razı olduklarını** beyan etmiş olurlar. [235]

Azıksız gider ahirete — Boş değiliz say bizleri doluya
Hakk'a niyaz vermeyince — Niyazımı kabul eyle Allah'ım

231 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 354.

232 Bunun asıl adı pây-mâçan'dır ve Nakşîler'in Hâlidî kolu hariç bütün tarikatlarda vardır. Gölpınarlı, *Deyimler ve Atasözleri*, s. 36, 272.

233 Peymançeye durmak ile ilgili olarak bkz.: Noyan, *Bektâşîlik Alevîlik*,, s. 109-110; Bozkuş, *Alevilik*, s. 197; Bakır, *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem'*, s. 74; Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, s. 161.

234 Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 354.

235 İmam Cafer Buyruğu'nda işaret ettiğimiz hususlar şu şekilde dile getirilmektedir: "Ve dahi üstadın ve halifenin ve Evlâd-ı Âl-i Rasûl'ün nefesleri böyledir ki, tâlib olan,

4. Eline-Diline-Beline Sahip Olmak

Görüldüğü gibi, bir tasavvuf hareketi olan Alevîlik, bu düşüncesini *Dört Kapı-Kırk Makam, Üç Sünnet-Yedi Farz* gibi prensipler üzerine kurmuş, bir zikir (tevhîd) âyini olan "cem"i ibadet hayatının merkezine yerleştirmiştir. Yukarıda zikredilen usûl ve âdâb-erkân ile hedeflenen şey ahlaklı, olgun insan (insan-ı kâmil) yetiştirmektir. Tasavvufta ahlak mefkûresinin önemli bir husus olduğu bilinmektedir. Alevîlik, tasavvuftaki bu genel karakter doğrultusunda ahlak mefkûresi üzerinde ısrarla durmuş ve ahlak anlayışını diğer tasavvuf ekollerinde de "**Edeb Yâ Hû**" kalıbıyla ifadesini bulan **eline-diline-beline sahip olmak** prensibini merkez alarak oluşturmuştur. Hemen hemen her Alevînin Alevîliği tanımlarken bu özelliğe mutlaka vurgu yapması, söz konusu ilkenin *Dört Kapı-Kırk Makam* sıralanırken bazı Buyruk nüshalarında **Hakikat kapısının** üçüncü makamı olarak sayılması[236] ve bazılarınca *Üç Sünnet-Yedi Farz* sıralamalarında Üç Sünnetin yine *eline-diline-beline sahip olmak* şeklinde anlaşılabilmesi, Alevîlik için bu kavramın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Diğer tasavvuf ekollerinde ya da tarikatlarda olduğu gibi, Alevilikte de âdâb ve erkân ile ilgili hususlar oldukça önemli bir yer tutar. Kâmil insan olma yolunda uyulması gereken bir çok ahlakî kuralın varlığı söz konusudur. Cemlerde Dedeler tarafından yapılan konuşmaların özellikle ahlak prensiplerine uyulması gereği üzerinde yapılması, ikrâr verilirken ahlak ilkelerine uyulacağına dair söz verilmesi, ahlak kurallarının fiilen uygulandığı bir sosyal yapı oluşturmaya yönelik bir gayrettir. Nitekim ikrâr töreninde Dede'nin tâlipten uymasını istediği şartlara göz atmak, konunun daha somut ortaya konulmasını sağlayacaktır: "*...Mezhebini bir bil, rehberini peder bil, mürşidini pîrin vârisi bil. Yalan söyleme, haram yeme, gıybet etme, arkadan dedi-kodu yapma, şehvetperest olma, eline-diline-beline sahip ol, kin-kibir tutma, kimseye hased etme, garaz, buğuz, inat etme, gördüğünü ört, görmediğini söyleme, elinle komadığını alma, elinin ermediği yere el uzatma, sözünün geçmediği yere söz söyleme. İbretle bak, hilim (yumuşaklık) ile söyle. Küçüğüne izzet, büyüğüne hürmet ve hizmet eyle...*"[237]

---

pîrlerin ve meşâyihlerin adları geldikçe sûfî niyaz ede. Amma niyaz eylemek üç babdır. Birinci: Ellerine. İkinci: Ağzına. Üçüncü: Gözlerine yüz sürmektir. Ve mümini müslimi pîr yanında oldukça çiğnilerine veya dizlerine niyaz etmek erkândır." *İmam Cafer Buyruğu*, s. 111. Ancak burada *Buyruk* nüshalarında yer alan ve uygulamaların da buna göre yapıldığı bir hususa işaret etmek gerekir: Buna göre niyaz; ellere, ağza ve gözlere yüz sürmek olarak tarif edilmiş, ayrıca mümin (erkekler) ve müslim (bayanlar/bacılar) erenlerin pir yanında çiğnilerine veya dizlerine niyaz etmelerinin de erkân olduğu söylenmekle beraber, bakire kızlar ve bekâr (mücerret) erkeklerin niyazlaşmalarının doğru olmadığı da zikredilmiştir. Bkz: Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, s. 159.

236 *Buyruk* (Bozkurt), s. 128.

237 Yaman, *Alevîlik*, s. 296.

Tasavvuf ahlakı çerçevesinde kâmil insan olmak için gerekli olan özelliklerin, temel Alevî kaynaklarında bir sûfînin uyması gereken kurallar olarak zikredildiği görülmektedir. Sözgelimi, *bele kuşak bağlamak erkânında* bunların ne anlama geldiği ifade edilirken, bunların Alevîlikteki 7 ve 12 sayılarının karşılıkları olarak sıralandığı görülmektedir. Buna göre bir sûfî; cimriliğini, hırsını, cahilliğini, şehvetini, tokluğunu, haramı ve şeytanı bağlamalı; bunlara karşılık, cömertliğini, zühdünü, korkusunu, lezzetini, açlığını, helali ve Rahman'ı açmalıdır. Yine sûfî oniki hususu bağlamalıdır: "Kendi ayıbından başka kimsenin ayıbını görmeyip, örtücü olmak, gözü ile gördüğünü eteği ile örtmek suretiyle **gözünü**; yaramaz haberlerden ve gıybet sözünü işitip dinlemekten uzak durarak **kulağını**; *üstadı yanında dil olmayarak* **dilini**; kimsenin malına el uzatmayarak ve bir nesneyi koymadığı yerden eli uzunluk edip almayarak **elini**; Hakk'tan başkasına meyl-ü muhabbet etmeyerek **gönlünü**; tamahını terk ederek **hırsını**; şehvet elinden bi-çare ve zelîl olmayarak **nefsini**; davet olunduğu yere giderek **boynunu**; kimseye dava ve niza etmeyerek **gazabını**; Hakk'tan başka kimseye ihtiyaç yüzünü göstermeyerek gayret kuşağı ile **belini**; yaramaz yerlere gitmeyerek **ayağını**; yapıştığı yerde ve itikadında muhkem durarak **sıdkını** bağlaması gerekir. Bunun karşılığında ise bir sûfînin şu ondört şeyi dâima açık tutması gereklidir: *Sofra salmak* Ali'nin kerâmeti olması dolayısıyla sûfînin **sofrası**; evine gelen konuğa hizmet ve hürmet için **kapısı**; dâima güler yüzlü olarak kimseye ekşi yüz göstermemek suretiyle **gönlü**; dâima zikir ve tesbih eyleyerek ve tatlı söz söyleyerek **dili**; azıcık bir şey için kızıp darılmayarak ve hilim suyunu gazap suyuna dökerek sabırlı olmak suretiyle **hulku**; yanına gelen bir insanın elinden geldiğince ihtiyacını karşılamasıyla **lutfu**; kimsenin sözünü reddetmeyip mürüvvet sahibi ve cömert olarak **keremi**; cimrilikten uzak durarak **sehası**; yoksula yardım ederek **eli**; her baktığı şeye hizmet nazarıyla bakıp, Hakk'ın hikmet ve kudretini gözetleyerek **gözü**; her sözden bir hisse alarak **kulağı**; halk içinde utanılacak iş yapmaktan kaçınarak **alnı**; davete icabet ederek **ayağı**; itikadını sağlam tutmak suretiyle **yakîni** açık olmalıdır.[238]

---

[238] *İmam Cafer Buyruğu*, s. 66-69. Ayrıca uyulması gerekli bazı ahlak kurallarıyla ilgili olarak bkz.: age., s. 78, 114, 127, 150-156; *Şeyh Safî Buyruğu*, s. 46; 54, 68, 105. Ahlak anlayışının sûfînin özelikleri olarak deyişlerde de sıkça işlendiği görülmektedir.

Meyil verme nâsa murdar olursun Bir gün olur çıkarırlar evinden Yalan söyler, kov gıybette sözün var
Dünya kadar malın olsa ne fayda Allah'ın ismini koyma dilinden Güvenir gezersin oğlun kızın var
Tutulur dilin söylemez olursun Kurtulamazsın Azrail'in elinden Şunda senin üç beş arşın bezin var
Bülbül gibi dilin olsa ne fayda Dünya kadar ferdin olsa ne fayda Dünya kadar malın olsa ne fayda
Yalan söyler kov gıybetten geçmezsin Pir Sultan'ım bunu böyle vird etti

Yukarıda sıralananlar gibi Alevîlikteki bütün ahlak kurallarını formüle eden "**Ele-dile-bele sahip olmak**" prensibinin, Mani dînînin temellerinden birini oluşturan ve **ağzın mührü, elin mührü, kalbin mührü** anlamına gelen Üç Mühür'ü anımsattığı yönünde görüşler de vardır.[239] Oysa bu düstûrun ehlince İslâmî kaynaklar referans edilerek ele alındığı bilinmektedir. Sözgelimi, Ahîler ve Bektâşîler'de şedd ya da kuşağın üç düğümlü bağlanması, "*ahde, beyate ve vasiyete*" işaret ettiği gibi bu üç düğümün Bektâşîlik'te olduğu gibi Fütüvvet ehli için de ahlakî bir düstûr olan "***eline, diline ve beline sahip olmak***" manasına işaret olduğu da kabul edilmektedir. Nitekim, aynı benzerlikleri ifade eden ahlakî düstûrları İslâm'ın temel kaynaklarında görmek mümkündür.[240] Tasavvuf geleneğinde "edeb yâ hû" şeklinde formüle edilen bu üçlü anlayışın temel bir düstûr kabul edildiği ve hatta hat sanatının ustaları tarafından işlenen çeşitli hat örneklerinin hemen her kesimden insanın evini, odasını ve iş yerini süslediği bilinen bir gerçektir.[241]

Eline-diline-beline sahip olmak ilkesinin Alevîlikte genelde İslâm ahlakı bakımından, özelde tasavvuftaki çerçevesinde bir vurguyla ele alındığı görülmektedir. Ancak Alevîliğin, tasavvuf anlayışını sosyal yapısına göre şekillendirmesi sonucu; toplumdaki her birey aynı zamanda tarikatın da bir üyesi olarak görülmüş ve tasavvuftaki bu ahlak kuralları Alevîlikte, toplum üyelerinin sosyal hayatlarında uymak zorunda oldukları kurallar sınıfına sokulmuştur. **Kapalı toplum** yapısında hayatını devam ettiren topluluklar için bu kurallar, o yapıda yaşayabilmenin şartı olarak görülmüş, dolayısıyla söz konusu kurallar çiğnendiği zaman bu kuralı çiğneyen kişi ***düşkün*** ilan edilerek toplumdan dışlanmıştır.[242] Bu da söz konusu kuralların salt ahlâkî kurallar olmaktan çıkarak, bunların aynı zamanda toplumsal ve hukuksal boyutları bulunan ve terk edildiklerinde

---

Yersin haram, helal geçmezsin
Kesilir nefesin su da içmezsin
Akan çaylar senin olsa ne fayda
Vardı bir mürşitten el etek tuttu
Mürşidin ağırlayan Hakk'a yetti
Tutulmaz nasihatim söylesem ne fayda

Bkz.: Öztelli, *Pir Sultan*, s. 235-236. Bu konudaki benzer deyişler için bkz.: *age.*, s. 226, 238, 259-260, 266-267, 301. Bu konuda Kul Himmet'in deyişleri için bkz.: Öztelli, *Dostlar*, s. 113-150.

239 Melikoff, *Uyur İdik*, s.128, 129.

240 Sarıkaya, "Alevilik ve Bektaşiliğin Ahîlikle İlişkisi", s.106. Hz. Peygamber'in "eline-diline-beline sahip olmayı" ifade eden sözleri için bkz Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-V, el-Mektebetü'l-'Asrıyye, Beyrut, 1991,, 2/Kitâbu'l-Îmân, 4 (I, 29); 81/Kitâbu'r-Rikâk, 23 (IV, 2032).

241 Eline-diline-beline sahip olmak *edeb* olarak anlaşılmıştır. Kaya, *Erkân, Evrâd ve Edebiyat*, s. 337; Yaman, *Alevîlik*, s. 297. Gerek Alevîler'de gerekse diğer tasavvuf ekollerinde eline-diline-beline sahip olmanın edeb olarak anlaşılması bir halk etimolojisi ya da yanlış kökenleme olarak görülmelidir. Zira, el-dil-bel kelimeleri Türkçe, Edeb kelimesi ise Arapça'dır. Üç Türkçe kelimenin baş harflerini alıp Arapça bir kelimeye hamletmek bilimsel olarak doğru olmasa da, bu yaklaşım halk arasında bu konudaki zihniyeti göstermesi açısından oldukça önemlidir.

242 Yaman, *Alevîlik*, s. 246, 296.

birtakım yaptırımları olan kurallar manzumesi özelliği taşımaları sonucunu doğurmuştur. Buna bağlı olarak da Alevîler arasında kuvvetli bir ahlakî yapı söz konusu olmuştur. Geleneksel Alevîlikteki bu yapının ve anlayışın şehirleşmeyle beraber değiştiğini ifade ederek Geleneksel Alevîlikte **eline-diline-beline sahip olma**nın nasıl anlaşıldığına göz atılabilir.

Buna göre **eline sahip olmak**, insanlara el ile zarar vermemektir. Bu anlamda, hırsızlık yapmamak, cana kıymamak, başkalarının malına el uzatmamak, dökmemek, dökerse doldurmak, el ile koymadığını almamak, elin ermediği yere el uzatmamak gibi lafızlarla ifade edilen **ele sadık olmak** kaydı, insanın elinden gelecek her maddî kötülüğü engelleme ve insanı bir disiplin altına almaya yönelik geniş kapsamlı bir kuraldır.[243]

Diline sahip olmak, insanlara dil ile gelecek her türlü zarardan uzak durmaktır. Bu prensip, yalan söylememek, dedi-kodu etmemek, insanları sözle birbirlerine düşürmemek, gıybette bulunmamak, dil ile kimseyi incitmemek vb. kuralları içerir. Ele sadık olmak kadar **dile sadık olmak** da önemlidir.[244]

Beline sahip olmak, başkalarının namusuna zarar vermemektir. Bu prensibin hedefi, "insanları başkasının karısına-kızına bakmamaya, kadınları da edepli olmaya çağırmaktan ibarettir. Bu ilke, zinâ gibi gayr-i meşru ilişkileri yasaklarken, insandaki hayvânî duyguların da bertaraf edilmesi anlamını taşımaktadır."[245] Bu kurala uymayan ve "**helali olmayana kuşak çözen**" kişi en büyük cezaya çarptırılarak, düşkün ilan edilir ve toplumdan tamamen dışlanır. Bu husus Buyruk nüshalarında şu şekilde ifadesini bulmaktadır: "*Tarikat ehlinin isteklerine gem vurması gerekir. Tarikat ehli rızasız lokmaya el uzatamaz. Kendi karısından başkasına bakamaz. Kendi karısı dışında bütün kadınlar sofunun bacısıdır. Onlara kötü gözle bakan sofuya en önce uyarı olmak üzere doksan dokuz tarik vurulur. Kırkı kendisine, kalan ise hiç kimsenin yüzünü görmeksizin tüm tarikate ve yüzü görülerek hakikate vurulur. Sofudan üç kurban alınır.*"[246]

Eline-diline-beline sahip olmayı ahlak anlayışlarının merkezine yerleştiren, başkalarının namusuna göz dikmek, onları rahatsız etmek gibi hususları toplumda en büyük suç olarak görüp *düşkün* ilan eden ve bu

---

[243] Yaman, *Alevîlik*, s. 297; Zelyut, *Alevîlik*, s. 322; Rıza Algül, *Geçmiş ve Gelecek Gözüyle Alevilik*, "İnsandan Başka İnsandır", Can Yay., İst., 1999, s. 219.

[244] Yaman, *Alevîlik*, s. 297; Zelyut, *Alevîlik*, s. 322; Algül, *Geçmiş ve Gelecek Gözüyle Alevilik*, s. 220-221.

[245] Yaman, *Alevîlik*, s. 297; Zelyut, *Alevîlik*, s. 322-323; Algül, *Geçmiş ve Gelecek Gözüyle Alevilik*, s. 221.

[246] *İmam Cafer Buyruğu*, s. 97-98.

fiilleri işleyenleri kendi içlerinden dışlayan insanların, *mum söndü yapmak* iftirası ile anılır olmaları ise *garip ve talihsiz bir durumdur*!

Son zamanlarda bu ilkenin yukarıdaki asıl bağlamından farklı bir şekilde yorumlanabildiği görülmektedir. Bu kimilerince siyâsî bir tavrın sonucu olarak görülse de,[247] buna göre **el**, ***yurt***; **dil**, ***lisan***, **bel** ise ***nesil***dir. Bir insanın yurduna, diline yani lisanına ve soyuna sahip olması gerekir.[248]

Gerek ibadet hayatını gerekse âdâb-erkânı ele aldığımız bu yazımızda, el, dil ve belin korunması esasındaki dilin korunmasının lisanın (Türkçe'nin) korunması bağlamında ele almayanlar dahil bütün Alevîlerce ***ibadet dilinin Türkçe olduğuna*** vurgu yapılması hususuna değinmek gerekir. Bunun, kendilerinin ibadet dilinde bile Türkçe'yi kullanmak suretiyle İslâmiyet'i Türk zihniyeti ile benimseyip yaşadıklarını ve böylece yine kendilerince "Emevî-Arap zihniyetinin temsilcisi olan ve namazda sûreleri Arapça okuyan Sünnîlik'ten" farklılıklarını vurgulamak amaçlı ön plana çıkartılan **duygusal** bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır.

Tarikat hayatı İslâm içerisinde **özel bir alan**dır. Bu alanın da kendine göre bazı özellikleri vardır. Sözgelimi, tarikat hayatında var olan kuralların sadece tarikatın kendi mensuplarını bağlayıcı olması gibi, tarikat hayatının ibadet dili de bütünüyle olmasa da özellikle tarikat erkânını icra esnasında neşveyi artıracak unsurlar olan, kimine göre *ilahi* kimine göre *deyiş*lerin dili çoğunlukla tarikat mensuplarının ana dilidir. "Bütünüyle olmasa da" kaydımız, tarikat hayatında hamdele, salvele ya da hizmetler öncesi okunan giriş mahiyetindeki bazı kalıp ifadelerin Alevîlikte de Arapça ve Farsça olması nedeniyledir. Tarikat ya da cem sırasında, gerek sohbetlerde gerekse neşveyi sağlamak amacıyla okunan nefes veya ilahilerde Alevîlerin Türkçe'yi kullanmaları son derece doğaldır ve bu tarikat hayatının doğasında ya da özünde olan bir şeydir. Sünnî tarikat mensuplarının da zikir esnasında coşku ve neşveyi sağlamak amacıyla okudukları ilahilerin Türkçe olması bunun açık göstergesidir. Dolayısıyla Alevîlikte ibadet dilinin Türkçe olmasıyla ilgili dile getirilen görüşler bu çerçevede ele alınıp değerlendirilmelidir. Tarikat hayatında okunan ilahi ve duaların ana dilde olması sadece Alevîliğe mahsus bir özellik olmayıp, diğer bütün tarikatlar için de geçerlidir. Nitekim gerek Alevîlerde gerekse diğer tarikatlarda Yunus Emre, Pir Sultan gibi şairlerin ilahi ya da deyişlerinin okunması fazla söze hacet bırakmamaktadır.

Sonuçta, Alevîlik tasavvufta üzerinde önemle durulan ilkeleri olduğu gibi kabul ederek bunları soya dayalı bir yaklaşımla sosyal hayatlarına taşımak suretiyle, o soyun bir üyesi olmakla beraber aynı zamanda

---

[247] Zelyut, *Alevilik*, s. 323.

[248] Zelyut, *Alevilik*, s. 323; Kenanoğlu-Onarlı, *Hubyar Sultan Ocağı*, s. 47. Aynı yaklaşımın bölgede de dile getirildiği görülmektedir.

tarikatın da üyesi olan mensupları için sosyal hayatta uyulması gereken kurallar manzumesi haline getirmiş ve bunları **eline-diline-beline sahip olmak** şeklinde formüle etmiştir. Bu durum da Geleneksel Alevî toplumlarda kuvvetli bir ahlakî yapının oluşmasına yol açmıştır.